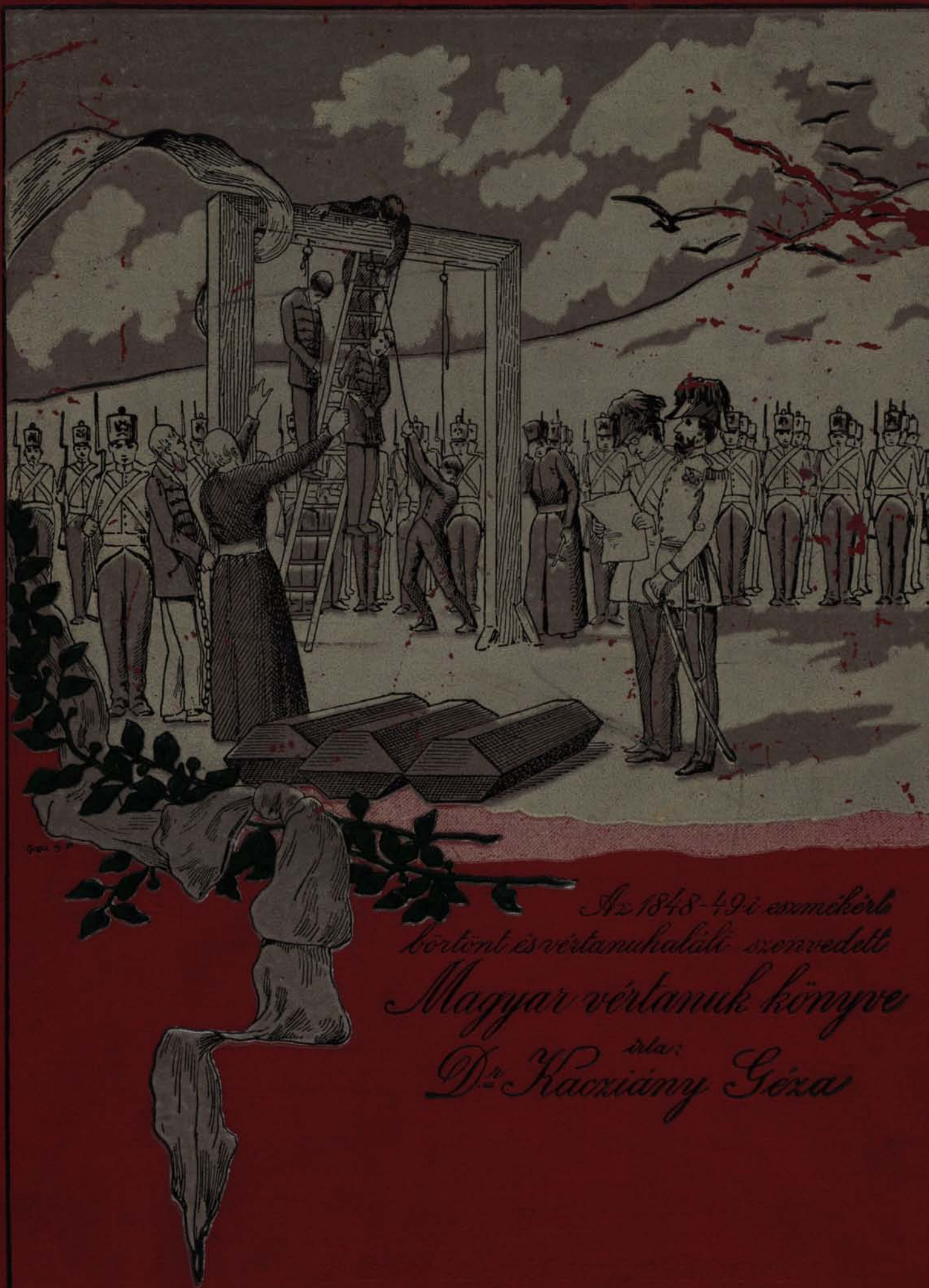

Az 1848-49-i eszmékért
börtönt és vértanuhalált szenvedett
Magyar vértanúk könyve
írták:
D.ⁿ Kacsianý Géza

9.9.5
H4

6798
E. 45. VIII

Csány László és b. Jeszenák János halála.

(Pest 1849. okt. 10.)

MAGYAR VÉRTANUK KÖNYVE

IRTA

KACZIÁNY GÉZA

SZŐLLOSI SARU

A SZÖVEG KÉPEI A GRÓF KREITH BÉLA-féle 1848—49-i EREKLYE-
GYŰJTEMÉNY ÉS KOSSUTH-MUZEUM KÉPTÁRÁBÓL VALÓK

BUDAPEST

VASS JÓZSEF KÖNYVKIADÓHIVATALA

1905

24162

Gróf KREITH BÉLÁNAK

A MAGYAR FORRADALOM ÉS A NEMZETI FÜGGETLENSÉG ESZMÉI

ÉBRENTARTÓJÁNAK

BARÁTI TISZTELETTEL AJÁNLJA

A SZERZŐ.

Barátom!

Az 1848—49-iki nagy kor vértanúi s az azt követő áldozatok emlékezetét felújító könyvet nem ajánlhatnám méltóbb férfinak, mint Neked, ki negyedszázadon át lankadatlan ébrentartója vagy a nemzeti függetlenség koronként el-elhalványuló nagy eszméinek s a Kossuth-kultuszt és a magyar szabadságharcz kultuszát oly csodálatos kitartással ápolod, mint e szerencsétlen országban senki más. A megalkuvás korában jól esik tudnunk azt, hogy a koronként „nem opportunus“ Kossuth-kultusznak, mely a függetlenségi eszmékkal azonos, van egy lelkes hive, kire mindig bizton számíthat az ország s ki e téren meg nem alkuszik semmiféle hatalommal és kufár elvvel.

Könyvem, mely száz magyar vértanu emlékét újítja fel, Neked ajánlom, kivel zsenge gyermekkorom óta vagyok barátságban, kivel együtt játszottam az aradi Golgotha bitóinak lábánál, kivel együtt szívtam be, mint a tizenhárom Nagy városának szülötte a vértanúk honszerelmétől telített levegőjét s kinek kitartását muzeumod megalkotásában és az ezernyi ellenségeskedés között is megőrzésében annyira csodálom. Fogadd e megemlékezést szívesen és szolgáljon megnyugtatósodra, hogy nagy munkásságod csak az elkorcsosult keblekben nem talál elismerésre, de minden igaz magyar a Te táborodban van s nemsokára el kell jönnie azon időnek is, midőn a Te eszméd teljes diadalra jutnak.

Ugy legyen!

Budapest, 1905 a Feltámadás napján.

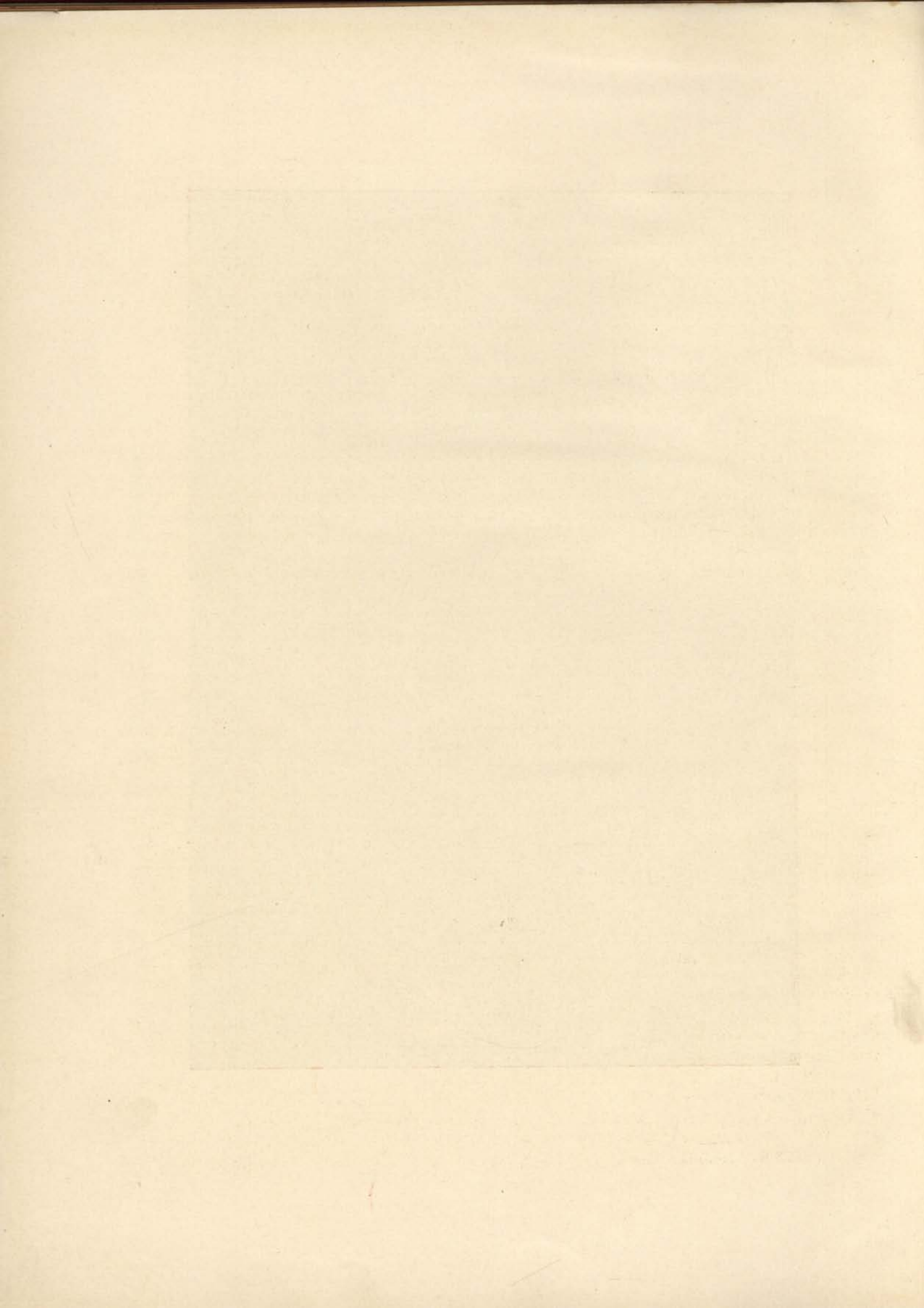
A szerző.

1. Knézics, 2. Lahner, 3. Schweidel, 4. Dessewffy, 5. Lázár, 6. Poeltenberg, 7. Aulich, 8. Vécsey, 9. Leiningen,
10. Török, 11. Nagy-Sándor, 12. Kíss, 13. Damjanics.

Az aradi tizenhárom a vérbírótság előszobájában.

Száz magyar vértanu.

(Bevezetésül.)

A szabadság fáját csak vérrel lehet locsolni, hogy magasra nőjön. A honfikebelből kicsorduló forró vér annak egyetlen, igazi tápláléka. Nem volt harmadik nemzete Európának, mely politikai szabadságáért annyi vért áldozott volna, mint a magyar és az olasz. Közös sorsa volt mindkettőnek: osztrák iga nyomta mindkettőt évszázadokig, ez ellen küzdött mindkettő s pazarolta vérét addig, a míg végre is célta ért a nemzet: szabad lett a magyar és egységes állammá lett Olaszország.

A világszabadság legnagyobb dalnoka *Petőfi* ezt írja „*Ausztria*“ czimű költeményében:

— — — — —
— Birodalmatok
A szabadság kalváriája,
Uralkodás volt minden vágyatok,
Azért emeltetek Munkácsokat,
Hogy a szellem világát, melegét,
A rabbilincsek e felolvasztóját
Elrejtésétek mélységes föld alá,
S fölötte a sötétségben buján
Tenyészessék a zsarnokság virága,
A test s lélekzsibbasztó butaság.

A zsarnokságnak egyetlen igazi szövetségese a butaság, ezért butit a zsarnokság, hogy saját uralmát biztosíthassa. A lelkes és szellemes nemzeteknek ezért volt ősidő óta ellensége a zsarnokság, ezért állott harczban évszázadokig az osztrákkal az olasz és a magyar, ezért volt szomorú a magyar nótá háromszáz esztendő óta. Nemcsak politikai szabadságunk kellett neki, de lelkünk szabadsága is s a régebbi magyar vértanúk egy része a lelkiismereti és vallási szabadságért vért adott. Ezért fogtak fegyvert Bocskay, Bethlen s a Rákócziak, ezért szenvedett keserű száműzetést Thököly Imre s a legnagyobb Rákóczi, ezért nyomorogtak és pusztultak el a gályákon s a földalatti börtönökben a protestáns papok és tanítók, ezért az eperjesi és pozsonyi vérbírátság ártatlan áldozatai. S a magyar nemzetből a lelkiismereti és politikai szabadság utáni vágyat még se lehetett kiirtani, mert szívét ki lehetett tépni az egyes embernek, de a nemzetnek nem. Ki-kinyult koronként a földből Hadur kardja, az eltörhetetlen, az ellophatatlan, a magyar nemzet szent öröke s a ki ezt megragadta, kivivta vele a nemzet szabadságát még annyi áldozat árán is.

Nem fáj nekünk, hogy férfiúi tusában százezren hullottak el a csatatéren. A nemzeti katonának sorsa az s halála dicső, mert a hősi sirt megkoszoruzhatja nyíltan a honfi kegyelet. A mi sebeink akkor fakađnak fel, ha a gyáván meggyilkolt, fegyvertelen vértanukra gondolunk, kiket hazug formások mellett, a bíróságokat arcátlanul majmoló komédiások közben ítélnék halálra arra nem jogosítottak s adnak pribékek kezére, hogy a

védteleneket megfojtsák. Ezer katona halála, ki zászlója védelmében dicsően ontja ki véré a harcban, nem fáj annyira, mint egyetlen védtelen emberé, kit ily hazug alakiságok között az Igazság megcsufolt istenasszonyának pirulása közben gyilkolnak meg az isteni jog és a törvény nevében. S ezért a honfiui kegyelet legszentebb gyásznapi azon sötét napok, melyekre egy-egy ilyen kivégzés esik. S a mint Nagypénteken mindig az Urnak halálát hirdetjük, miglen eljövend, a vértanuk napján mindig azokra gondolunk, kik ép úgy veszték el az igazságért, mint Ő, a legnagyobb bajnoka az örök Igazságnak. Igaza volt a hősök virágának, a vértanu Damjanicsnak a vesztőhelyen, midőn gyóntatójának, Sujánszky Eustáchnak, vigasztalásul e gyönyörű szavakat mondá:

— Mit sir, tisztelendő barátom, hisz a kit kezében tart, az is az igazságért akasztatott fel.

S ezért ujtsuk fel minden alkalommal a vértanuk emlékét, hogy példájukról tanuljon élni és meghalni a hazáért a gyermek, az ifju, a férfi, az agg, mert minden életkor adózott áldozatokkal a haza szabadságáért.

Könyvemben csak a forradalom alatt és az azután következett korban elhullt vértanukról számolok be s azokról is röviden, kik testi szenvedéseket: kínzatást, botoztatást, börtönt szenvedtek el hazájukért. Az 1848—49 előtti idők vértanuit nem vettem föl könyvembe, hisz elég köny omolhatik el a hozzánk legközelebb álló kor nemes áldozataiért is.

A köztudatban csak a tizenhárom nemes aradi áldozat, továbbá gróf Batthyány Lajos s az Uj-épület többi vértanuja él s ha valakitől megkérdezzük, mennyire becsüli az önkénykor áldozatainak számát, alig 30—32-ről tudnak általában. Ezzel szemben könyvemben több mint száz magyar vértanuról számolok be, kiket az osztrák önkény s a szolgálatába szegődött czári pribékek áldozatul ejtettek. Nem számítom ide azt a tömérdek áldozatot, kik az erdélyi, bácskai és bánáti tömeges gyilkolások alkalmával hullottak el, hanem csakis azokat, kiket mint elfogottakat akár törvényes formák megtartásával, akár azok nélkül küldöttek tudatosan a halálba azon bűnökért, hogy hazájukat vagy a szabadságot oly igen szerették.

Az osztrák kormány, hogy egész Európát és Amerikát föllázító brutalitását mentegesse, 1850-ben a bécsi császári nyomdában kiállított füzetben összeállította azon áldozatok jegyzékét, kiket a magyar haditörvényszékek, vészbíróságok, kormánybiztosok, katonai parancsnokok és rögtönítelő bíróságok kivégeztettek. Ez áldozatok száma összesen 467-re megy; egy részüknek azonban az összeállító hivatal nevét se tudja, más részük teljesen hibás adatok alapján kerül bele, a legnagyobb részük azonban olyan, kikre vétkük miatt oly vészes korban, mint a magyar forradalom ideje, okvetlenül halálbüntetést kellett szabni, ha a nemzeti ügynek sikerültét komolyan akarták a vezetők. Őszintén sajnáljuk a kihullt vért, de háboruban a nemzeti ügy ellenségeit, kik tudatosan szolgálgják a nemzet legyilkolót, kimélni nem szabad. S ez embereket még csak az osztrák ügy vértanuinak sem lehet neveznünk, habár úgy haltak is, mint a hogy a vértanuk szoktak. *Vértanuvá valakit csak az eszme avat* s nem pusztán a halál. A kém, kit rajtakapnak, hogy a haza ellenségeinek visz híreket; az üzér, ki jó haszonért az ellenségnek szolgáltat árut vagy élelmet; a hivatalnok, ki a haza törvényes kormányzata ellen toborz katonákat; a pap, ki a szószékről hirdeti a gyűlöletet és a boszuállást a nemzeti önvédelem ellen; a paraszt, ki orvul lelövi vagy házában meggyilkolja a honvédet és a többi ilyenféle egyén, ha halállal lakol, — nem vértanuja sem az osztráknak, sem a magyarnak, ha magyarországi születésű volt is. S ezért tiltakoztam hirlapilag egyik magyar publicistának azon kijelentése ellen, hogy gróf Lamberget, a budapesti lakosság dühének 1848 szeptember 28-iki áldozatát magyar vértanunak nevezzék. A szerencsétlen gr. Lamberg Ferencz magyar születésű volt, de mint császári szolga jött az egyedül törvényes hatalom, a magyar országgyűlés ellen császári biztos gyanánt s halála ezért érte őt. Sajnáljuk a nemes férfiut, ki jobb sorsra volt érdemes, de magyar vértanunak nem fogadhatjuk el sem őt, sem a Csepel-szigeten felakasztott gróf Zichy Jenőt, mert nem nemzetük és hazájuk érdekét szolgálván, ömlött ki véré.

Az osztrák kormány által e füzetben vértanukul feltüntetett egyének jellemzésére magából az idézett műből vett adatok mutassák be a kivégzettek eljárását. Az 53., 54., 55. és

B. Mednyánszky László
Jubál Károly
B. Perényi Zsigmond
Kazinczy Lajos

Hg. Voronieczky Micisláv
Gr. Batthyány Lajos
Ormai Norbert

Szacsray Imre
B. Jeszenik János
Csány László
Lenkey János

56. számok alatt feltüntetett egyének, u. m. Grozár Simon, Bubucza Dani, Stanila Wau és Buda Jeran azért lövették agyon a magyar katonai bíróság ítélete alapján, mert Janku Avrámnek a magyarok kiirtására felhívó szózatát felolyasták a templom előtt, terjesztették a többi román lakosok között s a jószáshelyi uradalmi kastélyt kirabolták. Kérdem, vajjon megérdemelték-e ez emberek a halált a magyaroktól s vértanuknak mondhatók-e? Vagy annak mondható-e az a dulesi bíró, Stank Gligor, ki az erdőbe menekült magyar földbirtokosnőt vérebekkel kerestette, hogy aztán meggyilkolhassa? Az ilyen „vértanuk“-kal ugyan kár volt eldicsekednie az osztrák kormánynak.

A másik fajtája az osztrákok által vértanukká avatott egyéneknek olyan volt, mint Petra Gergely borsodi nemes ember, ki Gelej és Csáth községeket akarta a magyar honvédség ellen fellázítani, hogy gr. Schlick császári tábornoknak tegyen azzal szolgálatot. 1849 februárjában a magyar sereg elfogta Petrát, Tisza-Füredre vitte, ott Bangya őrnagy elnöklete alatt törvényt láttak felette s felakasztásra ítélték. Ez ítélet végre is hajtatott rajta, ki a honvédsereget akarta lekonzultatni a fellázított falusi lakosság és a császári hadak által.

A harmadik fajta osztrák vértanut így mutatja be a császári füzet: „63. Egy csabai egyszerű zsidó azon ürügy alatt, hogy a császári hadak kéme, felakasztatott azon időben, midőn Görgei utoljára vonult át Miskolczon.“ A kémet sehol se tekintik vértanunak.

A negyedik fajtája volt ez egyéneknek a haza oly ellensége, ki mint dr. Mericzey János szecsői plébános, magyar ember létére a honvédsereg ellen minden tőle telhetőt megtett. Damjanics János tábornok agyonlövötte e papot s haláláról a következő jelentést terjeszté be: „A magyar Fő-hadparancsnokságnak! Szecső melletti tábor, 1849 április 6-án. Mericzey János itteni lelkész, ki még tegnap és tegnapelőtt az osztrák tábornoki kart házában megvendégelte, az ellenséges csapatokat minden tőle telhető élelemmel ellátta s a lakosságot erre felhívta, az ellenség falragaszait nyilvánosan szétszította és fölragasztatta, sőt a templomban is azt prédikálta, hogy a magyar ügy már teljesen elveszett s Kossuth legközelebb az akasztófán fog meghalni, ennél fogva a népet arra izgatta, hogy az ellenségnek mindennemű segélyt nyújtson s végül saját aljas életmódjával községét teljesen demoralizálta s hazaárulónak mutatkozott, e semmirevaló embert én, hogy több kárt ne okozzon, ma reggel 5 órakor agyonlövettem s erről a köteles jelentést ezennel megteszem. *Damjanics*, tábornok.“

Megint más fajtája az erővel vértanukká avatott egyéneknek az olyan, mint Sass Mátyás rokkant katona, ki a kivonuló nemzetőrséget akarta mindenképen rábírní arra, hogy álljon el a törvényben elvállalt kötelezettségétől, mert „az urak a császár ellen akarják vinni őket s ezért inkább az urakat kellene lemészárolni“. E beszédekért 1848 október 31-én a magyar hatóságok felakasztották őt.

Agyonlövöttek a magyarok egy csomó ráczot, kik a zentai Szentháromság-szobrot az orvul legyilkolt magyarok fejeivel rakták körül. E ráczokat is megtették az osztrákok öszsbirodalmi vértanuknak. Agyonlövöttek az öreg Kuzmanek János péterváradi porkolábot, ki az erődben fogva levő császári tisztekkel összeesküvést szőtt Perczel Miklós várparancsnok s a magyar csapatok ellen, hogy a parancsnokot megölik s a várat az osztrák hadsereg kezére játszá. Sorsában osztottak bűntársai: Braunstein Károly kutmester, Dervoledics Antal szabó, a fogoly tiszteknek azonban bántódása nem lett, mert ezeknél tekintetbe vették, hogy ellenséges sereg tagjai s hogy szabadulásukat bármí áron visszanyerni kötelességük.

Ha az egész vértanu-lajstromot végignézzük, melylyel az osztrák kormány magát kegyetlenségéért a művelt világ előtt igazolni akarta, abban egyetlen oly elfogadható egyént sem találunk, kin a vértanuság jegyeit megtalálhatnók. Ha a magyar sereg Schwechatnál vagy Friedaunál, szóval osztrák földön végezett volna ki egyetlen osztrák alattvalót, ki császáranak akart az ellenség ellen szolgálatot tenni, — erről lehetne azt mondani, hogy vértanu. De a ki magyar földön, a magyar nemzeti hadsereg s a törvényes magyar kormány intézkedései, a király által szentesített törvények és az alkotmány ellen cselekedett s ezért hüntetését elvette, azt vértanunak nevezni bűn a nemzet ellen.

AZ ARADI TIZENHÁROM VÉRTANU.

Török Ignác
Nagy Sándor József
Dessewffy Arisztid
Schweidel József

Kiss Ernő

Lázár Vilmos
Damjanics János
Knézés Károly

Láhner György

Aulich Lajos
Gr. Vécsey Károly
Pöltnerberg Ernő
Gr. Leiningen Westerburg Károly

Ha most ezzel szemben az osztrákok eljárását tekintjük, mily egészen más színben áll a magyar legyilkoltak és kivégzettek sorsa. A megkoronázott magyar király 1848 április 11-én szentesíti az 1848-iki törvényeket s ezek megvédését minden alattvalójának meg-hagyja. E szentesített törvényeket védi a magyarság s a haza nemzetiségei közül a magyar-sághoz csatlakozott elemek: a derék ruthének, a tótság egy része s némi oláhság. A törvény megvédéseért szenvednek üldöztetést és halált azok, kik erre zászlóesküjök, hivataluk, hazafiságuk és azon ezernyi szál által kötelezve voltak, mely a férfit hazájához fűzi. Halálukban megdicsőültek, mert hazájukért haltak. Feledjük vétkeiket, melyeket mint emberek elkövettek s ne lássunk bennük másokat, mint hazájukért és a szabadságért halt dicsőket.

Ime az osztrák bitófákon és golyók által halt magyar vértanuk névsora:

Abancourt Károly, Aich Jakab, Aulich Lajos, Bartalis Ferencz, Bartha József, gr. Batthyány Lajos, Bencze Farkas, Bolcze János, Bottos Mihály, Börösök István, Bugyik József, Csányi László, Csernyus Emmanuel, Csömy Zsigmond, Damjanics János, Desseuffy Aristid, Drechsler Kristóf, Dreisinger Pál, Dudó György, Fekete Imre, Fekete Ferencz, Förster Ferencz, Frohmann János, Fülöp György, Gabel Mihály, Gálffy Mihály, Gancs Pál, Gasparics Kilit, Geyer Nándor, Giron Péter, Glauberschütz Albert, Gonczeczky János Alajos, Gruber Fülöp, Halász Károly, Hawk Lajos, Havelka Ferencz, Horváth János, Horváth Károly, Hruby Gyula, Hübner András, Istók Imre, b. Jeszenák János, Jubal Károly, Kazinczy Lajos, Kiss Ernő, Knéics Károly, Koczó György, Kolosy György, Kuczka Mihály, Kuncsor András, Láhner György, Lázár Vilmos, gr. Leiningen-Westerburg Károly, Loncsák György, Márkus János, Matherny János, b. Mednyánszky László, Melkó Nándor, Mészáros Dávid, Mezei János, Molnár István, Montbarth Antal, Mosóczy István, Murmann Sámuel, Nagy-Sándor József, Nimnicht János, Novák Tivadar, Noszlopy Gáspár, Ocsky György, Ormai Norbert, Pállik Ignác, Pataki (Piringer) Mihály, Pavelka Ferencz, b. Perényi Zsigmond, Petőcz György, Poeltenberg Ernő, Posztóczy Gyula, Raffai Ignác, Rázga Pál, Resch Frigyes, Rulikovszky Kázmér, Sándor László, Sántha János, Sárközy Aurél, Schweidel József, Schwelkó Róbert, Stift József, Streith Miklós, Szacsavay Imre, Szathmáry János, Szikszay József, Szöll Vitális, Tamás András, Török Ignác, Török János, Tóth József, Trechsler Nándor, Uicz Mihály, Várady József, Vargha Mihály, gr. Vécsey Károly, Vottitz Adolf, Vörösmarty József, Voronieczky Micisláv, Zehnmark János.

Nem mind e haza szülte őket s mégis a mi vértanuink. Abancourt, Giron, gr. Leiningen, Poeltenberg, Szöll, Rulikovszky, Voronieczky és mások bölcsője idegen országok földjén rengett s vérüket mégis a magyar szabadságért ontották, mert akkor a magyar szabadság Európa közügye volt. A sok bécsi legionárius, kik közül egy se került vissza szülőhazájába, hanem legnagyobbreszt Bem csataiban hullott el, nemcsak Magyarországért harczolt, de az egész világ szabadságáért, két elnyomó világhatalom ellen. S minő csodálatos egység a halálban is: miniszterek és főurak mellett a nép egyszerű gyermekei osztják meg a halált azokkal; a legdicsőbb fejedelmi házak rokonai s oly főurak, kik családfája a Habsburgokéval egyenlő, esnek áldozatul azokkal, kiknek nem volt őse s kik maguk sem lettek ősökké, az egyház szolgái és Krisztus béketűrő igaz tanítványai, felekezeti különbség nélkül követik a Mester példáját a világszabadságért folytatott harczban, katona, főtisztviselő, főispán, orsz. képviselő, szolgabíró, tanár, tanító, gyáros, kereskedő, író, hírlapíró, színész, kézműves, korcsmáros, zsellér, paraszt és minden más társadalmi osztály adózik egy-két vértanúval a haza ügyének s a kiontott vér nem ömlött el hiába. Hogy a mi alkotmányos szabadságunkat nem lehetett megölni, ez az ő áldozatuknak volt köszönhető.

Áldott legyen emlékezete a magyar szabadságért halt nemes férfiaknak!

AZ EREKLYEMUZEUM VÉRTANU-SZOBÁJA. I.

I. FEJEZET.

A legelső áldozatok.

Midőn a bécsi kamarilla Magyarországnak öt oldalról megtámadását elhatározta s ebbe István nádor, a királyi helytartó is beleegyezését adván, Jellacsics átlépte a Drávát s rablóhadával a Balatonig nyomult, — az országgyűlés fölkérésére a nádor leutazott a Balaton mellé, hogy a kedves pártütő bánnal találkozót keressen. A Balaton egyetlen gőzhajóján lett volna találkozásuk, a nádor a hajón csaknem a partig jött, hogy a megegyezés szerint csónakon jövő Jellacsicsot fölvegye, de a „lovagias bán“ nem mert csónakba lépni s így a találka elmaradt. Volt azonban alkalmá arra, hogy a nádornak, ki a magyar törvények szerint az ország összes haderőinek főkapitánya is volt, elküldhette azon 22 „Hand-billet“-et, melyeket az udvar kétszinű játékanak egész tartama alatt V. Ferdinánd királytól kapott s melyekből világossá lett István nádor előtt, hogy Jellacsics folytonosan a császári udvar utasításai szerint cselekszik s hogy így neki, a császári ház tagjának is kötelessége a magyar ügyet elhagyni. Azon éjjel visszaérkezvén tehát a budai királyi várakba, hirtelen összecsomagoltatta a legszükségesebbeket, mik utolsó útjára szükségesek voltak, egy csomó levelezést elégetett s még azon éjjel elhagyta Magyarországot, hogy életében többé viszontne lássa.

Az ország magára maradt annyi veszély között. Alig két menetnyire a fővárostól ott állott a bécsi hadügyminiszter által pénzzel, katonával, ágyukkal és egyéb hadiszerekkel ellátott osztrák-horvát katonaság, mely ellen a magyar tábornokok, mint gr. Teleki Ádám, harczolni nem akartak, a miniszterium leköszönt, miután a király elbocsátotta őt, a tótság, ráczság, oláhság már május, junius óta pusztitá a magyarokat az általa lakott területeken s az uralkodócsalád utolsó tagja is elmenekült, hogy ne kelljen hazája ügye mellett sikra szállania. Nemsokára azonban megjött a királyi kézirat is, mely az országgyűlést felosztatja, királyi biztosul gróf Lamberg Ferencz tábornokot kinevezi, kinek teljhatalmat ad arra, hogy a magyar alkotmányt semmisnek jelentse ki, az április 11-én szentesített törvényeket eltörölje s Magyarországot fegyverrel meghódított tartománynyá tegye.

A főváros népének ingerültsége elképzelhető. A lakosság minden tagjának lelkében egy-egy puskaporos hordó lakott, mely csak egyetlen szikrára várt, hogy fellobbanjon. Az országgyűlés, az egyetlen törvényes hatóság az országban, csodálatos méltósággal viselkedett. A mint a királyi leiratot felolvasták, mely az országgyűlés felosztatását mondja ki, Deák Ferencz, a volt igazságügyi miniszter emelkedett felszólásra. Egyszerű szavakban jelenté ki, hogy e leirat ellenkezik a törvénnyel, mely szerint addig a király az országgyűlést nem oszlathatja föl, míg a jövő évi költségvetés megállapítva nincs. A Ház tehát maradjon együtt és folytassa munkáját. Deák nem volt forradalmár és szavai világosan megmondották, mi a teendő.

Azonban a nép már előbb végezett: a szeptember 27-én este Budára érkezett gr. Lamberg másnap délelőtt a pesti oldalra akart átjönni kocsin, hogy a katonaság felett rendelkezék s magát esetleg gr. Batthyány miniszterelnökkel érintkezésbe tegye. Polgári

AZ EREKLYEMUZEUM VÉRTANÚ-SZOBÁJA. II.

ruhában volt, de a keresésére indult ingerült néptömeg a hajóhídon felismerte őt. Kiránczигálták kocsijából s hiába mutatta fel a királyi kéziratot, mely a teljhatalmat ráruházta, *Kolosy György* jogász őt kardjával föbe sujtotta, mire a nép többi tagja is rárohanván, kegyetlenül meggyilkolták a szerencsétlen embert, ki hazája leigázására mert vállalkozni.

Ugyanez időben tüzött össze a magyar haderő Móga altábornagy parancsnoksága alatt Jellacsics rablóhadával Tácsnál, majd másnap Sukorónál Fejérmegyében s eredménye e harcnak az volt, hogy Jellacsics fegyverszünetet kért s ennek örve alatt elillant Bécs felé. Ez események hatása alatt írta Petőfi „A vén zászlótartó” czimű költeményét:

Fut Bécs felé Jellacsics, a gyáva,
Seregének seregünk nyomába,
Megrémülve fut a magyar hadtól;
Magyar hadban egy vén zászlótartó.

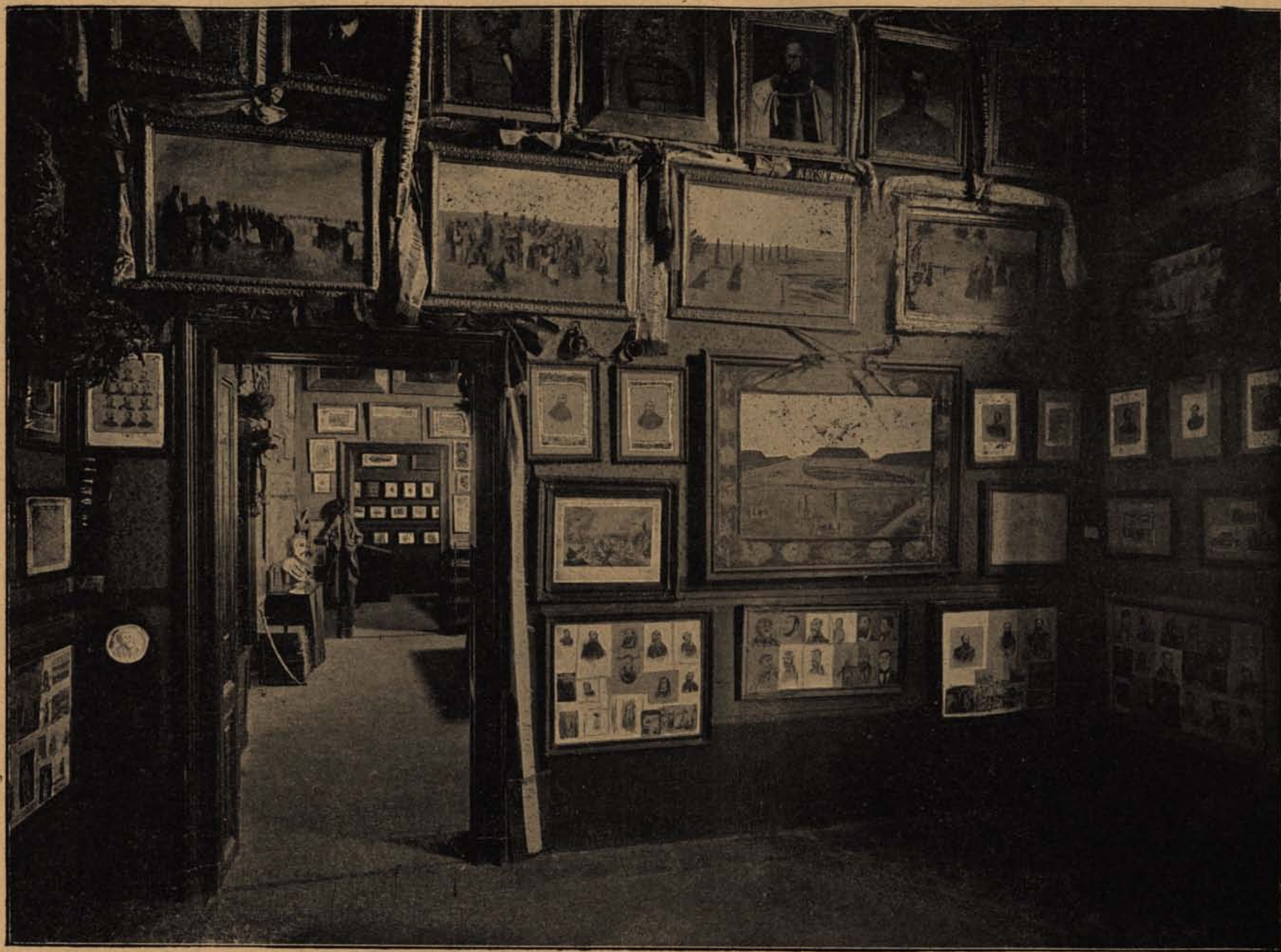
Bécs városa azonban a horvát rablókat nem nagy örömmel fogadta. Ez időben Bécsben tömérdek magyar ember volt, ki ott kereste kenyerét. A bécsiek szerették a magyarokat mint becsületes, dolgos, jókedvű és lovagias gondolkozásu embereket. Kossuth márczius 3-iki pozsonyi és márczius 15-iki bécsi beszéde felvillanyozta a császárvárost s hamarosan megnyert alkotmányukat e két nagy beszéd hatásának tulajdonították. Bécs örömeiben, bujában részt vett az ottani magyarság, mely szabadságszeretetét átönté a bécsiek lelkébe is. A magyarok azonban megtarták közösségüket hazájukkal s annak minden szivdobbanását megérezék s éreztették Béccsel is. Ezért igen hamar megtudta a császárváros, mi vár rá, ha Jellacsics csapatait befogadja s a magyarság ellen indult, de onnan kivert rablóhad az ő békés otthonukra zudul.

Jellacsics utját golyó és akasztófa jelezte ugys. Már azon horvát megyékben, hol a népnek Magyarországhoz hűen ragaszkodó része nem akart segédkezet nyújtani a rabló hadjáratra, akasztatott és lövetett agyon minden faluban 2—3 lakost, kik a magyar szabadságharcnak első áldozatai voltak. Ezek nevét nem tudjuk s csak a magyar országgyűlésen elhangzott jelentésekből konstatálhatjuk, hogy Jellacsics avatta fel a *legelső magyar vértanukat* derék horvátországi lakosokból, kik a magyar törvényekhez ragaszkodtak.

Jellacsics már Mosonynál állott, de nyomában levén az üldöző magyar sereg, segítséget kért a bécsi császári hadügyminisztertől, gr. Baille-Latour tábornoktól. Ez egy olasz ezredet rendelt ki, hogy a magyar határ felé indulván, a futó Jellacsicsot felfogja s az üldöző magyarokat visszavesse. Ez ezrednek október 6-án reggel kellett volna a vasuton elindulnia; a bécsi nép azonban még a megelőző este megtudta a szándékot s midőn reggel az ezred a Táborvonalon levő indóházhoz indult, az utat a nép, nemzetőrség és az akadémiái legiók, a diákság által elfoglalva találta. A katonaság eleinte nem erőszakoskodott, de midőn a hadügyminiszter erősítést küldött s e csapat vezére Bredy Hugó tábornok a népre lövetést elrendelte, az orvosnövédek egyik zászlóalja lelőtte őt. (E lövésért ült pár évet a nemrég elhunyt losonczi derék magyar orvos dr. Bogdán Tivadar is, ki akkor Bécsben tanult az egyetemen s társaival együtt e csatában részt vett.)

Az utcái harcz erre megindulván, a katonaságot viisszaszorították a városba. A hazafias nemzetőrség (Nationalgarde) és a diákság harczolt a katonasággal, mely utóbbit a belvárosban a sárgafekete polgárőrség (Bürgergarde) támogatta. A harcz általánossá válván, a katonaság a kaszárnyába szorított, hol egy része eldobván fegyverét, polgári ruhát öltött és elszéledt, más része eltorlaszolta magát. A polgárőrség és nemzetőrség tagjai egymást lövöldözték, az előbbiek egy része a Szent István templomba szorulván be, ott az oltár előtt hullott el s vérével beszennyezte az Isten házát is.

A harcz zajára a gyárak munkásai is megmozdultak. A kohóban kialudt a tűz, az üllő magára maradt, mert a munkások pörölyöket, kalapácsokat, vasrudakat ragadva, a városba rohantak s a harczolók sorába állottak.

AZ EREKLYEMUZEUM VÉRTANU-SZOBÁJA. III.

A harc zárjelenete az volt, hogy gróf Latour hadügyminisztert a hadi-épületben, az őrségen álló katonaság szemeláttára agyonverték és egy ablakvasra, majd később egy lámpásra felakasztották s holttestét a felbőszült nép minden képzelhető módon bántalmazta. Történt ez 1848 október 6-án s ezért kellett 1849 október 6-án annyi magyar áldozatnak esnie a kivégzett hadügyminiszter haragos szelleme kiengeszteléséül.

Az október 6-iki vértett megindítá a bécsi forradalmat, melynek Windischgrätz herceg előnyomulása, Bécs katonai ostroma s a polgárság óvatosabb részének megfélemlése vetett véget. Hiába volt Bem tábornok hősie és genialis védelme, a bécsiek egy részének önfeláldozása, a belső ellenség többet ártott, mint a külső s Bécs elesett. Ha a magyar sereg, mely már október 8-án az osztrák határon volt, nem habozik október 30-áig, hanem utána nyomul Jellacsicsnak, megszállja Bécset és szervezi ott az ellenállást, Bécs nem veszett volna el s nem lesz a szabadságnak annyi vértanuja ott is.

Windischgrätz és társai dühének száz számra estek áldozatai. A tábornok összefogdostatta az embereket, vétkeseket és ártatlanokat egyaránt és halomra lövette őket. Volt vétkük vagy nem, ki kérdezte azt: emberek voltak, tehát a halálra érettek. Az ily módon elhullott magyar vértanuk sorát megnyitja Horváth János, 33 éves nős, Hernals külvárosban lakó cipész, kit már november 14-én agyonlőttek több társával egyetemben. Cordon tábornok ugyanis, ki a térparancsnokságot Bécs felett átvette, haditörvényszéket állított össze s először is Blum Róbertet, a német parlament küldöttjét, a kiváló népszónokot íteltette halálra s lövette agyon november 9-én, utána másnap Jeloviczky Ede ezredest, Bem hadsegédét, majd Sternaui Preszlern Eduardot november 11-én s 14-én Horváth Jánost, kinek ugy látszik összes bűne magyarsága volt. Két nap mulva követte őt Messenhauser Venczel író, a bécsi fölkelés katonai főparancsnoka, majd dr. Becher, dr. Jellinek és mások. A mi Horváthunk tehát elég jó társaságban nyitá meg a vértanuk sorát s esett el hősieleg a bécsi nép szabadságáért mint első magyar áldozat.

Latour felakasztása miatt egy horvátországi magyar is esett áldozatul a hóhér kezének, ez Jurkovic Tamás szabó volt, kiről annyit lehetett csak megállapítani, hogy mint nemzetőr jelen volt Latour megölésénél s mikor már Wangler és Brambosch munkások vasruddal és pörölyvel agyonverték Latourt, Jurkovic nemzetőr puskája szuronyával feléje dőött, de a vértócsában elcsuszván, elesett s a tömeg tova sodorta. Tehát a szerencsétlen áldozatban kárt se tehetett, de miután őt később a néptömeg vállán vitte, mint Latour megölőjét s ő ez ellen nem tiltakozott, mint gyilkost 1849 márczius 14-én a haditörvényszék halálra ítélte s másnap felakasztották, fennebb említett két társával együtt. Ugyanekkor Fischer János szentgyörgyi (Pozsony m.) születésű 38 éves asztalos legényt, kinek a megejtett hivatalos nyomozás szerint egyéb bűne nem volt, mint az, hogy Latour felakasztatását nézte, tizenötévi sánczfogságra ítélték, Major József rozsnói (Gömör megye) születésű 56 éves gyógyszerészt pedig, ki mint nemzetőr, szuronytalan puskájával szintén megjelent ott és Latourt szidta, egyébként a miniszterhez közel se jutott, 20 évi sánczfogságra ítélték. E két ember pusztán azért lakolt ily kegyetlenül, mert magyar volt.

Hány magyar áldozat esett Bécs bevételénél, ezt kinyomozni sohase lehet többé. A Magyarországon oly csufos vereséget szenvedett vörösköpenyeges szerezsának s Jellacsics egyéb katonái, kiket maguk Jellacsics tisztjei, elfogott leveleikben közönséges rablóknak neveznek, a már lefegyverzett bécsieken leirhatatlan brutalitásokat követtek el. E gáztetteket megirta Unterreiter Frigyes bécsi író, ki mint szemtanu az egész forradalomnak szemlélője volt s kinek műve VII. kötetében rémes eseteket olvasunk Jellacsics bandájának garázdálkodásáról. E műveért a szerzőt egy évig tartó s vasban eltöltendő várfogságra, kiadóját Wild Ferenczet 8 hónapra, nyomdászát Lell Mihályt pedig hatheti fogházra ítélték el.

Unterreiter műve szerint megszámlálhatlan a gyilkosságok esete, melyeket Jellacsics rablőhada asszonyokon, gyermekeken és védtelen aggastyánokon elkövetett. Körülbelül 2600 egyént fogtak el, ezeket nyomorgatták tőlük telhetőleg, majd egyes kisebb csapatokat belőlük koronként kivittek a külvárosi temetőkbe, ott velük magukkal ásatták meg sirjukat

REDL ANTAL ÉS SZALAY GÁBOR (1849. JAN. 15. PÁPÁN.)

(Gr. Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

s aztán lelövéldözték őket s egymással hantoltatták be. Szerinte 118—120 házat romboltak le teljesen, körülbelül 2900 lakást raboltak ki s a felbecsülés szerint 4.102,892 forint bejelentett kárt okoztak. Történt pedig ez „a törvényes rend“ nevében, melyet így helyreállítottak „a forradalom és anarchia által fenyegetett“ Bécsben.

A birodalmi székvárosban helyreállítván „a rend“, Windischgrätz herczeg, mint a császár helyettese most már Magyarország ellen vonult, hogy ott is hasonló módon helyreállítsa a rendet. Görgei, kiben Kossuthnak ekkor még határtalan bizalma volt, megkezdte hátrálását a császári hadak elől s végül, a honvédelmi bizottmány parancsa ellenére, mely neki a főváros megvédését meghagyta, elvonult Vác felé s védtelenül hagyta Budapestet. Windischgrätz január 5-én „kardcsapás nélkül“ vonult be a magyar fővárosba s a királyi lakban elhelyezkedvén, várta, mikor szolgáltatják be neki „Kossuth Lajos és párttűtő társainak“ fejét. Együttal a fővárosban található „rebelliseket“, mint gróf *Batthyány* Lajost, kit még nemrégén azelőtt a király másodszor is kinevezett miniszterelnökké, *Czuczor* Gergelyt a „Riadó“ szerzőjét, *Szöll* Vitálist, *Pohl* Ede, bajorországi születésű tüzérfőhadnagyot és másokat elfogatott s a bicskei róm. kath. plébánossal és a többivel egyetemben azon katonai börtönbe záratta, melyben Kossuth Lajos is töltött három esztendő s melyből 1848 márczius 15-én Tánácsot szabadított ki Petőfi és a márcziusi ifjak.

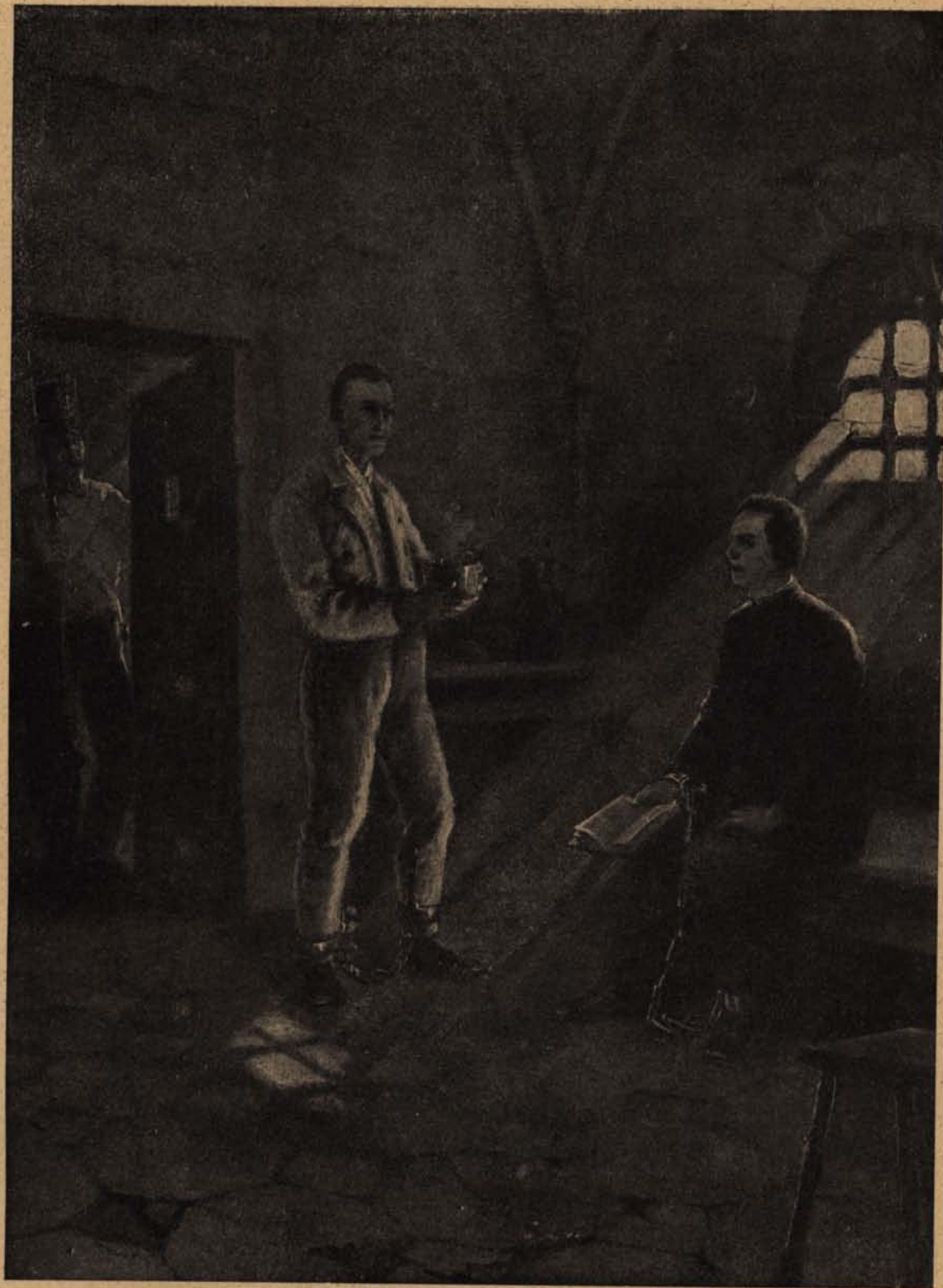
Barsi József, a bicskei plébános büne az volt, hogy a honvédelmi bizottmány december 22-iki rendeletét felolvasta a szószékről. Egyelőre csak rabságban tartották s nem ítélték el, de a többi fogolylyal hamarosan elbántak.

Ezek elseje *Szöll* Vitális 24 éves róm. kath. kereskedő volt, ki Marburgban (Tyrolban) született, Bécs védelmében részt vett, mint egy általa szervezett tiroli vadász-zászlóalj tisztje, majd segédtisztjével *Pohl* Edével együtt a magyarokhoz átszökvén, ott csapatát újra szervezte s őrnagygyá lett. A vadászzászlóaljnak meg volt csinos egyenruhája, csak kalapjaik hiányzottak, mert a pesti kalaposok nem tudtak idejében elkészülni a több száz kalappal. *Szöll* parancsnok és *Pohl* segédtiszt Dunakeszről visszatért a fővárosba a kalapokért. Január 5-én bementek tehát Pestre s másnap virradóra a kalapokat vivő kocsit megindították Dunakesz felé a Váci-útra. Ők maguk pedig, a helyett, hogy szintén az egyenes utat választották volna, egy kis kémszemlére a mai Kossuth-utcán, Kigyó-utcán és Váci-utcán lovagoltak végig, hol Windischgrätz tisztjeit látták. Ezeknek is feltűnt a két idegen lovastiszt, rögtön értesítették a katonai őrséget, mely utánuk eredt s őket a vasuti állomáson túl elfogták.

A megejtett kihallgatások vége az volt, hogy *Szöll* Vitálist a hamarosan összeállított haditörvényszék halálra ítélte s a büntetés rajta 1849 január 30-án végre is hajtatott. E napon az Uj-Épület melletti kis téren rögtönzött bitófát erős katonaság vette körül s a fiatal tiroli hőst felhúzták rája. Budapesten tehát az első vértanu a magyar szabadságért egy tiroli fiatal ember volt. Hol temették el, nem tudható, — valószínűleg az akkori Váci-úti temetőben dobtak holttestére magyar földet. Segédtisztjét *Pohl* Edét 8 évi vasban eltöltendő sánczfogságra ítélték és április hónapban osztrák börtönbe hurczolták.

Az első kivégzés után kedvet kapott Windischgrätz több hasonló cselekedetre. *Slavszky* Bódog, krakkói születésű 41 éves szabómester január 30-án a Budapestre bevonult osztrák katonák előtt a császárt sértő szavakat mondott — a haditörvényszéki ítélet szerint, melynek igaz voltát ma már lehetetlen ellenőrizni — ezért hamarosan elbántak vele, mert február 6-án agyonlőtték. Ugyane sors érte január 31-én *Csömy* Zsigmond aranyosi (Komáromm.) születésű 36 éves molnármestert, ki január 28-án tüzött össze korcsmában a katonákkal, kik el akarták fogni, mert a császári kormányt szidta. Elfogatásakor dulakodott a katonákkal s nála „fegyvert“ is találtak. Hogy ez egy egyszerű bicska volt-e vagy más hasonló kés, nem említi föl a haditörvényszéki ítélet, de e körülményeket elég oknak találták arra, hogy *Csömy*ből is vértanút csináljanak.

A besugások és árulkodások rendszere megindult ekkor. Egész sereg „gutgesinnt“ polgár jelentette föl haragosát a katonai rémuralom eszközeinél s csakhamar megteltek a börtönök ártatlan áldozatokkal. Mi volt igaz a rájuk fogott dolgokból, nem lehet tudni, csak annyi

CZUCZOR GERGELY BUDAVÁRI BÖRTÖNÉBEN
1849 JANUÁR 18-TÓL MÁJUS 21-ÉIG.

„A vas folytonosan nyomja, mondhatom, senyveszti karomat és lábamat”.
(Czuczor levele február 12-éről.)

bizonyos, hogy ha valakinek volt személyes ellensége, azt könnyen eltétethette láb alul, csak fel kellett jelenteni. Ily hazug ürügynök esett áldozatul *Novák* Tivadar, a szamos-ujvári születésű, 38 éves nyug. cs. kir. főhadnagy, kire azt fogták rá, hogy február 17-én több osztrák katonát a magyar ügghöz átpártolásra akart rábírní szintén egy korcsmában. E vád idétlenségét már maga a vád bizonyítja. Egy volt tiszt február közepén, midőn a magyar ügy már teljesen elveszettnek látszott, mikor a császári sereg mindegyre hozta az elfogott honvédeket s a „vesztett csaták, csufos futások” közben elvesztett magyar ágyukat, ily napokban józan észszel bíró ember csak nem csábitgat katonákat a vesztett ügghöz csatlakozásra. De hát ürügynök ez is jó volt.

Maga *Novák* rabtársainak úgy adta elő a dolgot, hogy szerény nyugdíjából édegett a Ferenczváros egyik kis utcájában s *Jellacsics* betörése alkalmából ép úgy mint mások, beszélgetvén a közügyekről, ő is kifejezte azon nézetét egyik-másik polgárember előtt, hogy Magyarország nem adott okot a félreértésekre s *Batthyány* Lajos loyális politikáját az udvar tette lehetetlenné, *Jellacsics*ot pedig fegyveres kézzel kell kivenni az országból. Esze ágába se jutott, hogy katonákat csábitgasson szökésre, hiszen katonája elég van a magyar kormánynak, csak képzett tisztekben van hiány. Annyit sejtett, hogy valami ellensége adhatta föl, de hogy ki lehetett az, nem is gyanította. Az állítólag általa csábitott katonákkal sem szembesítették s általában semmi tényleges dolgot rá nem bizonyíthattak.

Novák férfias nyugalommal viselte sorsát. Rabtársaival, kik között a már említett bicskei plébános *Barsi* József is volt, a legjobb egyetértésben élt s mindnyájan nagyrabecsülték a szellemes, derék férfit. Márczius 14-én utoljára vitték kihallgatásra, majd onnan egyenesen a siralomházba, hol utolsó óráit tölté. A főporkoláb *Pollák*, lovon nyargalt *Windischgrätz*hez a szokásos kegyelmi kéréssel, de hogy ez hiába való lesz, tudhatták a rabok, mert a *József*-kaszárnya udvarára feketére festett fenyőfakoporsót hoztak s egy óra mulva tompa dörrenés jelentette, hogy egy nemeslelkű, bátor magyarral kevesebb él. Bekötetlen szemmel és állva halt meg. „Igen szépen halt meg”, — mondá a főporkoláb. „Büszke vagyok reá, uraim, mert utóvégre én is magyarországi születésű vagyok.” A budai bástyán kivégzett hős katonát a németvölgyi temetőben hantolták el.

E haditörvényszéki ítéletek közhirré tétettek — elrettentés végett. Hogy ezeken kívül hányan veszték életüket, ki tudná? Az emberélet nagyon olcsó volt akkor itt és számot adni senki se tartozott egy „*Kossuth*-kutya” megöléseért.

A hadibíróságok ítéletei azonban nem mind szólottak halálra, mert utóvégre is *Windischgrätz* nem volt oly maniákus, mint *Haynau*, kinek főszenvedélye a vérontás vala. *Windischgrätz* inkább hosszutartamu várfogságokat osztogatott a csekélyebb bűnök számára. Ilyen kisebb bűnnek minősíté ő *Czuczor* Gergely „*Riadó*” című költeményét, melynek e soraiért:

„Nem kell zsarnok király, csatára magyarok!
Fejére vészhalál, ki reánk agyarog;
Ki rabbilincseket s igát kohol nekünk,
Mi sárgafekete lelkébe tört verünk . . .”

s alább:

„Tiporva szent jogunk, szent harczzal óvjuk azt,
Pusztítsa fegyverünk a fejedelmi gázt,
A zsarnokok torán népek vigadjanak,
A nép csak úgy szabad, ha ők lebuktanak” stb.

ez erőteljes sorokért a haditörvényszékkel *Windischgrätz* halálra akarta ítéltetni a költőt s csak *Dank* Agapius rendfőnök könyörgéseinek sikerült kivinni, hogy mindössze hat évi, nehéz vasban eltöltendő várfogságra ítélték, melyet rögtön meg is kellett kezdenie. A költő törhetlen szellemére vall azonban „*Ítélszék előtt*” című költeménye, mely az ország közhangulatát egyetlen kebelben tolmácsolta:

KUFSTEIN VÁRA, A MAGYAR HAZAFIAK BÖRTÖNE.

(Gr. Teleki Blanka albumából. 1.)

Hogy hazámat ne szeressem,
A bitorlót meg ne vessem:
Hatalom nem teheti!
Hogy hazámat megtagadjam,
Megvetés jelét hogy adjam:
Azt se követelheti!

Főbe löhet, nyakasztathat,
Bitófára fölakaszthat,
Ő erősebb, tegye meg!
De az érzelem honában,
Keblem titkos templomában
Én urat nem ismerek!

A hősekkü benczés-szerzetes krisztusi béketűrőssel szenvedett májusig, midőn a Budavárát belevő magyar seregek kiszabadították. A világosi rémnapi után azonban Haynau ismét befogatta 1850 januárjában s újra rárakatta lánczait. E hirre egy akadémiai küldöttség ment Haynauhoz, könyörögni Czuczorért, ez azonban dühösen elutasítá a küldöttséget. „Igen, az az a bizonyos Riat, Riat!” — kiáltá elvörösödve — „azt példásan kell megbüntetni”. Még szerencse volt, hogy újra nem lehetett felvenni pörét, mert Haynau bizonyosan felakasztatta volna.

Más fogoly is volt azonban a József-kaszárnyában az első kivégzések idején. Ott volt Boross Mihály székesfehérvári főjegyző, Prónay József, Szabó Alajos esztergommegyei esküdt, Babinszky alsó-némedi jegyző, Rémai Károly német színész, Fidler Gyula, Borkai elfogott honvédaltiszt s Széll József honvédkapitány, kit Bábolnánál mint 17 sebből vérző tehetetlen embert fogtak el a vasasok és sokan mások. Ugyancsak Budapesten őrizték gr. Batthyány Lajost, gr. Károlyi Istvánt, gr. Zselénszky Lászlót, Hammersberg Lászlót, kiket aztán külföldre, főleg Kufsteinba szállítottak a magyarok közeledtére.

A haditörvényszék gyorsan végzett másokkal is. Gróf Lázár György, a gyergyó-szentharmosi születésű gyalogszázados, kit a forradalom a gr. Gyulai nevét viselő ezredben ért s ki V. Ferdinánd rendeletére jutott a magyar kormány alá, az ezredben őrnagygyá, majd igen gyorsan ezredessé és tábornokká lett, Görgei hátrálásakor azonban elvált a magyar csapatoktól s Windischgrätznel jelentkezett, a hadibíróság által kötél általi halálra ítéltetett, tiszti rangjának becsstelenül elvesztése mellett. Ugyane büntetést mondtak ki báró Wiedersperg Alajos, podiebrádi (Csehország) születésű, 42 éves Wasa-ezredbeli századosra, kit a forradalom Magyarországon érven, teljesíté katonai kötelességét, de Windischgrätz proklamációjában bizva, ugyanakkor elhagyta a magyar ügyet, mint jó császári tiszt és jelentkezett januárban. A herczeg 10 évi sánczfogságra változtatta mindkettőjük halálos ítéletét.

A többi, kisebb-nagyobb büntetést kapott egyének sorából kiemelhetem Bittó Nereus pozsonymegyei születésű 41 éves budai irgalmas barátot, kire a besugók azt fogták rá, hogy január 19-én egy budai korcsmában „a cs. kir. seregekre nem kedvező és hamis haditudósításokat rosszakaratu indulatból terjesztett”. Ezért február 8-án vasban eltöltendő 8 havi fogságra ítélték.

Kuh Dávid prágai születésű 30 éves zsidó vallású hirlapíró, ki „Der wahre Ungar” czimű lapjában 1848 november 11-én „Wien und Pest” feliratu czikket közölt s ebben „fegyveres fölkelésre hívta fel a lakosságot”, öt évi börtönre ítéltetett.

Weisz János budai vinczellér, ki állítólag ittás állapotban szidta volna a császárt, Eberle Ferencz pesti géplakatos és Schulz Ferencz budakeszi szabó, kik hasonlag a korcs-mában pityizáltak és politizáltak, kisebb büntetéseket kaptak a hadibíróságtól.

Aztán elcsendesült Budapest s csak a hadikészülődések zaja hallatszott. A jó hazafiak várták és remélték a jó híreket, a sárgafekete magyarok pedig beárulták a hazafiakat. A *Pesti Hirlapot* feltámasztá Szilágyi Sándor, mint szerkesztő, hogy Kossuth egykori lapjában szidja Kossuthot és a magyar nemzeti ügyet, a *Figyelmező*-ben Vida Károly szórt piszkot a nemzeti ügyre s védelmezőire s helyeselte Windischgrätz vértanuavátásait. A kormány és országgyűlés Debreczenben volt s Kossuth szervezte a honvéd-eregeket.

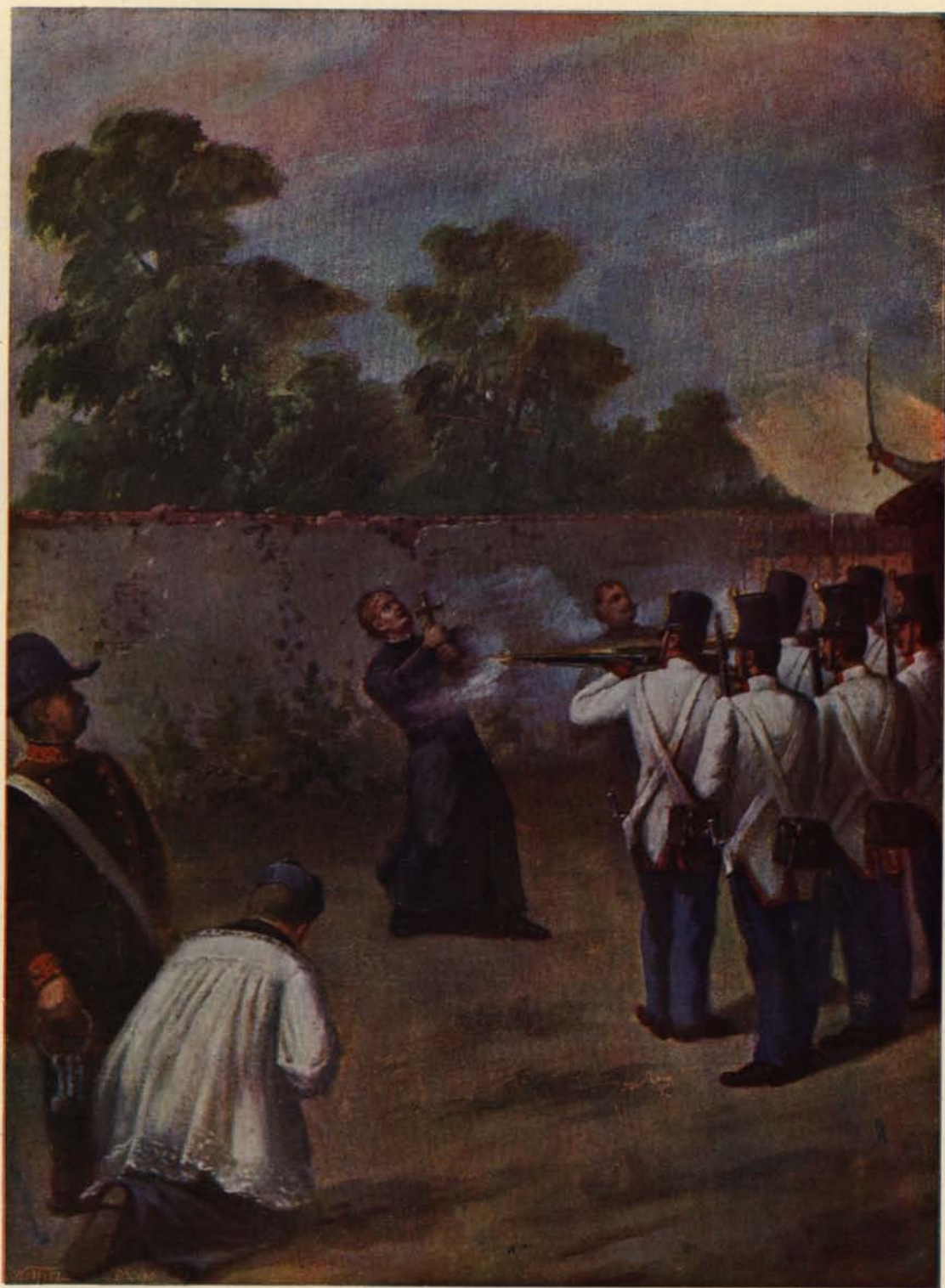
Április 7-én azonban rémült szaladozás keletkezett a fővárosban, Windischgrätz sietve hagyta el seregével Pestet. Budán csak Hentzi maradt meg kis seregével s a pesti kegyetlenkedések egyelőre megszűntek. Pest utcáira benyargaltak a legelső magyar honvédhuszárok s a főváros örömrébe uszott. A boldog főváros elfelejté a legelső vértanukat s azt hitte, hogy több áldozatra nem lesz szükség.

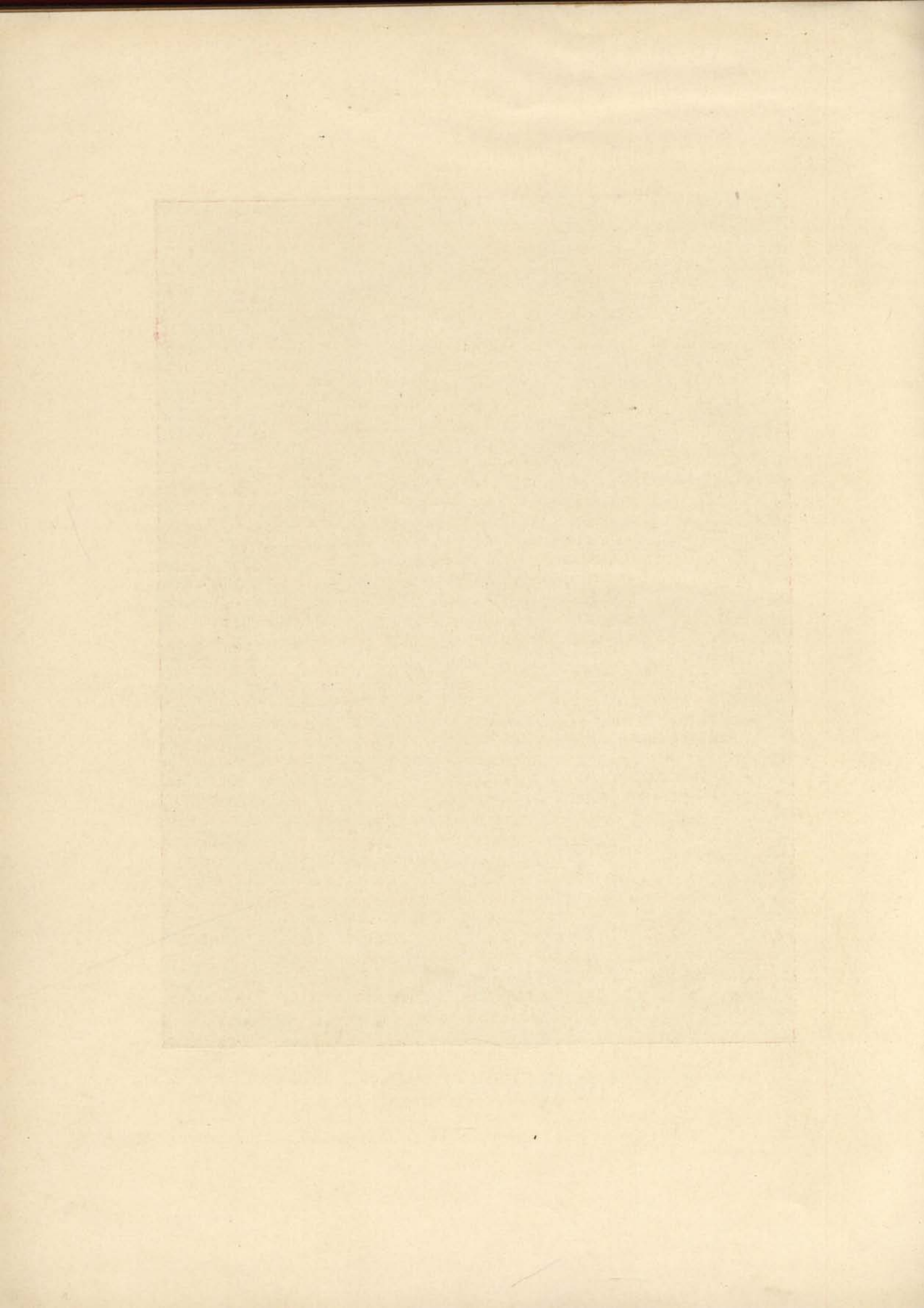
Keserű csalódás!

Mansbarth Antal és Szikszay János, a csákberényi lelkészek halála.

(Nagy-igmánd, 1849. jul. 12.)

II. FEJEZET.

Tizezer ártatlan áldozat.

Sajog a szívünk, ha a haditörvényszékek és egyéb hazug formákba rejtőző bűntársaságok ítéleteinek áldozatairól olvassuk a gyászkrónikákat, ha száz kivégzésről kell megemlékeznünk, de hol van a könyvek tengere, mely azon ötezer ártatlan magyart el tudná siratni, kik a forradalom alatt csak egyetlen erdélyi vármegyében estek áldozatul a császári politika szívtelenségének s a mesterségesen felizgatott tömeg vak szenvedélyének és rablási vágyának. Az egyetlen Alsó-Fehérmegye emberéletben ötezer magyart vesztett, ide nem számítva a honvédeket, kik a csatatéren hős halált haltak. A nemzet szabadságharczának vértanui közé ezeket is be kell iktatnunk, hasonlólag a zentai, fehértemplomi, felvidéki mészárlások áldozatait is. A magyarországi legyilkoltak száma azonban elenyésző Alsó-Fehérmegye veszteségéhez képest, mely megye magyar népességének egy ötödrészét elveszté ez alkalommal.

A tömeggyilkosság előzményei a következők:

Az 1848-iki törvényhozás évszázadok mulasztását akarta jóvátenni, midőn a jobbágyság felszabadításával, a nemzetiségek egyenjogusításával s az általános polgári szabadságnak minden magyarországi szülöttre kiterjesztésével a polgári egyenlőséget kimondá. Mielőtt azonban a törvény végrehajtásáig juthattak volna, a nép, mely nem tudta azt, mi a különbség a kimondott és a végrehajtott törvény között, megtagadta földesurainak a robotot s a törvények szentesítésének hírére meg akart szüntetni minden jogviszonyt, a mi földesur és addigi jobbágysai között fennállott.

Ha már Magyarországon is ily zavargások voltak, hol pedig a magyar faj természetes józan eszével és magasabb értelmi fejlettségével jobban beláthatta az ügyek állását, mit mondhatunk az erdélyi románság állapotáról, mely az eddigi lelki sötétségében egyszerre megvakult a szabadság fényétől. A románságot igazán minden jognélküli baromcsorda gyanánt tekintették, mely arra való, hogy adózzék s utódot állítson jármába az erősnek. A József császár alatti Hóra-lázadás emléke még élesebbé tette az ellentétet a nemzetiségek között s a gyűlölet 1848-ban oly erős volt, hogy ezt sem egy törvényczikkkel, sem pár jó szóval megsemmisíteni nem lehetett.

Megelőzte e törvények életbeléptetését Alsó-Fehérmegyében azon általános nagy népmozgalom, mely 1847 elejéig *Varga Katalin* nevéhez fűződik, kit „a havasok urnője”-nek hívott az ottani románság, majd azontul ismeretlen bujtogatók, végre a Janku Ábrahám által szervezett nemzeti komité által vezettetik s annyi vérontásnak lesz előidézője.

Varga Katalin rejtélyes alakja először 1842-ben tűnik föl Bucsumban, az Abrudbánya szomszédságában eső községek egyikében. E magyar származású nő, állítólag egy bécsi ügyvéd özvegye, sok jót tett az elnyomott románsággal, mert rejtélyes nagy befolyásával a magyar kancelláriánál igen sokat ki tudott vinni és sok ember tönkrejutását gátolta meg.

Fittyet hányt a magyar hatóságoknak, melyek őt mint lázítót üldözték. A románság azonban önkénytes testöréül szegődött „a mi urnöknk“ mellé és elrejtette, valahányszor keresték, ezenkívül házáat állandóan őrizte akkora néperő, hogy ezzel egyetlen megye se mert kikezdeni. Katonáságot pedig nem küldtek ellene, mert a mint a később felállított katonai bíróság ítéletéből látszik, rokonszenvvel nézték a magyarság ellen folytatott munkáját. A magyar közigazgatási hivatalnokok végre is csellel kerítették kézre, a mennyiben eszközül e czélra odaadta magát Ságuna András püspökhelyettes, ki Pogány György alispánnal 1847 január 17-én Abrudbányára érkezvén, a főpap kihirdette, hogy másnap az izbitai templomban misét tart s utána a föld népének panaszait meghallgatja. A nép sokféle bajával állván elő, a püspökhelyettes azt kérdezte tőlük, nincs-e olyan szószólójuk, ki valamennyiök helyett beszélhetne. A mitsem sejtő nép előhívta Katalint, kit a püspök karonfogván, nyájasan sétálgatott vele, majd négylovas hintájába ültette, hogy mint meghívott vendégét ebédelni viszi egy espereshez. Mikor aztán Katalin ott ült, a kocsis közé csapott a lovaknak s Katalint az ezernyi nép szemeláttára rabolta el Ságuna, ki ezért valóságos püspökséget kapott. Katalint mint lázítót összesen 3 havi fogságra ítélte Gyulafejevárott a katonai bíróság, de csak 1851-ben szabadult ki, a midőn már a románoktól mindent visszavett a bécsi kormány, a mivel biztatta 1848-ban és 1849-ben. Katalin többet nem tért vissza Bucumba, hanem eltűnt; lehet, hogy eltették láb alul, mint a kire már nincs szükség, de a ki veszedelmes lehetett volna a kormányra akkor, midőn magyar és román egyként leigázott szolga volt.

Varga Katalin terjeszté el az agrár-szociáлизmus eszméjét az Aranyvidék népe között, vagyonszociáлизmust, birtokfelosztást, jogegyenlőséget hirdetett. E tanoknak volt köszönhető, hogy a forradalom első szelére megmozdulnak a földosztók s a magyar birtokosok kiirtása vagy elűzése után a volt jobbágyok neki is állottak az urasági birtokoknak s lefoglalták maguknak azokat, mint a Mezőség Báld nevű falvában gróf Bély birtokát, de az új földesurak a volt zselléreket ép úgy dolgoztatták, mint a hogy azok a magyar urak idejében dolgoztak. A szomszéd Melhes község cigányait pedig ép úgy botoztatták az „új urak“, mint a régiek.

A szabadság első fuvallata Erdélyben ilyen visszhangot s egyuttal visszatetszést is keltett. Visszhangot a szabad intézmények létesítése, erős visszatetszést a vélt anyagi károsodások híre. Hogy Erdélyben ne legyen robot, ur-dolga, dézsma és más egyéb adózás; hogy az oláh, kit eddig igavonónak használtak, most épp oly telkesgazda legyen, mint bármely primipilus lófő székely vagy törzsökös szász, e gondolatot Erdélyben nem bírták elviselni. S midőn már Magyarországon mindenfelé érvényt szereztek a jobbágyság felszabadításáról szóló törvénynek, Erdélyben még javában járta a robot s járta még jóval azután is, egészen a császári urbéri pátensig. Az új törvények tehát a nemzetiségeket kölcsönös bizalmatlanságban és egymás iránti gyűlöletben találták, mindegyik fél gyanusan nézte a másikat és nem hitt annak őszinteségében. Régibb gyűlölet-multjuk volt, mint a pár napos szeretet és testvériség papíron hirdetett elve.

A balázsfalvi román népgyűlés, melyet a császári politika rendelt meg s mely ott nagy visszhangra talált, a magyarok iránti gyűlöletet aztán lánggra lobbantotta. Az 1848 márczius 15-iki követelések hírére, melyek 12-ik pontja az „Unio Erdélylyel“ volt, megmozdult Erdélyben a románság is. Nem maga a nagy tömeg, mert hisz annak tiszta fogalmai az összes vívmányokból egyébről nem voltak, mint arról, hogy nem kell robotot teljesíteniök. Ezt aztán úgy magyarázták, hogy — mielőtt még az erre vonatkozó törvényt szentesítve lett volna, abbahagyták a robotmunka teljesítését, miből földesur, hatóság és jobbágyok között sok helyt éles összeütközésekre került a dolog. Volt gond rája, hogy a magyarság ellenségei úgy tüntessék fel a dolgot, mint az urak gonoszságát, különösen Mikás Ferencz ügyvéd és Pap Sándor táblai írnok, több társával, kik között *Lauriani* és *Balasescu* voltak a nevezetesebbek, bujtogatták az együgyű népet. Az apróbb csetepatéknak elejét veendő, a főkormánysház elfogatta Mikást és Kolozsvárhoz elzárták.

Mihelyt ily módon egyetlen mártirja volt az ügynek, az lavinaként növekedett. Április 30-án Balázsfalvára előértekezletet hívtak össze, melyre a diákság vagy kétezer embert

A ZALATHNAI MAGYAROK LEGYILKOLÁSA A PRESZÁKAI HATÁRBAN

(1848. OKTÓBER 23.)

összedobolt. Itt *Pap Sándor* szólott és fölbátorítá társait, hogy május 15-ére nagygyűlést tartsanak sérelmeik orvoslására. E gyűlés — állítólag — még az Unio mellett nyilatkozott.

Május 13-án aztán óriási tömegben kezdett a mindenfelől összezsúfolt románság Balázsfalvára tódulni. *Puchner* altábornagy, erdélyi főhadparancsnok, eleve értesítetvén, *Schurter* tábornokot küldé ki e gyűlésre ágyus-, lovas- és gyalogcsapatokkal, a kormányszék pedig *Szabó Lajos* tanácsost bizta meg a népgyűlés megnyitásával. A hangulat ugyan békés volt, de forrongás előjeleivel. A kis falut majd szétvette a beleszoruló óriási tömeg, mely méltóan csak a mezőn helyezkedett el.

Másnap vasárnap lévén, a templomban kezdték meg az ünnepet. Előzetesen *Barnucz Simon* tanár az egyháztanács termében előadta a tizenhat pontban összefoglalt kívánatokat, melyeket kellőleg megvitattak. Itt már egyenes földfelosztást követeltek, Hunyadot, Alsó-Fejérmegyét, Fogaras vidékét maguknak követelték, felosztandók, nemzeti vagyonul. Este kivilágítás volt a megérkezett két püspök, *Leményi János* és *Saguna András* tiszteletére.

Május 15-én volt végre a nagygyűlés. A templomban mise után megjelent *Szabó Lajos* és a gyűlést megnyitottnak jelentvén ki, annak vezetésével a két püspököt bizta meg. Ezzel, mint ki jól végzé dolgát, nyugodtan eltávozott.

A nép most a mezőre indult ki, hol az emelvény orosz és osztrák zászlókkal és czimerekkel volt diszitve. A tömeget 40,000 főre lehetett becsülni. *Barnucz Simon* felolvasta a tizenhat pontot, mely a román nemzet elismertetését, egyenjogusítását, szabadalmakkal ellátását követelte (továbbá olyan általuk értetlen pontozatokat, mint szóbeliség, közvetlenség, jury, stb.) s aztán az egész népet feleskették a császár hűségére s különösen arra, hogy a császár minden parancsának engedelmeskednek. Ettől most már csak egy lépés volt annak kihirdetése, hogy a császár a magyarok kiirtását rendelte el s ez is megtörtént, hamarább, mint a gyanutlan magyarok hitték volna.

A folytonos forrongás a románságot teljes izgatottságban tartotta. Külön nemzetőrséget szerveztek, ezeket prefektek, centuriók, tribunok, dekuriók és más római elnevezésű parancsnokok alá osztották be. Főnöke az egész nemzetőrségnek *Janku Ábrahám* lett, betanítói a románságnak császári tisztek és altisztek, kik rendes fegyvergyakorlatokat végeztek velük minden faluban. Lőfegyvereket és löszereket a gyulafejérvári várból, Horák tábornoktól kaptak báró *Puchner Antal* altábornagy, erdélyi főhadparancsnok rendeletéből, ki megértvén a bécsi udvar kétszínű játékát, eleinte a kötelességszerű engedelmisséget színlelte a magyar hadügyminiszter iránt mindaddig, míg a kamarilla szeptemberben az álarczot le nem vetette. Ekkor október 18-án kiadott hadiparancsával az 1848-iki, királyilag szentesített törvényeket semmiseknek jelenté ki s a magyarság lefegyverzését elrendelte. A balság meg volt oldva most már, — a fajharcz megkezdődhetett.

Szeptemberben már alig mult el verekedés, sulyos sebesítések, lázítások és gyujtogatások nélkül nap Abrudbánya vidékén. A magyarok egyenetlenkedtek, egymásközt is folyton verekedtek, senki sem akart a felsőségnak engedelmeskedni, a románok ellenben vak engedelmisséget tanusítottak minden még oly kis felebbvalójuk iránt. *Dobra Péter* volt ügyvéd, *Janku Ábrahám*, *Bálint Simon* pap, *Laureani*, *Pordán* tribunok, s más zavaros elemek kerültek a mozgalom élére, melylyel való rokonszenvét az Erdélyben levő császári katonaság nyíltan tüntette ki. A vármegye területét a románok három prefekturára osztották föl: a topánfalvinak prefektusa *Janku* lett, a balázsfalvinak *Axentye Szevér* s a tordainak *Bálint Simon*. Mindegyik keze alatt volt 12—15,000 felfegyverkezett ember. A Balázsfalván szeptember utolsó napjain tartott nagy népgyűlésre megérkezett *Schurter* tábornok, 10,000 fegyvert ígért a románoknak, eltűrte, hogy a királyilag szentesített törvényeket előtte égessék el s hogy a magyarság kiirtását nyíltan kimondják. A nép eloszlott onnan, hogy „a munkát“ végezze s csak *Axentye* maradt egyelőre Balázsfalván. A magyar hatóságok kapkodtak fűhöz-fához, de most már késő volt.

Puchner október 18-iki rendeleteiben nyíltan kimondja, hogy a császári katonaság

A' minisiterelnök.

Ottinger Ferenc ideiglenes hadügy minisiter
elrak.

Tolyó hó' 14^{én} Német Bencze, Ferenc Károly ^{52. é.} gyalog ezred-
hez tartozó Köv Vitéz, Kinek mellére nem-
zeti rózaa volt tűzve, Poruuszky László szék-
szárdi gyógyszerejével, a sérültet kassármájaja
előtt elmenven, az itt levő katonák által meg-
fogatott, s a kassármájába bevitetett; - minthogy
a moridott katonai egyénről, attól fogva sem-
mi nem tudatott, ezennel meghagyom önnek.
hogy e tárgyban haladék nélkül szigorú nyomo-
zást tétessen, s ennek eredményéről engem
tudósítson

Pesten május 15^{én} 1848.

Batthyány Lajos

VÉRTANUINK KÉZIRATAI.

I. Gr. Batthyány Lajos.

a románokkal szövetségre lép, ezeknek fegyvereket bocsát rendelkezésére s őket a magyarság „lefegyverzésére“ felszólítja. A román prefektek és néptisztek sárgafekete tiszti övet viseltek s a melléjük rendelt császári tisztek nekik alárendeltjeik voltak. Ez utóbbiak közül felemlíthetem Röhrich hadnagyot (Mikás mellett) Novák Mihály főhadnagyot (Axentye mellett) Munzát Albert hadnagyot, Apfler chevauxlegers-főhadnagyot, Ivánovics kapitányt (Janku mellett); Sendrucz, Clima, Ungár hadnagyok és Novák Károly kapitány hol itt, hol ott szolgáltak, de mindig a román táborokban. Főparancsnokaik Riebel Károly őrnagy, Losenau és Urbán császári ezredek, legfőbb parancsnokuk Puchner tábornok volt.

Az első összeütközés Boros-Benedeknél történt október 13-án, hol a románok a magyar nemzetőröket megtámadták; ugyanaz napon Veresegyházán megrohanták és megölték Dobolyi Zsigmond földbirtokost, két leányát megcsonkítva Balázsfalvára hurczolták. Dobolyi volt az első áldozat, kit pár nap alatt ezeren követtek. Magyar-Bükkösön Kendeffy Elek serdülő fiát gyilkolták meg, B. Huszár Zsigmond fejét baltával vágta le. Október 21-ére már 200-ra rugott a meggyilkoltak száma Balázsfalva környékén.

A tömegesebb gyilkolások sorát megnyitá Kis-Enyed lakosainak sorsa. Október 14-én körülvették a Nagy-Szebentől csekély távolságra fekvő városkát, hova a környék magyar lakossága menekült. A szorongatottak a főhadparancsnokhoz fordultak, ki helyett Pfersmann tábornok rendelkezett. Kiküldte Riebel őrnagyot némi katonasággal s ezek megérkezvén a már négy nap óta szorongatott lakosok elé, meghagyták a magyaroknak, hogy tegyék le a fegyvert s akkor nem lesz bántódásuk. A magyarok hittek a katonatiszt szavának, kiadták fegyvereiket. Erre az oláhok berohantak a védtelen tömegbe s ott hirtelen 175-öt legyilkoltak. A szörnyen rászédettek közül alig néhány menekülhetett el a késő éjszakában, de akármerre futott, a környék oláhsága fogta el és szörnyű kínzások között ölte meg. E gazul legyilkoltak vére Pfersmann osztrák tábornok és Riebel őrnagy lelken szárad tehát.

A kis-enyedi vértanúk nevezetesebbjei névszerint a következők:*

1. Daczó Jánosné Szentpály Zsuzsánna 65 éves földbirtokosnő; 2. Farkas Károly birtokos; 3. neje Katalin; 4, 5, 6. Póli (6 éves), Ádám (4 éves) és István (2 éves) gyermekeik, tehát az egész család kiirtatott. 7. Mikeszászi Szabó József és 8. neje Apáthy Terézia; 9, 10, 11. Hodor Károly, neje Benedek Eszter és 6 éves leányuk Máli; 12. Keszeg Imre; 13—14. idősb Farkas Lajos és 65 éves neje Veress Krisztina; 15—18. Szöllőssi János, neje Benedek Polixéna s 5 éves Gizella és 1 éves Janka nevű leányai, tehát az egész család; 19—20. Bányay Sándor 18 éves ifju és kis huga Krisztina; 21. Simon Károlyné Apáti Karolina; 22—24. Nagy Károly nejével Farkas Annával s harmadfél éves Pali fiukkal együtt; 25—26. Veress Samu és 80 éves agg édesanyja Bagoméri Kata; 27. Farkas Lajos és 28. neje Karolina (gyermekük megmenekült); 29—31. Ujvári Károly nejével és 3 éves gyermekével; 32—33. nővére Ujvári Karolina és 2 éves kis leánya Róza; 34. Baló József (ki után hét árva maradt); 35—36. Apáti Ferencz (65 éves) és neje Farkas Klára (57 éves); 37—41. Petrikovics Zsigmond (70 éves), neje Dési Karolina, gyermekeik: Károly (32 éves), Ágnes; 42. özv. Farkas Lászlóné Petrikovics Klára (85 éves); 43—44. Bányay József és neje Veress Klára; 45. Nagy Eszter, putnoki születésű hajadon; 46—51. Porzsol László, neje, leányai: Róza (5 éves), Ilka (2 éves). Megjegyzendő, hogy a férjeért könyörgő, áldott állapotban levő Porzsoltnét az ittas vadállatok felhasították s a méhében levő ikerméhmagzatokat dárdáikra szurták föl s úgy dobálták egymásnak; 52. Farkas Róza 22 éves hajadon; 53. Farkas Sándor legifj. és 54. neje Pallos Rákel; 55. Makkai Károly (20 éves); 56. Zavar Károly (neje és gyermekei megmenekültek); 57. Apáti Miklós (családja életben maradt); 58. özv. Hodor Jánosné Apáti Klára (a 70 éves gutaütött agg urnő nem tudott ágyából kimozdulni, az oláhok az ágy körül és alája rakott szalmával elevenen süttették meg őt);

* A neveket ifj. br. Kemény Istvánnak, Alsó-Fehérmegye főispánjának 1849-ben irt „Fekete könyv“ elnevezés alatt ismert művéből vettem, mely művet az osztrák kormány elkoboztatott, hogy tisztjei szegényét takargassa azzal. A főispán könyve nagyrészt hivatalos adatok alapján készült. A mű ma nagy ritkaság.

Ministereknök Mr.

A kormányom alatti megye több helyein Nemzetőrösi csapatok alakultak meg a tör-
vény szabta önkéntesek elől - s ha ezek a köröndek-küldöttségek által, -
helyeknek a Nemzetőrösi képességgel bíró egyenel kézzel levő fegyverek
számának, s Nemeinek önkéntesek is megkapják a szükségeseket, hiszem a
népességhez képest kegyes számú nemzetőrök állandó ki, de a betanított katonák
egyenek teljes hiánya miatt a hadi gyakorlat mind eddig nagyon kevés.
Mert; Azért e tárgyban hozott közgyűlési határozat követelésére hiva-
tatos történettel kérem Ministereknek uras, hogy e célra a Megyei Kebelebe
legalább négy alkalmas katonai egyen rendeltesse. A nemzet-őrök tör-
vény szabta önkéntesek minél előbb feltérjesszék.

Fogadják Ministereknek ur teljes hasznát történetem, s
örömeim üdvözlését.

Nagyvassalósi Mayus 10 1848

B. Perényi Zsigmond
F. J. J. J.

VÉRTANUINK KÉZIRATAI.

II. B. Perényi Zsigmond.

59. *Tóth* András (60 éves); 60. *Gidófalvi* N., bérlő Ludasról; 61. *Nyerges* János; 62—67. *Balogh* József, gr. Rhédey ispánja, kit saját, róla lefűrészelt két lábával vertek agyon, neje Virág Zsuzsánna, s 6, 4 és 2 éves gyermekei: László, Ilka és Zsuzsika; 68—69. *Bartha* Samu tanító és Lina nevű leánya, (özvegye 4 gyermekével megmenekült); 70—71. *Bartha* Zsigmond, nejével; 72. *Szaláncziné* Pallos Erzs; 73. *Pallos* Gergely, bátyja; 74—75. *Pallos* József és neje; 76—77. *Ujvári* Zsigmond és neje; 78—80. *Kontza* István ref. lelkész és két kis gyermeke; 81—82. *Porzsolt* József és neje; 83—84. gr. Rhédey kertésze és ennek apósa; 85—86. özv. *Benedek* Bálintné Hamar Klára és fia (egyetlen leánya megmenekült); 87—88. *Bartha* Pál és másfél éves fiacskája Gergely; 89. *Ütő* Elek; 90. *Székely* Mihályné, számvevő felesége; 91—93. *Farkas* Pál, neje és 1 éves fia Pali; 94. *Bartha* Ferencz; 95. *Dobozi* Sámuel és mások legyilkoltattak irgalom nélkül, többnyire szörnyű kínzások között. S ezt nézte és hallgatta a kiküldött osztrák katonaság, melynek szavában bizva tették le a magyarok a fegyvert.

A legyilkoltakon kívül a kétségbeesés sokakat tett öngyilkosokká, hogy a rémitő kínzásoktól meneküljenek egyszerre a halálba. Így ugrottak kutba és lelték halálukat ott: *Bányay* Sándorné, leányai: *Kontza* Istvánné, a másik leánya Krisztina és két unokája; *Farkas* Károlyné három gyermekével, kiket aztán a felülről behajigált kövekkel vertek agyon; *Zavar* Károlyné két fiával, kik ott fulladtak, a szegény özvegy felholtan kimenekült; *Szalánczi* Gáborné, ki leánya kinoztatását nem bírta végignézni.

A kegyetlenebb gyilkolásokat fennebb elsoroltam, ezekhez hozzáadhatom még *Farkas* Lajosné kivégzését, kinek fejét baltával vágták le nyakáról, *Bartha* Zsigmondét és nejéét *Keszeg* Kláráét, kiket többbedmagukkal Zsigmond Elek padlásáról dobáltak le az alant álló gyilkosok feltartott dárdáira. Pokoli ésszel birt a gyilkos banda a kínzásokban, s a császári katonaság egyetlen tagjában sem mozdult meg az emberi érzés, hogy a kiket ők lefegyvereztek, megvédelmezték volna. „Hadd pusztuljon a rebellis faj“, mondotta a gyulafejevári parancsnok, mikor hirül vitték neki a gyilkolásokat. Így érthető, hogy annyi tömérdek magyar veszett el akkor, mert az osztrákok előbb lefegyverezték őket s akkor a fegyvertelenekre rászabadították a gyilkosokat.

Az alig másfél mértföld távolságra fekvő Vizakna nemzetőrsége hallván a rémületes sikoltozásokat, segítségére akart sietni a kis-enyedi testvéreknek, de csakhamar belátta, hogy a roppant számú bandával még csak harciba se bocsátkozhatik, de meg saját tűzhelyét is meg kell védenie. Erélyének s a Szebenből kiküldött császári parancsnoknak volt köszönhető, hogy a vizaknaiak is le nem gyilkoltattak. Moldován János román születésű főbíró, Hentes János és Kertész László lelkészek oltalmazták meg itt a magyarságot a támadások ellen s Vizakna békességben maradt egyelőre. Mikor aztán Bem csatát veszített Vizaknánál, ott is felülkerekedett az állati düh s legalább a sebesült honvédeken tölté boszuját, kiket elevenen dobtak bele a sós aknába, hol megfulladtak. Hulláikat teljes épségben félszázad év múlva hozták napfényre ismét és temették el tisztességesen.

Mily aljasul járt el a gyulafejevári parancsnok Horák Ferencz császári tábornok az egész mozgalom alatt a magyarsággal szemben, bizonyítja a Gyulafejevár városában történt gyilkolás története, a hol a berohant román banda támogatására a vár tüzéreit égő kanócczal rendelte ki az ágyuk mellé, hogy ha szükséges lesz a magyarok ellen a gyilkosokat megvédeni, a magyarokat összelövehesse. Az október 20-án éjjel történt orv-támadásnak 42 gyulafejevári polgár élete esett áldozatul, kiket legnagyobb részt a felkelő oláhok közé a várparancsnok által kiküldött és beosztott román határőr-ezredbeli császári katonák gyilkoltak le. Az éjjeli gyilkolás végzésére az oláhokat a katonák a vár sáncaiba bevezették, hol a császári ágyuk által fedezve voltak; a támadásra a császári ágyu lövése adott jelt s hogy azon éjjel csak 42 ártatlan embert gyilkoltak le, annak volt köszönhető, hogy a városban levő magyar nemzetőrség vitézül szembeszállott a gyilkosokkal. Másnap Horák tábornok a folyton rabló oláhok nagy részét behívatta a várba, felettük katonai szemlét tartott, őket a császár hűségére feleskette s a további eljárásra buzdította. A magyar nemzetőrséget

Nyitra 1849. évi. 11. 12.

Tekintetes igen tisztelt Ur.

A helyettesítést ma hoz egyetértéssel az 1849. évi. 11. 12.

Szöveg: — Péter kedjén, legálabb szombaton

éjére itt meg jelenik is ha lehet Zsuzsanna

Karolyt arra bérni hogy is jönnie is fogadna

is a határánál. Többször is, mert az 1849. évi. 11. 12.

az érintett párt rendbe is nyugatomban. —

Az alábbi évi. 11. 12. köztünk maradjon.

Városa városa a Tekintetes Ur

mandátum és költéshez hozzá

B. J. J. J. J.

A közzétételre ma ajándék megérkezett, nagyon szép
örömet hoztak aláírás, a lelkedre is meggyőző
lehet nagyon volt.

VÉRTANUINK KÉZIRATAI.

III. B. Jeszenák János.

teljesen lefegyverezte, a szászok és románok megtartották fegyvereiket. Miután azonban nemsokára Erdélyben a magyarság katonailag szervezkedett, az oláhok pedig más vidékeken folytatták a gyilkolásokat, Gyulafejérvár magyarsága megmenekült a további vérengzéstől.

Annál nagyobb csapás nehezedett az ugynevezett Aranyvidékre. Két főpontja e vidéknek *Abrudbánya* és *Zalathna*, amaz régi magyar város, emez az állami kohók és olvasztók székhelye. Abrudbányát már október 24-én körülzártá Janku Ábrahám hada s követelte, hogy a magyarság szolgáltatassa ki fegyvereit, fizessen 5000 frt hadisarczot, esküdjék hűséget V. Ferdinándnak, tüzze ki mindenütt a feketesárga lobogókat és szolgáltatassa ki a politikai bűnösöket. A legutóbbi feltételen kívül mindent teljesítettek volna, de végre még ebbe is belementek, csak azt nem tudták, kit értenek e kifejezés alatt Jankuék. A románok *Nánási* János kereskedőt, a Korna faluból Abrudbányára menekült *Földháy* Dániel birtokost, *Ajtai* János topánfalvai ispánt, *Lázár* Józsefet és *Melczér* Antalt fogták el s őket egyszerűen agyonlőtték. Ezeken kívül még vagy 60 férfit és nőt összefogdostak és elzárták őket, mint „politikai bűnösöket.” Egyelőre tehát a fennebb említett öt vértanu élete esett áldozatul.

Annál súlyosabban nehezedett *Zalathnára* a fajgyűlölet átka már ekkor is. Az itt történt gyilkolások értelmi szerzője *Dobra* Péter nevű ügyvéd, ki élhetetlensége folytán mindössze dijnokságig vitte fel a zalathnai kincstári hivatalnál. Ez ember jelen volt a kis-enyedi mérszárlásnál s kedvet kapott arra, hogy hasonló dolgot csináljon Zalathnán is. Itt *Nemegyei* János bányatanácsos volt a nemzetőrség parancsnoka, idősebb, elszánt, komoly férfiú, ki nem akarta elhinni, hogy Zalathnát, hol a kincstárnak annyi felteni valója van, a katonai kormány prédára bocsássa. A tőle telhető elővigyázatot megtette, de miután a közelben levő gyulafehérvári várból segítségre nem számíthatott, csekély erejével magára maradt. A kis-enyedi és gyulafehérvári gyilkolások hírére megerősödött benne a hit, hogy itt csak a szilárd elhatározás mentheti meg a magyarságot s az ő keze alatt levő kincstári vagyont, melyért felelős.

S ezért midőn *Dobra* Péter, ki Janku által tribunná neveztetvén ki, a környék románságát *Zalathna* alá vezette, feltételeket izent be *Nemegyeinek*, hogy a nemzeti zászlót vegyék be az épületekről, fegyverüket tegyék le s adják át a kiküldendő osztrák katonáknak, mindkét feltétel teljesítését megtagadta. A város román polgársága színből a magyarsághoz csatlakozott s az örködéssre közösen ajánlkozott, azonban ez csak arra volt jó, hogy oltalmuk alatt *Dobra* bandája belopózhassék a városba. *Nemegyei* az ő, mindössze 250 főnyi serege élén halálra elszántan várta az eseményeket. A várost előzőnlő románság a kincstári erdők felosztását s prédául a bánya-pénztárt követelte, a korcsmajogot, közben a város felgyújtására szalmacsóvákat készítettek. A 6—7000 fegyveres azonban a 250 magyar nemzetőr szemeláttára nem mert még ekkor erőszakoskodni, csak fenyegetőzött. Azonban az éj beálltával megkezdődött a rablás és gyujtogatás s a magyar őrcsapat képtelen volt gátat vetni ennek. A harcz megkezdődött s *Nemegyei* csapata hősileg tartotta magát, de végül is azt határozta, hogy összeszedvén a fegyverforgatásra nem való családtagokat, Gyulafejérvárra menekül, hol talán inkább bátorságban lesz.

Körülbelül ezer magyar, aggok, nők, gyermekek összeszedkölözve kivonultak a városból, melyet aztán a románok teljesen kiraboltak és elhamvasztottak. A menekülők *Petrosán* felé tartottak, de az oláhok a hegyeken megelőzték őket s a szoros utat elállották. Mikorra a magyarság odakerült, körül volt fogva teljesen. Az erélyesebb férfiak, mint *Farkas* László százados, azt sürgette, hogy inkább egy lábíg hulljanak el, de próbáljanak utat törni maguknak, a nők azonban rimáinkodtak, hogy ne ingereljék az oláhokat az ellenállással, s adják meg magukat. Végre *Nemegyei* szerződést kötött az oláhsággal, hogy átadják fegyvereiket s ennek fejében őket Gyulafejérvárra bekísérik, bántalmazás nélkül. Bizalma volt a magyarok romlása, mert a mint az oláhok a magyarok fegyvereit megkapták, vége volt az eskünek és becsület-szónak. Körülbelül 200 magyar visszaindult *Zalathnára*, a többi 800-at azonban a sok ezer fegyveres oláh körülözönlő s őket *Preszáka* felé hajtja, mint a barmokat egy csordában. Ekközben mindenfelé kereplőkkel és vészharangokkal jelt adnak s a környék oláhságát

Ar ország honvédelmi bizottságának.

Jelenleg fenn Simonin ismét Seemirend ratorozon mör-
regnap. - Maribányi Józsefnek k. társas fenn
Eszaki, is kaptak 10,000 embertel berörni az ellenség
- Ma ismét fenn, kémem az a' kiir korsa, mifenn
In Jánusol $\frac{1}{4}$ orángi rásolágra - az endőlen minőség
50 fony rásolást ranyáron - Magyarföldön 800
vannak befizaltolva. - az ellenség erejét Hohenautan van
- körülbe ... 10. - az egész March parja körülbe
elleneség van. - rálátolva a' flakboa vonalon állanak
a' nép fennirása fenn 26,000. - Szorom megyéből sem
lehet mai a' szoroni nem fálltani az életmérés,
nem Breitenbrunban ellenség maradvók

a' m. államuk az elotti, ismét, változással,
szükség, hogy in mindent fenn álljon egy görög - a'
kér meg beszélt a' misit meg nem érte, unsoz amér
le nem fálltaniharmat, - meltrassat megrendelni
hogy a' görög rásolást ide, ki ronsat hajt rál.
jón, mellyel egyide in rorsaban legyen.

Maribányi Józsefnek k. társas fenn, - keltet
egyide Breitenbrunban. Bálffy deputat fenn, - keltet
reisor, - az alap, gyann fenn nem isat az ellenség
get erimborat, - de merve Bálffynek helyet fenn
fálltani rásolást a' kémem ellenséggel körül
munkáit, a' rásolást, felvesszi a' elfogadni
rondclom.

VÉRTANUINK KÉZIRATAI.

IV. Csányi László.

Magyar
climifitell.

Sengcinkes ruha hiánya miatt a fegy-
kez - ismétlődő újabb menetek után fehéruka-
de és mind levei; - felvételre a hara hirtelen
ar avatására, - is ha van keskeny méltoságoként
oleni. - Szerződés. versem közelebbi - be-
csokra nem vehetem, 3444 jász versem

ad' Besz. ráérde, - a' Besz. nemerőre
- a' Jozson. Músoni lovassal is, Szerződés
vétel. - az elsőbbek eleresztésén a' harmai pa-
ram, vör - vörös nem varratathassam. De jövő
se nemre itéljessék, hogy nélkülsem et ne, éppen
csapattal; mert rágyas fel mis. Etan is
hogy

Hogy a' harai parádalmak melyi fola' tényleg
mivel valóra fel - a' ruha hiány okára
leginkább az elegyterelésre.

a' Szerződés végrehajtásán 192 van még
- melyi gyaloglással. - Londoni időtlen az éji ördög
sramin hirtelen 12. - 180 területre - és
penyegéssel erélyesebb arde. gyorsan.

P. Kurcsinorly - Lajpány a' siberiából -
pa. P. Kurcsinorly hirtelen hirtelen - vörös
vándorok a' millió hirtelen - és parafogóis
veire nélkül. ajánlati megen

Arde. Kurcsinorly 543 nov. 11.

Munka

Munka

összegyűjtik a szerencsétlen foglyokra. Délután 4 órakor érkezik a menet Preszáka falu határára, hol a magyarokat egy tarlóra vezették s ott rájuk parancsoltak, hogy feküdjenek mind le. A ki fel mer állani, lelövik. E fenyegetést tetteleg be is váltották. Az éhen-szomjan levő foglyok a kis tarlón összezsúfolva, a sárban heverték s most már körülbelül tudták, mi vár rájuk.

Éjfél tájt megjött Dobra Zalathnáról, néhány lovas kíséretében s kiadta a jelszót, hogy az ott levő 800 magyart le kell gyilkolni. Az oláhok először csak kirabolják őket, egész meztelenre tépve le róluk a ruhát, majd reggel felé elkezdték lövöldözni őket, fejszékkel, baltákkal, dorongokkal agyonverni, lándzsákkal és nyársakkal agyonszurkálni. Leirhatatlanul rémes jelenet keletkezett erre. A fegyvertelenek védekeztek, a hogy lehetett, de egyre-egyre 4—5 fegyveres is esett, kik vadállati kinzásokkal ölték meg a védteleneket. Némely magyar férfi, nő és gyermek 20—30 sebet is kapott s még élt; mások a fájdalomtól megtébolyodva, meztelenül futkostak, a hörgés, sikoltózás, rémes kiáltozás a fegyverek ropogásával vegyült s mindaddig tartott, a míg a szerencsétlenek mozogni bírtak.

Ekkor Ursz János metesdi román pap, ki gyanítá, hogy a magyarokra mi vár Preszákán, azon hirt koholta, hogy a gyulafejevári várparancsnok betiltja a további öldöklést. Küldöttjét Valea Demetert azonban, ki e hirt vitte, majdnem agyonverték a gyilkosok. Mindazonáltal sikerült néhány embert megmenteni e hirrel, kik Metesdre elvándorozhattak s itt Ursz János pap irgalmassága folytán néhányan megmenekülhettek. Az emberséges lelkész szekérre rakatta e sebesülteket és jó emberei oltalma alatt Gyulafejevárra küldte őket. Utközben is ezer veszély fenyegette a szerencsétleneket, de végre is lassanként 150 főnyi magyarságot lehetett így összeszedni és megmenteni.

A preszákai mezőn 645 hulla hevert, mint a becsületszóban és esküben bizás áldozata. Közöttük ott volt: *Nemegyei* bányatanácsos, *Császár* Zsigmond bányatörvényszéki elnök, *Bartha* Gyula, *Debreczeni* Ferencz ülnökök, *Imreh* Miklós titkár, *Ujvári* Ádám uradalmi tisztartó, *Antos* György kamarai ispán, *Mihálovics* János kohómester, *Salánki* Ferencz ref. lelkész, *Königshuldeni* *Frendl* Ferencz bányaigazgató, *Demény* János bányaügyész, *Horvatovics* József igazgatósági telekjegyző, *Schlafkovics* Károly gyakornok, *Dehanits* Manó törvényszéki írnok, *Paál* Ferencz gyakornok, *Farkas* Károly és *Császár* György pénzügytári tisztek, *Sebes* László aranybevéltási becselő, treuenfelsi *Kümerle* Adolf becselő, *Baksi* Károly, *Lenkei* János gyakornokok és még száz meg száz intelligens ember és ezek nejei, testvérei, gyermekei, szülői, kiknek egyéb bűne nem volt, mint hogy magyaroknak születtek s így Horák császári tábornok szerint ki kellett irtatni őket.

B. Kemény István főispán adatai szerint legyilkoltak Preszákánál ekkor 49 hivatalnokot, két gyógyszerészt, egy papot, egy tanárt, egy organistát, a hivatalnokok feleségei közül 8-at, gyermekei közül 25-öt, 60 éven felüli hivatalnok-özvegyet ötöt, alsóbb tisztviselőt 16-ot, kereskedőt 5-öt, iparost 198-at, bányamunkást 136-ot, asszonyt és gyermeket 186-ot. De tömérdeken vesztették életüket az erdőkben bujdosás alatt is. Legmeghatóbb ezek között Reinbold Antal kohómester és családjának sorsa. Ugyanis a zalathnai oláh pap Popescu Nikolaj utasítást adott embereinek, hogy az erdőkbe menekült magyarokat kobozzák föl és gyilkolják le. Reinbold, midőn látta, hogy az üldözők fölfedezték rejtekhelyét, neje és gyermekei beleegyezésével előbb ezeket lötte le, végre önmagát lötte agyon s az üldözők már csak a holttesteken kegyetlenkedhettek.

Horák várparancsnok aljas eljárását azzal mentegette jelentésében, hogy ő a gyilkolást megtiltotta az oláhoknak. Dobra Péter október 22-én este futárokat küldött Horákhoz, hogy a zalathnai magyarok ellen ágyukat, löszereket és katonaságot küldjön. Horák egy szekér éles töltenyt küldött az oláhoknak s levelet irt Dobrának, melyben a gyilkolást megtiltja, egyebekben őt a háboru folytatására bátorítja. Küldöttje akkor ment el Preszákánál, midőn a magyarok még életben voltak; ha ekkor kihirdetik Horák levelét, talán még megmenthették volna a 645 ártatlan embert, bár nem valószínű, mert Horák kétszínű levele méltó volt Puchner azon rendeletéhez, melyben a magyarok lefegyverzését hagyja meg olyképen, hogy abból a magyarság legyilkolását bátran kiolvashatták az oláhok. S hogy a császári

katonák czinkosai voltak a gyilkosoknak, mutatja az is, hogy később is állandó összeköttetésben állottak egymással és a román felkelőket a császári katonaság látta el állandóan hadieszközökkel, vezetőkkel és pénzzel. Tehát e levélre hivatkozás csak feketébbé teszi Horák bűnét, ki a levélben megtiltja a gyilkolást, de ennek végzésére egy szekér töltényt küld.

Ugyanez időtájt a magyar lakosság előtt világossá lett, hogy a Gyulafejervárt környező falvakon életük biztonságban nincs többé. Vadadi Gergely sárdi birtokos és többen bevitték családjukat Gyulafejervárra, de mielőtt Vadadi visszatért volna Sárdra, egy Viola nevű cigány-asszony lépett hozzá és könyörgött neki, hogy ne menjen ki falura, mert ő október 21-én hallotta, a mint a várórség tisztjei szidták az oláh felkelőket, hogy a krakkói, magyar-igeni és sárdi magyarokat miért nem ölték le az utolsó emberig. Vadadi hajlott a cigányasszony kérésére, ott hagyta birtokát s megmenté életét; a többi visszatérő, ki hitt az oláh pópák és tribunok esküdjéseinek, kinos halállal lakolt.

Nemsokára megérhették a gyulafejevári osztrák tiszték vágyuk teljesülését. Az oláhok nem sokáig szidatták magukat. Magyar-Igenben a lefegyverezés iránt alkudoztak az oláhok a magyar nemzetörsséggel, mely eleinte hallani sem akart erről, de a fenyegetett lakosság női végre közbevetették magukat s így a nemzetörök engedtek s október 21-én írásos szerződés alapján szolgáltaták ki fegyvereiket az oláhoknak, kik aztán azt maguk között kiosztván, az összes magyar férfiakat összefogdosták és egy pinczébe zárták, melynek ablaka elé szalmából tüzet raktak, úgy hogy a füst behatolván a pinczébe, Récsey Elek, a hirhedett Récsey Ádám tábornok unokaöccse ott fulladt meg.

Ugyanez időben hasonló dolog történt Krakkó faluban és Sárdon, hol a magyarokat mind összefogdosták és elzárták. E hirre a megye főispánja br. Kemény István a Nagy-Enyeden levő nemzetörség és honvédség parancsnokaival tanácskozni kezdett s elhatározták, hogy a foglyok kiszabadítására a haderő vonuljon ki. Br. Bánffy János százados a gyaloghonvédekkel, Baumgarten százados a székely-huszárok s gr. Bethlen Gergely kapitány a Mátyás-huszárok élén ki is vonult Krakkó felé, az eléjük kijött 2—3000 fegyveres románt, az egy század császári román határörkatonaságot és a Károly Ferdinand ezredbeli gyalogokat, kik a császári tiszték vezetése alatt oláh népviseletbe öltözve támogatták a felkelőket, megverték, de Krakkóba a nagy köd és a leszállt éj miatt be nem vonulhattak, hanem Enyedre visszatértek.

A szétvert csapat most már a falvakba széledt el és dühét a foglyokon tölté ki. Krakkóban, Magyar-Igenben és Sárdon megkezdődött a gyilkolás és tartott addig, a míg csak egyetlen magyar is életben volt. A gyilkolást Krakkóban Ángyel tribun vezette, oldalán mint hóhérsegédek működtek a havasaljai román papok csaknem mind, kivétel nélkül. E munkának itt 297 magyar esett áldozatul, kik hullái október végétől 1849 február közepéig temetetlenül heverték a katonai lovarda udvarán, hol a mészárlást végezték. Horák tábornok küldöttje Szendrucz hadnagy, ki az öldöklés alatt érkezett, meglegegedéssel vette a jelentést a sok magyar kiirtásáról s adta tovább Gyulafejevárra.

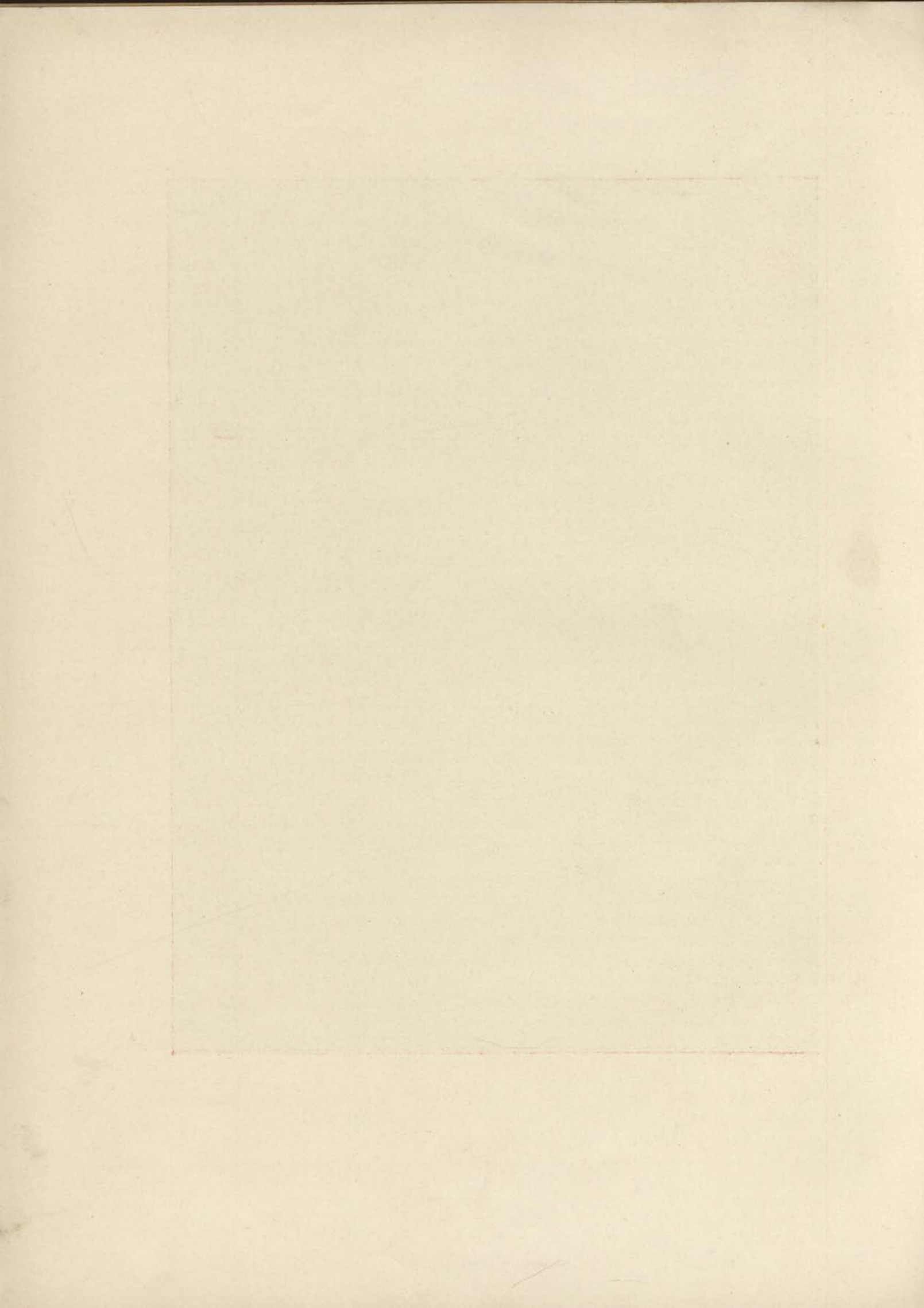
A krakkói áldozatok közül 117-nek neve ott olvasható a br. Kemény főispán által irt „Feketekönyv“-ben, — a gyilkosok érdemkereszteket kaptak a császári kormánytól.

E gyilkolás által feltüzeltetve, a résztvevő románok most a szomszéd falvakba özönlének. Legközelebb érik Boros-Bocsárdot, hol az enyedi tanároknak és egyháznak szőlői voltak s hol szüretelés céljából ekkor Péterfi László, a nagyhirű nagyenyedi tanár is tartózkodott. A hatvan éves uri embert megtalálván, elkezdették verni és lándzsákkal szurkálni, majd saját udvarára hurezolván, egy bivalyával összefogták járomba s arra akarták kényszeríteni, hogy huzza azt. Az oláhság ott röhögött az öreg tanár körül s boldog volt, a ki üthetett rajta egyet. Később csizmáit lehúzták lábáról és töviseken akarták tánczoltatni. Péterfi férfiasan várta a halált, melyet nemsokára meg is kapott, miután kinzóinak kedvét nem akarta tölteni, Áts János a ref. lelkész a maga életét nem akarta megmenteni, mert tudta, hogy ezt úgy is hiába akarná megváltani, de csak négy éves kis unokájáért könyörgött, egy véka ezüst pénzt ígérve a gyilkosoknak a gyermek életéért;

Maderspach Károlyné megkorbácsoltatása Haynau parancsára.
(Ruszkabánya, 1849. augusztus végén.)

a gyilkosok a pénzt elvették s aztán előbb a gyermeket ölték meg nagyapja szemeláttára, aztán az öreg papot magát. Körülbelül hatvan magyar embert gyilkoltak itt le, azaz a falu egész magyar lakosságát.

Egyidejűleg ment ki a rendelet *Magyar-Igenbe*, hogy a fogoly magyarokat le kell gyilkolni. Az oláhok töltött fegyverekkel állottak a pincze elé, hol a napok óta sanyargatott magyarok voltak s kihívták őket egyenként. A kilépőt lelőtték. Ha rögtön meghalt, a hullát ott hagyták vagy félrelökték; ha az áldozat nem halt meg rögtön, a lándzsások végeztek vele. Ily módon gyilkoltak meg itt 187 magyar férfit; a nők és gyermekek egy része életben maradt. A gyilkosok vezére Bukur Gábor román pap és tribun volt, ki négy menekültet még az erdőben is felkerestetett és megöletett és Pap-Seresán Miklós magyar-igeni pópa, ki a leggyilkoltak ingóságait legnagyobb részt magának kaparította meg és nagy vagyonra tett szert így.

Sárd község magyarságát a magyar-igeniekkal egy napon irtották ki. A főhóhér itt Ruszán nevű sárdi tribun volt, kinek találékony esze új nemét találta ki a kegyellenkedésnek. A pinczékben elzárt magyarokat ugyanis hármásával szorosán egymáshoz kötözték s így hajtották ki őket a vesztőhelyül kiszemelt telekre, hol először *Benedek Józsefet*, a megye egyik főbíráját, *Szöllősi Elek* főszolgabíróját lötték és verték agyon, majd utánuk a többieket, összesen 70—80 férfit, nőt és gyermeket. A gyilkolást Munzát császári hadnagy, a várparancsnok kiküldöttje meglelégedéssel nézte végig: pusztult a rebellis faj. Legmeghatóbb volt itt a Sárdi-család tragikus sorsa. Sárdi Józsefet már leverték a földre, midőn ifju neje ráborult, hogy testével fedezze vergődő férjét a dárdaszurások ellen. A hűséges hitvest ott ölték meg férje testén, majd előhozván gyermekeit, legyilkolták s rádobálták a két halottra, végül a 80 éves agg Sárdi Lászlót ölték meg, miután Sárdi Lászlóné ennyi gyilkosság láttára ott szörnyet halt. Összesen hét Sárdi holtteste hevert ott egymás mellett, de eltemetésükről tavasz beálltaig szó sem lehetett.

Jellemző esetül felemlíthető, hogy midőn javában folyt a gyilkolás, érkezett kocsin két huszártiszt a szomszédos Gyulafejérvárról, egyenesen a Pálfi-udvarba hajtott s ott a szép Pálfi Elizt kiszabadítván a gyilkosok körmei közül, magával vitte a várba, a többi sorsára hagyván. A lovagias huszártisztek nem akarták becses életüket kockáztatni másokért, ez egyetlen fiatal hölgyet megkapták a gyilkosoktól, a többi kétszáz áldozat élete közömbös volt számukra. Pedig ha erélyesen lépnek föl s a gyilkolást vezető császári tisztre ráparancsolnak, legalább száz ártatlan ember életét megmenthetik vala.

A szomszédos *Diód* község magyarjai már ekkor alig voltak 24-en, ezeket október 28-án összefogdosták az oláhok, köztük *Kiss Gergely* és *Gál László* földbirtokosokat, feleségükkel és gyermekeikkel s őket a gyulafejérvári vár sánczárkáiba hurczolták, hol a falakról lenéző katonák szemeláttára kinozták őket naponkint. Ezután egy Wagner nevű volt gyógyszerészsegéd, ki szász létére nem átallozt az oláhok között tisztséget vállalni, a nevezett két urat lándzsásai által Váraljáig kísértette s ott meggyilkoltatta őket.

Hány magyart gyilkoltak le akkor mindenfelé, arról nagy könyvben lehetne csak beszámolni. Elég volt akkor annak tudása, hogy az illető magyar és sorsa meg volt pecsételve. Így gyilkolták le a *Felvincz* mezővárosban otthonmaradottakat mind, a várost teljesen lerombolták s a környékén fekvő három oláh falu között a felvinczi határt felosztották. Pusztult a magyar és volt *rend*, ha mindjárt kommunista rend is, mert azt „a császár parancsolta“.

A legszörnyebb vérengzést és dúlást azért mégis *Nagy-Enyeden*, Alsó-Fehérmegye székvárosában vitték végbe 1849 január 8-án éjjeltől kezdve egészen január 12-éig. Teljes négy éjszaka és három nap folyt ott a gyilkolás, négy mértföldnyire a gyulafejérvári vártól, hol a császári őrség Bemre lesett s egy mértföldnyire Obrázsától, hol Losenau császári ezredes három éjjel hallgatta csapatja élén a szörnyű halálkiáltásokat, de felebarátai segítségére még csak egy szakasz katonaságot se küldött. A mostani kollegiummal szemben levő mészgödörben körülbelül 800 ártatlanul legyilkolt szerencsétlen csontjai porladnak s ez

csak azon egyének életét jelenti, kiket ott helyben öltek meg, de mennyi volt még a valami-képen elmenekült, ki utközben lelte hálálát, a város körül csatangoló s a prédára elősompolygó gyilkosok kezétől!

Nagy-Enyed elpusztításának munkája Axentye Szevér prefekt és Prodán Simon tribun átkos nevéhez fűződik. Az előbbi azon hőstetteiért, hogy oly sok száz ártatlan magyart gyilkoltatott le és annyi szorgalom munkáját semmisítette meg vad csordájával, a forradalom után a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyerte, melyet ma is bir, mert az emberbőrbe bujt vadállat még életben van s közmegvetésben bár, de a rablott vagyonból él Nagy-Enyed közelében egy kis faluban jelenleg is. Méltó társa volt Nemes Juon, Repedje Nyikuláj a felgyógyi pap, Gróza Isztrátye „kapitány“ s a környék román papságának legnagyobb része, mely a gyilkolásban október, november és december hóban nagy gyakorlatot szerzett a Hegyvidéken, az Aranyvidéken s a megye egyéb részén.

Miként történt Enyed pusztulása, azt kimerítő monografiák írják le, a többi között b. Kemény Gábor és Szilágyi Farkas művei, melyekben részletesen elolvasható e rémes történet, mely az emberben élő vadállatot teljes szörnyűségében mutatja be. Itt nagyjából csak az áldozatokról számolok be.

Nagy-Enyed fegyverfogható ifjúsága s a férfiak legnagyobb része, nemzetörnek, honvédnek állván be, elrendeltetett a városból, melyben így jóformán csak az idősebb egyének, nők és gyermekek maradtak. November közepétől kezdve szabad prédájává lett a város az oláhoknak, kik azonban az egyszerű rablásokkal és lopásokkal beérték januárig. E város Prodán Simon tribun hatáskörébe osztatván be, e műveletlen ember nevezett ki ott városi tanácsot s minden reggel belovagolva fel-enyedi szállásáról, a városi tanácscsal igazgatta a várost a maga módja szerint.

Január első napjaiban azonban Axentye csapatai is körülözönlötték a várost. Ezek dulásairól már nagyon is értesítve voltak az enyedik, tehát a ki még tehette, hogy Toroczkóra, Tordára, Kolozsvárra meneküljön, megtette. Prodán ugyan papi esküjével állott jót arról, hogy a míg ő Enyeden lesz, a város lakói biztonságban lesznek, azonban január 6-án Axentye mégis beküldte embereit, hogy 15 ezer főből álló serege számára ott lakást készítsenek. A városi tanács Prodánhoz fordult s őt ígéretére emlékeztette, ez csakugyan értekezett is Axentyével, ki levélben adta tudtára a városi főhadnagynak (ez volt a polgármester hivatalos elnevezése), hogy a január 8-iki bevonulástól eláll s a város a csapástól meg lesz kímélve, Prodán is bennmaradt a városban s éjjel néhány emberével egy vendéglőben iddógált. A lakosság bizakodván az ígéretekben, álomra hajtá fejét.

Az oláhság ekkor éjjel 10 óra tájt megindulván, benyomult a városba. Nagy sötét tömeg volt ez, mely eddigi szokásai ellenére, csöndesen de félelmesen haladt előre. A legelső házakat mindjárt felgyújtották, hogy szörnyű munkájukhoz világításuk legyen. Prodán csapata, mely a várost őrizte, szinteg ellenszegült Axentye bandájának, majd azzal együtt fogott a gyilkolás és rablás munkájához, melyet aztán négy napig folytatott szünet nélkül.

Az első lövöldözésekre *Viskóczy* Henrik minoritarendű házfőnök, a tisztas öreg pap, elhagyta a zárdát és Prodánhoz sietett a korcsmába, felelősségre vonva őt az ígélet megszegéseért. Prodán káromkodva kötött kardot és kiment az utcára — rendet csinálni. *Viskóczy* most már hazaindult, azonban a szemközt jövő csorda megrohanta az aggastyánt s fején és teste egyéb részén hét lösebet ejtettek, két ujját (a rajta levő gyűrűkért) levágták, lándzsákkal oldalát átszúrták, majd az alélton összeroskadót teljesen levetkőztetvén, a fagyon otthagyták. A zárdában maradottak keresésére indulván, megtalálták az utcán és hazavitték az összemarczangoltat s ágyba fektetvén, ápolgatni kezdték. A szerencsétlen agg lelkészt azonban a zárda kirablásánál még egyszer agyba-főbe verték s meglövöldözték a zsványok, de az isteni gondviselés mégis megtartá életét, úgy hogy később megirhatta naplójában e pusztulás történetét is.

A gyilkolás megkezdődvén, ezzel egyidejűleg folyt a rablás is. Az utcára kifutó magyarokat azonnal ledöfték vagy lelőtték, tekintet nélkül korukra és nemükre. Az üzleteket

feltörték és kirabolták; a magánlakásokat szintén, a benntalált egyéneket legyilkolva. A kirabolt házak padlóját szurkos pemetékkal kenték meg s aztán felgyújtották. Az egész város elpusztítása tehát tervszerűen folyt, szándékos gonoszsággal. A magyarság az ellenállásra nem is gondolhatott, mert fegyvere már nem volt s a 16,000 főnyi tömeg ellen minden ellenállás hiábavaló lett volna. A ki tehetett, menekült saját lakásából, hogy a templomok vagy nagyobb épületek egyikében lelje biztos halálát.

A gyilkolások leírása egész köteteket tenne ki. *Gergely* Márton szabómestert jóformán agyonrugdosták és taposták, végre aztán agyonlőtték. Özv. *Borsos* Józsefnét addig ütötték-verték, míg lelkét ki nem adta. *Horváth* volt főszolgabíró előbb megcsonkították, majd egy padra lekötözték s minden oláh annyit vert rája, a hány botütést kapott tőle (állítólag) hivatalbeli működése alatt. *Horváth* e botozás alatt halt meg, de még holttestét is folyton ütlegelték. *Benkő* Lászlónál 20—30 odamenekült nőt és gyermeket öltek meg, maga *Benkő* a vértől csepegő rablók betörésekor kapott szívszélhűdést s így meghalván, elkerülte az agyonkinoztatást. *Bakk* József sebészt kihurczolták az utcára és ott keresztüllőtték, de azért életben maradt, mert hű neje a félholtat visszahozta s a pinczében elrejtve, ápolta. *Szepesi* István iparost az utcán lövöldözték össze, a szerencsétlen 10-én déltájt szenvedett ki ott az utcán, sebei következtében.

A minorita zárdában pár száz ember vona meg magát, gondolván, hogy a szent hely a babonás oláhokat visszariasztja a gonoszságoktól. Repedje nevű oláh pap, ki szintén tribun volt, vezette oda csapatját s betörélvén az ajtókat, egymásután hurczoltatta ki onnan az embereket és gyilkoltatta le. Így pusztult el *Szente* Pál szabó, kinek tőkére fektetett fejét baltával nyiszitelték le, *Török* Ferencz fel-enyedi ref. papot összelövöldözték, *Zakariás* Imre kereskedőnek először ujjait vagdalták le a rajtuk levő gyűrűkért s aztán agyonverték őt is, *Lengyel* Albertet leütötték, erre arája *Sándor* Biri ráborult, hogy testével védje a fiatal embert a gyilkosoktól, a lányt félholtra verik, aztán vőlegényét megölik. *Vajna* László földbirtokost előbb összeszurkálták, majd vasdorongokkal szétverték a fejét. Hasonló sorsa lett az öreg *Borbereki* Sándornak is. A templomba menekülteket Nemes Juon pap, az oláh hadseregben „májor“ kihurczoltatta az utcára s ott verette agyon valamennyit, egy kivételével, ki elmenekülhetett.

Mélyen megható az összelövöldözött *Török* Ferencz fel-enyedi pap két kis gyermekének sorsa. Anyjukkal a templomba menekültek s az oltár mögé bujtak. Azonban a gyermekek megéhezvén, a szegény asszony élete kockáztatásával kiindult, hogy az éhezőknek valami eleséget kerítsen. Az utcán azonban a sok rémes dolog láttára esztét veszít és többé vissza nem talált a templomba. A két ártatlan gyermek, a 13 éves *Katicza* s a 12 éves *Feri* együtt halt meg az oltár mellett, összeölelkezve, az éhségtől és hidegtől kimerülten, mint a testvérszeretetet igazi két kis vértanuja. Ép így pusztult el a templom padlásán a 15 éves *Udvardy* Józsi is, a 22 fokos hidegben megfagyva menhelyén.

A kiket külön, válogatott kinzások között öltek meg, számuk szintén legalább százra rug. Ilyen volt a 70 éves öreg gróf *Nemess* Károly, az eltört lábu öreg *Horváth* huszárkapitány, ki oltalmul ágya mellé tette császári tiszti diszruháját s kit törött lábával ágyából kiczibálva, vertek agyon, a 70 éves *Nagy* József földbirtokos, *Benkő* 67 éves ref. lelkész, a 64 éves özvegy *Prohászkné*, *Péterfi* László tanár 70 éves anyósa, a 75 éves özv. *Virágné*, a 80 éves özv. *Mezei* Györgyné, a 70 éves agg *Csehócziné*, a 60 éves *Hajdu* Dánielné és még vagy 60—70 idős és ifjabb nő, kik legnagyobb részét órákig tartó kinzással, botokkal vertek agyon. Hasonló sorsra jutott a 17 éves *Kovács* Katalin, a 15 éves *Farkas* Ilona, *Szász* Mihály 14 éves leánya és sok más szerencsétlen magyar leány.

A kiirtott gyermekek közül megrázó sorsu a szerencsétlen kis *Zsigmond* Elek sorsa, *Enyed* legtekintélyesebb családjai egyikének sarjadéka, kit a gyilkosok midőn az utcán sirva kereste szülőit, két lábánál fogva úgy vágtak az egyik ház falához, hogy koponyája kétfelé hasadt és egész agyveleje kilocscsant. A hullák összeszedésekor úgy találták meg a ház előtt, melyre agyveleje ráfagyott. *Veress* Józsefnének 15, 14 és 12 éves fiát, *Krahjet*

A SZÁZAK EGYIKE.

„Erdélyben csak református lelkesz 24 lövettel
agyon.” (Szentkatolnai Bakk Endre vizakna'
plébános, stb. kanonok leveléből.)

József mézeskalácsosnak 12 éves fiát, Pásztori Ferencznek négy éves fiát, Virág Károlynénak 12 éves, Biró Istvánnak két kis fiát, Birtalan Györgynek tízéves fiát tették vértanuvá az első éjjelen rögtön. Az elpusztult gyermekek számát körülbelül 90-re tehetni, kik közül 46 agnoskáltatott temetés előtt.

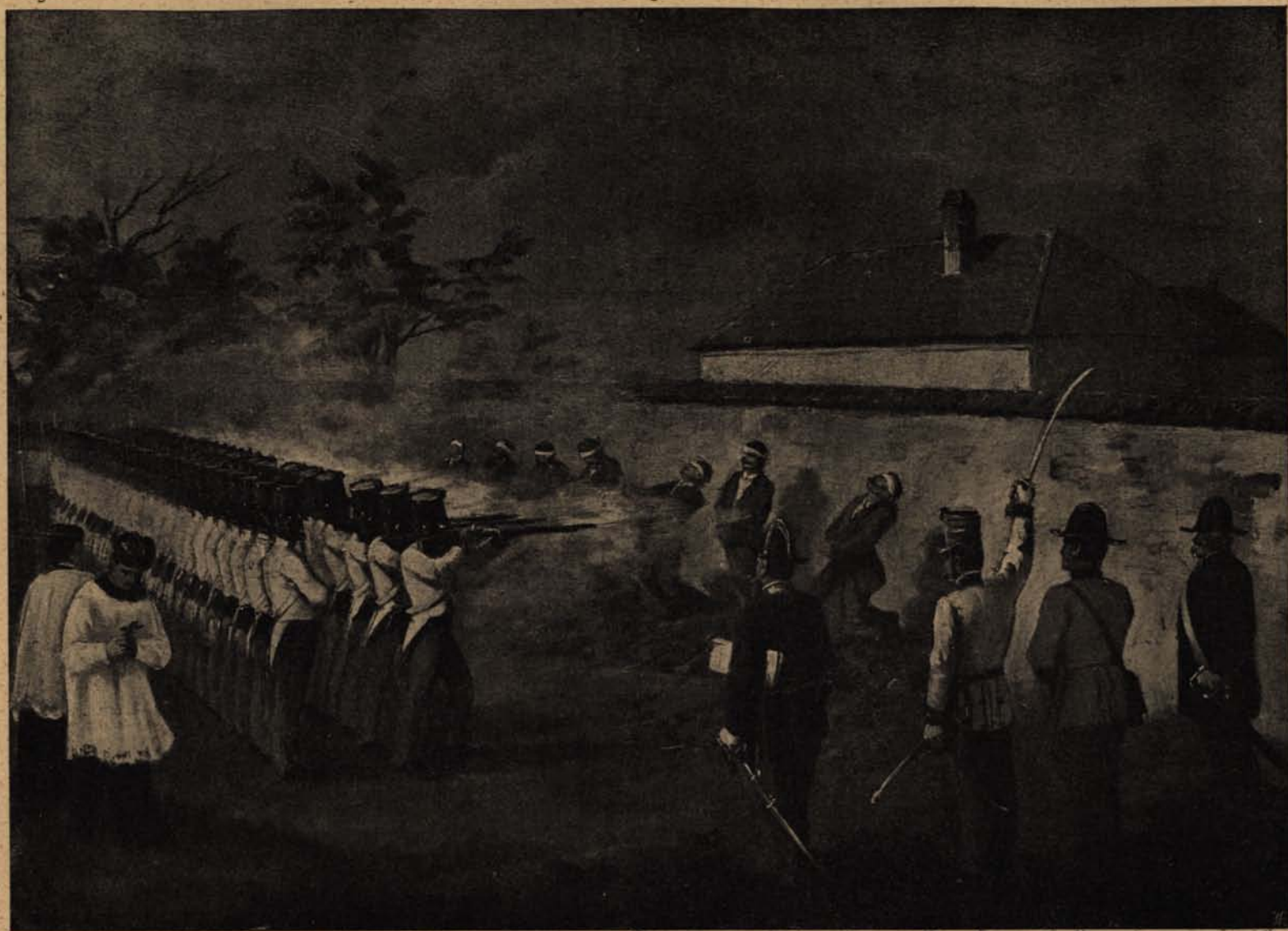
Nagyobb tömegben gyilkolták le az u. n. rezidenciába menekülteket, kiknek száma körülbelül 200-ra rug, a Kápolna-dombról menekülteket, köztük *Török* Dániel tekintélyes ügyvédet, kit fejszével vertek agyon, a b. Kemény Simon udvarházába vonult harmincz embert, a cigánysoron lakó muzsikusokat és egyéb cigányt.

Majd ezerre tehető a gyilkolások alatt Enyedről elfutott s az uton vagy az erdőkben agyonvert, éhenhalt vagy megfagyott magyarok száma. Egy részét ezeknek a románok oly csellel csalogatták ki, hogy magyar paraszttal kiabáltatták az erdő előtt: „Magyarok! kijöhetnek már, mert a honvédek megjöttek!” mire sokan elhagyva rejteküket, a gyilkosok kezébe estek.

Miért kellett Enyednek elpusztíttatnia, arról Szilágyi Farkas szavahihető forrásból azt mondja, hogy Axentye prefektushoz egyizben, midőn az oláh komitéval tanácskozott, a nagyszebeni császári hadparancsnoktól pecsétetes levele érkezett s ebben Puchner altábornagy azt hagyja meg Axentyének, hogy Enyedet pusztítsa el teljesen, mert a város a Gyulafejevárt ostrom alá venni akaró magyar honvédseregnek hatalmas támpontja lehet. Axentye megfelelt e parancsnak s neve maig is ott szerepel a Ferencz József-rend lovagjai között, jutalmul nyervén ő is, Bálint Simon is a Ferencz József-rend keresztjét a magyarok kiirtásáért. S miután ő e kitüntetést az ötvenes évek elején kapta, világos ebből az is, hogy gazságait, rablásait, gyilkosságait, melyeket az ártatlan agastyánokon, gyermekeken és nőkön hajtott végre Nagy-Enyeden és környékén, a császári udvar helyeselte és a kitüntetéssel magát Axentye és társai elvtársának vallotta. Minő kedves megtiszteltetés volt b. Majthényi László, b. Döry Gábor, b. Uray Bálint, gr. Forgách József, Havas József, Kapu Eduard és más hű császári szolgák számára a Ferencz József-rend lovagkeresztje, melynek mását ugyanazon kegy a rablógyilkos Axentye és Bálint Simon mellére akasztá! Az érdemnek meg kell adni a maga jutalmát s a császár jól foglalta egy kalap alá szolgálait!

Az emberéleten kívül tömérdek vagyon pusztult el még Nagy-Enyeden, különösen pótolhatatlan irodalmi és művészeti kincsek, melyeket a Bethlen-főiskola fölprédálásával és elpusztításával okoztak a vad csordák. Az ephesusi Diana-templom s az alexandriai könyvtár folyujtásához sorakozik azon barbarizmus, mit a duló románok a Bethlen-főiskola nagybecsű könyvtárának, kéziratárának s az erdélyi ref. püspöki hivatal levéltárának megsemmisítésével végeztek. A kollegium könyvtárából a könyveket ledobálták az utcára, ott rajtuk tapostak, lándzsákkal tépték, vágták a könyveket s végül felgyujtották a tömeget. Benn az épületben is felgyujtották a könyvtár helyiségeit s a szörnyű rombolásból alig menekült meg valami. A püspöki levéltár iratait — mint az egyik monografus írja — szakértő vezetés alatt semmisíthették meg, mert az értéktelent otthagyták. Ugyancsak a püspöki lak pinczéjében Antal János püspök összes borát, körülbelül 30—40,000 frt értékben, fölprédálták, a hordókat beütötték s elfolyatták tartalmát. Még szerencsének mondható, hogy annyi sok jó bor volt Enyeden s a rablók aránylag elég hamar lerészegedtek s ezért pár száz embert részegségük miatt nem birtak megölni. Egyedül Alsó-Fejérmegye vesztesége magyar születésű emberéletben 5000 lélekre rughat, az anyagi kárt lehet tíz millió forintba becsülni.

A mig ezek történtek az erdélyi részben, ugyanakkor a volt *Bánátban* és *Bácskában* is megindult az emberirtás munkája. A rácok hamarabb kezdték a véres munkát, mint az erdélyi románok. Gaz vezetőik, különösen Rajacsics József patriárka, egy nagy szerb birodalomról álmodoztak s e céljukat egyelőre elősegíté az osztrák kormány is, hogy a magyarság ellen uszítsa őket. A rácok már 1848 májusában megkezdették a magyarok gyilkolását s az egész forradalom alatt tartott e munka. Segítettek ebben nekik a Szerbiából átjött „testvérek”, azaz idegen állambeli rablók, kikkel az osztrák kormány a magyar állampolgárok irtására szövetséget kötött. A világtörténelemben páratlan eset, a mit V. Ferdinánd

A SZÉKESFEJÉRVÁRIAK KIVÉGZÉSE PESTEN (1849. AUGUSZTUS 14 ÉN.)

(Gr. Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

kormány a szerbekkel kötött szövetséggel produkált: békés, csendes és nyugodt alattvalóira behoz idegen országbeli zsidókat, hogy azokkal gyilkoltassa le saját polgárait. A rablókat itt is császári tisztek vezették, a mint azt vilovai Vitéz János 1863-ban Zimonyban szerb nyelven kiadott művében leírja. E mű szerzője maga is császári tiszt volt és művében bizonyítja, hogy a magyarok ellen folytatott irtó háborút, ők, a császári tisztek támogatták, mint Bécsből gr. Latour Baillet hadügyminiszter által kirendelt vezetők.

Az erkölcsi felelősség a kiontott magyar vérért itt első sorban azon osztrák vezéreket terheli, kiknek kezében a hadsereg volt: Bechtoldsheim altábornagyot, gr. Eszterházy Sándor tábornokot s a magyar hadügyminiszterium katonai osztálya főnökét Nádosy ezredest. Ezek árulása sok ezer magyar életébe került. A magyar csapatokat a vezérek demoralizálták, az egyes helyek védelmét meghiúsították s csak az olyan derék hazafiak fáradozásának volt köszönhető, hogy több ártatlan vér nem folyt, a milyen Maderspach alezredes volt, Fejértemplom hősi védője, ki nem ártította el magát áruló vezérei által, hanem saját magára támaszkodott. E derék hazafit a hadjárat fátalmái vitték sirjába, nejét Haynau egyenruhás tisztiranggal bíró pribékjei korbácsolták meg Szászka-Bánya piacán, a miért Kmetty tábornokot menekülésében elősegítette.

A Bácskának legnagyobb helységeit fölprédálták a hazai ráczok s a zsákmányra becsődült szerb rablók, kiket Knicsanin szerb tábornok vezetett. Sok százezer forintba került az az érték, a mennyit akkor a Szerbiából ájtott zsidók magukkal hazavitték. Knicsanin egyénileg elég tisztességes ember volt, de tisztességes voltát beszennyezi azon körülmény, hogy a rablást és gyilkolást eltűrte, megengedte.

Az elzüllött, elárvult sereget kétségbeesett helyzetéből végre is gróf Vécsey Károly, a későbbi aradi vértanu mentette meg, ki élére állván e seregnek, az áruló Eszterházyt és Nádosyt elűzte, a velők rokonszenvező tiszteket lemondásra kényszerítette s a csapatokat a hazának megtartá. Sajnos, hogy hadvezéri tehetsége nem állott arányban hazafiságával. Később a rettenthetlen Damjanics János vette át a bánáti sereg vezényletét, miután Kiss Ernő tábornok szintén gyöngének bizonyult e vad erélyt és kegyetlenséget követelő feladatra. Megindult a fajharcz, a hol rácz a magyart s magyar a ráczot könyörtelenül irtotta ki. Damjanicsot azonban seregével fölrendelték a Debreczenbe menekült képviselőház és kormány védelmére, miután Görgei, kinek feladata lett volna ez, gyáván megfutott a bányavárosok felé. A Bánság és a Bácska védtelenül maradt s most már a ráczság és szerbség egyesült erővel gyilkolhatta a magyart.

A legszörnyebb sors valamennyi bácskai város közül *Zentának* jutott, melynek lakossága fele részben magyar volt. Az egész 1848. év lefolyása alatt mindig agyarkodtak e szerbek a vagyonos városra, azonban a nemzetörség s a katonaság még féken tudta tartani őket. Azonban 1849 januárjában már folyton gyűléseztek a zentai ráczok s a tanácskozások tárgya a magyar lakosság kiirtása volt. Midőn aztán Eszterházy kétes magatartása a bácskai magyarok védtelenségét bebizonyítja, a ráczok nyíltan hirdették, hogy a magyarokat az utolsó lábbig kiirtják, még a csecsemőknek sem kegyelmezve meg, földjeiket pedig maguk s a Szerbiából segítségül ájtott „testvérek“ között felosztják. Föcemberük Baderlicza Ászó zentai nagybirtokos volt, ki a Tisza balpartján levő szerbeket kémhírekkel és eleséggel ellátta, miért aztán Zenta város tanácsa őt Bieliczky Menyhért csendbiztos által elfogatta, Verbászra küldette, hol Baderlicza mint áruló halálra ítéltetett és Topolyán felakasztott. (Az osztrák „vértanu“-kimutatás szerint azért történt volna ez, mert egy Basch nevű zsidó marháját több társával együtt a szent-tamási szerb táborba hajtotta.)

E népszerű ember kivégeztetésére a ráczok megesküdtek, hogy a magyarokat most már kiirtják. „Az Ászó bitófájára esküszünk“, — mondták s pár nap múlva a magyar lakossága Ó-Becse lángokban állott, hasonlólag Zombort is felgyújtották s lakossága egy részét kiölték. Topolya, Mohol és más helységek követték az előbbieket sorsát. Ezen okulva Majoros István, zentai kormánybiztos, körülsánczoltatta a várost s a kivándorlást megtiltotta: „Együtt élünk, vagy együtt halunk itt!“ — mondá, de aztán a szónál maradt, mert Zenta

ORMAI EZREDEST A LEGELSŐ FÁRA AKASZTJÁK FÖL. ARADON (1849. AUGUSZTUS 22-ÉN.)

(Gr. Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

elfoglalásakor első volt a menekülők között maga Majoros. Kaszás nemzetőrökön kívül összesen 12 csendlegénye volt a városnak, ez volt összes védereje a kívül álló tizezer, jól fegyverzett rác és szerb ellen s a városban benn ott leskelődött az árulás.

Február 1-én a szerb-rác tábor három követet küldött be a városba azon felszólítással, hogy adja meg magát kegyelemre. Majoros hevesebben mint okosan, a városház elé három akasztófát állított s a küldötteket arra felhuzatta. Ez volt Zenta veszte. Másnap a rácok és szerbek megrohanták a várost, a védőket lelőtték s a gyilkolást megkezdették. Most már megengedte Majoros a menekülést, sőt maga is elől futott, kocsijából vissza kiáltva a népnek: „Ne hagyjátok magatokat.“ Lollok apát-plébánosnak is sikerült elmene külnie, hasonló tekintélyes tömeg földmivesnek és zsellérnek.

A szennyes néparadat azonban beözönlött a városba s az ottani rácokkal kezét fogva, végezte a legszörnyebb isten-ítéletet. Az első áldozatok egyike Bieliczky csendbiztos 103 éves agg atyja volt, kit Klára nevű leányával együtt hurczoltak a mai kórház helyén levő vesztőhelyre. Az agg nyugodtan várta a szívébe röpitett golyót s egy szent nyugalomával halt meg távollevő fiáért. Kivüle körülbelül 400 magyart fejeztek le aznap, Gyertyaszentelő napját fertőztetve meg e gyilkolással. A fejeiket zsákokba rakták s a Szentháromság szobor elé hurczolván, piramisokat emeltek köréje emberfejekből.

A rác gyilkosok vezére Branovacszy Józsa és Virincsik János voltak, ez utóbbi fenevad, kit magyar anya szült, még 50 év múlva is élt a bácskai tanyák között, mint világtalan koldus, magán hordozva Isten átkát félszázadig, testvérei legyilkolásáért.

A rémes jeleneteknek itt végehossza nem volt: boldog volt az az áldozat, kit egyszerre öltek meg s nem a legszörnyebb kínzások között. Volt a kit ajtóra szögeztek fel s mint az Üdvözítőt így megfeszítve gyilkoltak meg. Gyermeket a legszörnyebb módon csonkítottak meg, a nők előbb állati vágyak kielégítésére szolgáltak, majd egy részüket lábuknál fogva akasztották föl, különösen a templom előtti három eperfa ágaira s alájuk nádkévből tüzet raktak és úgy égették meg elevenen, férfit és nőt, aggot és gyermeket. A kínzásokban a szerb és rác nők és gyermekek ép. úgy résztvettek, mint férjeik és apjaik, a rablott holmikon egyaránt osztottak.

Ha az első nap gyilkolásával beérték volna, még olcsón menekült volna Zenta városa, azonban a gyilkolás itt hetekig tartott. A lakásokat, padlásokat, pinczéket, rejtékeket felkutatták s a hol csak találtak magyart, legyilkolták. Esténként a Szentháromság-szobor előtt jelentek meg a gyilkosok zsákjaikkal, melyekben a meggyilkoltak feje volt; a fejeiket kiborították a zsákból, megszámlálták s a gyilkosok a szerint kapták fizetésüket. A fejekkel aztán a szobrot körülrakták és mécseseket raktak közéjük és rájuk.

Körülbelül 2000-re tehető a Zentán lemészároltak száma, hogy ott magyar ember még életben maradt, azt Wuics Száva ottani ügyvéd és nagybirtokos és Nikolics Sándor g. kath. lelkész közbenjárásának lehetett köszönni, mint ezt Magyar Gyula jeles publicistánk a félszázados évfordulón megírta, kinek cikkéből az adatok legnagyobb részét vettem. E vérfürdőhöz képest mily enyhe büntetés volt az a 36 kivégzés, mely aztán Perczel Mór parancsára 1849 márczius havában történt, midőn Zenta ismét a magyarok kezébe kerülén, a gyáva gyilkosok egy csekély részét a magyar honvédtábornok agyonlővette a magyar vész-törvényszékek által eszközölt vizsgálat és ítélet alapján. A fajharcz ezzel persze még nem ért véget, mert a zombori, adai, moholi gyilkosok közül is került néhány hurokra, sőt a „szerb alattvalók“ közül is, a mint azt az osztrák jegyzék kimutatja. Ez idegen zsiványokért volt persze legkevesebb kár, — a bujtogató osztrák tisztek aztán gyorsan elhordták irhájukat, midőn az általuk vezetett csordát a honvédek szétverték, úgy hogy közülök egy sem került az elámitott szerencsétlen rácok sorsára.*

A Bácska magyar áldozatainak számát szintén becsülhetjük ötezerre, ép úgy mint az erdélyi Alsó-Fejérmegyéét, — a haza két megyéje tehát ártatlan áldozatul tizezer vértanút szolgáltatott a népszabadság szent ügyének. Kinek fejére száll ez ártatlanul kiontott vér?

* Ez adatokat megerősíti *Klapka* tábornok: „Der Nationalkrieg in Ungarn“ című műve II. kötetében s „Memoiren“ című műve III. kötetében.

Rázga Pál maga viszi bitófáját.

(Pozsony 1849. jun. 17.)

III. FEJEZET.

A pozsonyi Tizenhárom.

Minden évben megújul október 6-ának gyásztörténete és fölfakadnak lelkünk sebei, midőn az Arad Golgotháján kiszenvedett dicsőkre gondolunk. Ott *egy napon* veszté életét a szabadságharcz tizenhárom vezére, megannyi hős katona, kit megkimélt a csaták zivatarában a halál, hogy hóhér keze által vesszenek, egy örült ember rémes gyilkoló kedvtelésének áldozatai gyanánt s a kegyetlenség e gazdag aratása teszi örökké irtózatossá az aradi vértanút. Ugyanazon ember azonban, ki a tizenhárom dicsőt egy napon avatta nemzeti vértanuvá, már előbb megkezdé véres munkáját s az ő, elődje és utódja fanatikus magyar- és szabadsággyűlöletének esett áldozatul az ő koronázó városban is tizenhárom dicső férfiú, kiknek nevét vérbetűvel írta be a magyar nemzet történetének legfeketébb lapjaira az emlékezés.

A pozsonyi kivégzettek közül csak kettő volt a forradalom előtt is katona, a többi polgárember, kiket voltaképpen katonai bíróságnak elítélnie sem lett volna szabad. Elítéltetésük és kivégeztetésük teljesen magán viseli a törvényes formákat utánzó gyilkosság jellegét, melyet aztán az osztrák politikusok legfeketébb alakja, a Széchenyi István által annyira gyűlölt herczeg Schwarzenberg Félix, önmentségéül a magyarokra és a szabadságharcz kormányzatára fogott. Alig kezdi meg Budapesten január elején hóhérmunkáját Windischgrätz, Szöll Vitálist, Novák Tivadart, Csömy Zsigmondot és másokat végeztetvén ki, követi példáját Pozsonyban méltó társa, Kempen János altábornagy, kit egy 1859-ben megjelent Kempen-Albumban szolgalelkű osztrák írók mint az igazságosság, szelidség és szabadságszeretet mintaképét magasztalnak. Kár, hogy ez Albumba *Dressler* Dániel, *Baldini* János, *Barta* József és mások története nincs beleírva, mint Kempen igazságosságának bizonyítéka. Bécsben Cordon, Pozsonyban Kempen és Wrba, Budapesten és Aradon Haynau, Kolozsvárott „komisz Urbán“ voltak a szelidség és szabadságszeretet tündöklő mintaképei — a Deinhardtsteinok, Lewitschniggek, Castellik, Grillparzerek és más osztrák lírikusok szemében. Ünneplő és ünnevelt méltó egymáshoz.

Az első áldozat Pozsonyban az ottani születésű *Dressler* Dániel Keresztély, egykor szappanos, később színházi sugó volt s a pozsonyi Demokrata-Kör lelkes tagja, hol szabadságszeretetének gyakran adta hangos tanujeleit. Schiller fiatalkori, szabadságvágyó drámáiból idézett szentenciáit egyik kollegája, Baumann komikus sietett besugni a városba bevonult osztrák katonaságnak, mely rögtön elfogatta Dresslert és vallasni kezdte. A szintén pozsonyi születésű hadbíró, Freiburger őrnagy meg akarta menteni Dresslert s azt akarta vele vallasni, hogy egy kicsit be volt rugva, mikor a Windischgrätz tábornagyot sértő nyilatkozatot tette. (A sugó ugyanis egy izben egy csomó czukorspárgát hozott magával s az asztalra dobta társai előtt. Midőn azt kérdezték tőle, mire való lesz ez, e választ adta: „Huroknak Windischgrätz nyakára.“ E három szó elég volt.)

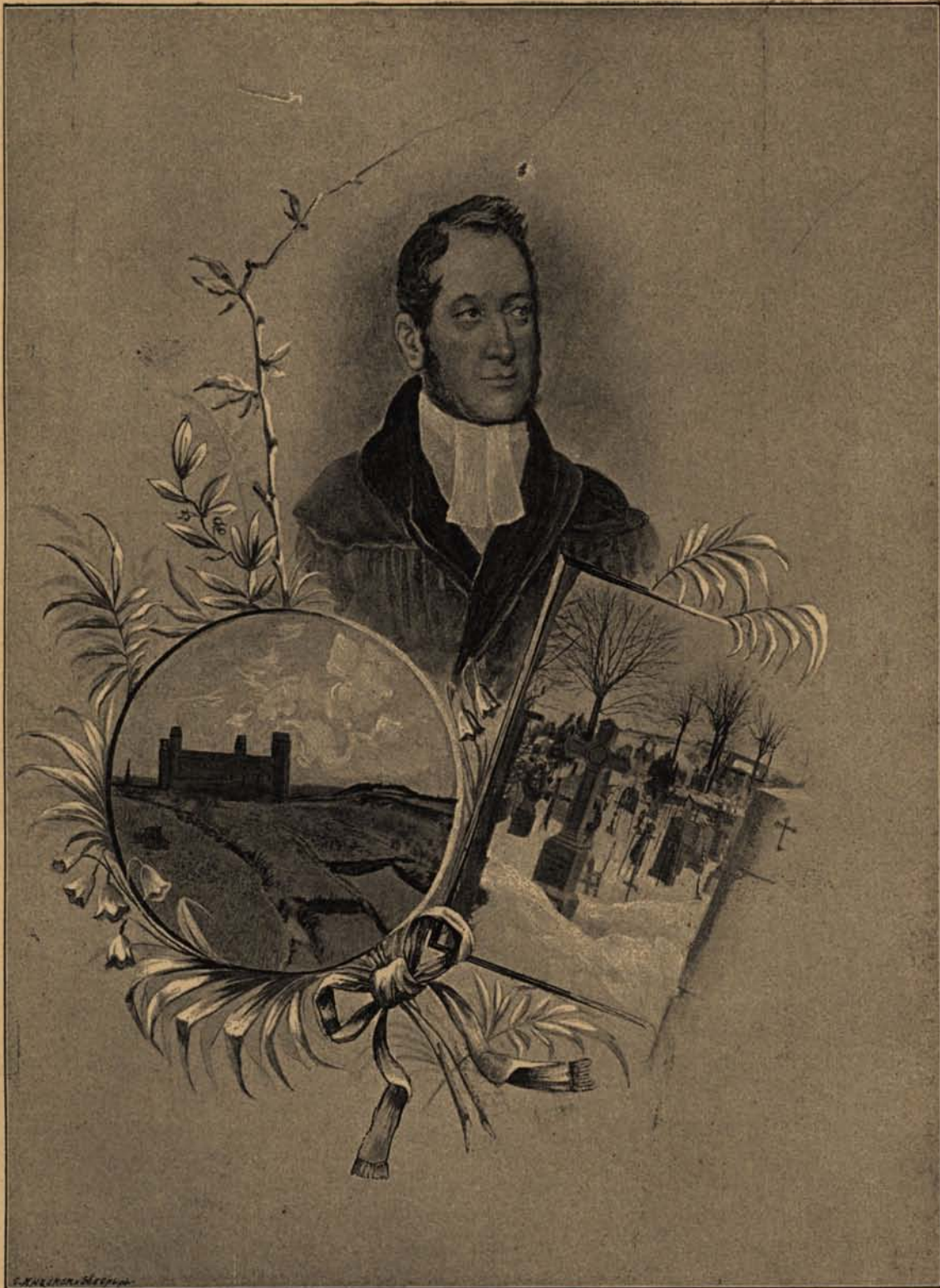
— Nem, auditor ur — mondotta Dressler — én józan voltam és nagyon is tudtam, mit beszélek.

E válasz életébe került: kötél általi halálra ítélték, Kempen megkegyelmezett neki — agyonlövetésre — mert nem volt hóhér kéznél s a szegény sugót a régi Arena mögött az Ó-ligetben lötték agyon s egy fa alá ásták el, hol nyugszik jelenleg is. Dresslernek polgártársai, hogy életét megmentse, a kivégzés előtti napon szelidebb mérget adtak be, melytől igen rosszul lett. Így remélték, hogy életét megkímélik, mert egy igen beteg embert nem lehet gyógyítani. Számításuk azonban nem vált be, mert 1849 január 18-án reggel négy órakor, mikor megtudták, hogy Dressler csaknem halálán van, hirtelen kihurczolták a ligetbe s miután odáig nem tudott elvánszorogni, a hol ki akarták végezni, utközben hirtelen agyonlőtték, hogy valahogy prédájukat a halál el ne ragadja előlük. A szerencsétlen áldozat, kit békén meghalni sem hagytak, 34 éves, evangélikus vallású, nőtlen ember volt s „minden gonoszindulatu elrettentő példájára“ lövetett agyon félholtan.

Az első hadifogoly meggyilkoltatásának dicsősége is Kempen nevéhez fűződik. A Ceccopieri olasz gyalogezred (a 23. számú) magyarokkal rokonszenvező legénysége egy egész zászlóalj erejéig hagyván el 1848 őszén a császári zászlót, abból a Frangepán-zászlóaljat alakította a honvédelmi bizottság. Ebbe lépett be a capo-d'istriai születésű 30 éves *Baldini* János vasuti mérnök s csakhamar főhadnaggyá lett ott. Az év végén a parendorfi vagy a mosonyi csatában fogságba esvén, a pozsonyi katonai bíróság őt kötél általi halálra ítélte, mit a „szelid“ Kempen golyóra változtatott. Ez ítélet a hadifoglyon 1849 márczius 27-én hajtatott végre valószínűleg a mai Stefánia-út egyik telkén, mely régen a lövész-társulat gyakorlótere volt. A kivégzés reggel félnégykor, tehát az éj sötétjében történt, — hova lett a vértanu hullája, nem tudható. Némelyek szerint ott ásták el, mások szerint egy saroglyán elvitték, ez esetben a régi katonai temetőben ásták el minden szertartás nélkül. A katonai bíróság jogtalan eljárását mentegetendő ítéletében azt mondja, hogy Baldini a Ceccopieri-legénység hűtlenségre csábítása miatt végeztetett ki. Tény az, hogy mint hadifoglyot ölték meg, a népjog és tisztesség ellenére ép úgy, mint később Mednyánszkyt és Grubert.

A harmadik áldozat eredetileg szintén polgárember volt, Barsmegye hajduja, a 32 éves, nős *Barta* József, ki a Simonyi Ernő alezredes által szervezett szabadcsapatnál mint honvédörmester működött. A kápolnai ütközet (febr. 26. és 27.) után Görgei hadtestéből egyes csapatok Hont- és Nógrádmegyében portyáztak és nyugtalaníták az ellenséget. Simonyi Ernő csapata Verebélynél ütközött így össze Schwarzenberg osztrák tábornok előőrseivel, mely alkalommal e csapat kiverte az osztrákokat a helységből. A honvédek a sóhivatal pénztárát elvitték magukkal, hogy az ellenség elől biztosítsák, a mint ezt Görgei a bányavárosokban mindenütt megtette. Barta József örmester később fogságba kerülván. Pozsonyba hurczoltatott, hol „fegyveres zendülés s a verebélyi sópénztár kirablásában való részvétel miatt“ kötél általi halálra ítéltetett s agyonlövettet — az ismert kegyelem útján 1849 márczius 30-án. Windischgrätz pesti kedvencz lapjának Bartáról, a nélkül, hogy nevét megemlítenék, ezt írták. „Egy fogoly honvédet, ki azelőtt több guerilla-társával együtt Nyitra megyét nyugtalanította, itt aztán a császári hadsereg falragaszait letépte, a császári házat mindig szidalmakkal illette, végül pedig megszökött, — márczius 30-án a vár alatt agyonlőtték“. Lehetséges ez, hogy a fogoly honvéd az utcán falragaszokat tépkedjen le? De egy ráfogással több vagy kevesebb már nem határoz.

A tavaszi dicsőséges hadjárat azonban hamar megkeseríté az osztrákok jó kedvét. Az áprilisi dicső napok híre Pozsonyig is eljutott s az ottani császári parancsnok meghagyta a városnak és megyének, hogy ujonczokat állítson a kétféjű sasos zászlók alá. Jankó Mihály első alispán, ki több más „gutgesinnt“ atyafival együtt aláírta a pozsonyi mágnások és polgárok hirhedett proklamációját, nem is mult, hogy Pozsonymegye derék magyar ifjait be nem „verbuválták kötéllel“ a császári seregbe, azonban ennek hevesen szegült ellene *Petőcz* György másod-alispán, ki miatt az osztrákok nem kaptak a Csallóközből

RÁZGA PÁL.

A pozsonyi vár.

Rázga sírja.

ujonczoikat. Már az is szemet szurt előttük, de még inkább az, hogy midőn ott a komáromi helyőrség előnyomult, Petőcz hivatalos járatban május elején Elő-Patonyba ment s ott a magyar honvédség számára toborzást és ujonczozást eszközölt. Midőn aztán hazament Pozsonyba, a muszkavezető gr. Zichy Ferencz parancsára Jankó első alispán elfogatta tisztársát és átadta a katonai hatóságnak.

Petőcz György alispán tiszta magyar, régi családból származott, melynek tagjai azelőtt is, azóta is mindig viseltek megyei és állami hivatalokat a nyugati megyékben. Maga Petőcz sohasem volt forradalmár, csak a törvényes alaptól soha eltérni nem akaró hazafi. A király április 11-én szentesíté az 1848-iki törvényeket, Petőcz mint alispán ezekre esküdött meg, ezeket is tartotta meg. Büne tehát törvénytisztelete volt; hogy azonban a katonai bíróság rút eljárását mentegesse, az ítéletben azt fogta rá Petőczre, hogy „az alája rendelt hatósági közegeknek *kémhírek beszerzését írásban is javasolta*“. Ezért az eberhardi születésű, 44 éves, római katolikus vallású közhivatalnokot a szokásos kötél általi halálra ítélték, melyet a „hadur“ agyonlövésre kegyelmezett meg. Május 24-én a pozsonyi vár koronatornya alatt. Petőcz György férfias bátorsággal lépett a kirendelt katonák elé; egyetlen Molnár nevű tiszti hajduja kísérte őt oda, kinek, míg ura szemét beköté, e szavakat sugta fülébe:

— Mondd meg az uraknak, hogy ne féljenek, *senkit sem mártottam be*. És mondd meg családomnak, hogy *mint férfi haltam meg*.

Valóban úgy halt meg, mint azon római szenátorok egyike, kik curuli székeiken ülve várták be a gall katonák halálos csapásait. A dicsőültnek porhüvelyét a katonai temetőben ásták el, hol jelenleg is pihen, jeltelenül. Emlékét azonban őrzi a megye közgyűlési termében elhelyezett márványtábla, mely vértanu-haláláról szól s a nevére keresztelt utca. A vértanút özvegye és négy fia siratta, kik közül ma már csak egyetlenegy van életben.

A golyóra kegyelmezések egyelőre megszűntek Petőcz alispán halálával. Az osztrák seregek főparancsnoka Haynau lett, ki gondoskodott róla, hogy vele együtt kellő számú hóhér is jöjjön Magyarországra — civilizálni. Már Pozsonyban, hol Paniutine orosz tábornok hadosztályát várta, megérzett közelléte, mert már a május 31-én kivégzett *Nimnicht* János losonczyi születésű péklegény bitófán végezte életét. Büne állítólag az volt, hogy egy Civalartezredbeli uhlánust a magyarokhoz pártolásra akart csábítani. Mi igaz belőle, ki tudná ma. A péklegény bátran halt meg, az utolsó pillanatban is szidva a hóhérokat, az osztrákokat és azok parancsnokait.

Junius 5-én éjfélkor a pozsonyi vár közelében levő, ugynevezett Szamárhegyre nagy katonacsapat közepén vittek két megvasalt magyar honvédtisztet s a korai idő daczára is talpon levő tömeg utána nyomult a szomorú menetnek. A katonaság közepette emelt fővel, főuri büszke tartással haladt az eszményi szépségű b. *Mednyánszky* László honvédőrnagy, karöltve vele, vidám beszélgetés közt *Gruber* Fülöp volt tüzérhadnagy, honvédszázados. Mindkettőjük büne az volt, hogy 1849 február 2-án Lipótvár védőinek a vár feladása iránti haditanácsában a feladás ellen nyilatkoztak s midőn a többség határozata alapján Ordódy Kálmán parancsnok mégis megnyitotta a vár kapuit, *Mednyánszky* az osztrák őrség előtt a földbe dőfte kardját e szavakkal:

— Nem adom meg magamat!

E kijelentésért az ostromló sereg parancsnoka őt és a hasonló értelemben nyilatkozó *Gruber* Fülöpöt azonnal vásra verette és erős őrizet alatt Pozsonyba küldte. Lipótvár roppant fontos szolgálatokat tett a magyar résznek azzal, hogy Simunich altábornagy egész hadosztályát lekötötte egy hónapig s így lehetetlenné tette, hogy e csapat is a Tiszántulra jusson. Hogy Lipótvár teljes két hónapig minden ostromot visszavert, ez a lánglelkű báró *Mednyánszky*nak volt köszönhető, ki az ingatag Ordódyt folyton föntartotta csüggedésében és hősiességével folyton új meg új példát adott a helyőrségnek a halálmegvetésre. *Mednyánszky* a magyar nemes testőrség tagja volt s *Görgei Arthurnak* személyes jóbarátja. A testőrségnél hosszabb ideig egy szobában laktak és szinte elválhatlanok voltak. Midőn *Görgei Vác*zról, januári hirhedett proklamációja után észak felé indult, mindenki azt

HG. WORONIECZKY, GIRON ÉS ABANCOURT. (PESTEN, 1849. OKT. 20.)

(Gr. Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

gondolta, hogy Lipótvár felmentésére indul, barátja iránti szeretete által vezéreltetve. Nagy csalódás volt ez: Görgei a Szepességbe ment, hogy tábornoki rangját és katonai hatalmát fitogtassa és „Mari néni“-nek, azon nagynénjének, ki a toporczi hét szilvafát sem bizta teljesen Görgei Artur kénye-kedvére, akarta megmutatni, mekkora ur ő. Görgeinek mindegy volt, ha „legjobb barátja“ ott is vész Lipótvárott, — előtte a barátság érzelve voltaképen ismeretlen volt, hiszen másik „jóbarátját“ s volt testőr-társát Udvarnok Gézát egy ló miatt a honvéd járőrökkel kaszaboltatta össze.

Alig érkezett meg Haynau Pozsonyba, rögtön elővételre Mednyánszky és Gruber pörét s halálra íteltette őket és pedig bitófára, a mi annál aljasabb dolog volt, mert mint hadifoglyok kerültek fogságba s ha kivégzik őket, a hadicikkelyek szerint is csak agyonlövéllel lehetett volna kivégezni a katonákat. Haynau azonban csak a tömeges kivégzéseket eszközölte rövidség okáért lőpor és golyóval, az egyes kivégzésekre mindig akasztófát használt.

Éjfél után három óra lehetett, mikorra a két áldozat és a katonaság a hegyre fölérkezett. Először Gruber Fülöpöt akasztották föl, kiről aztán az osztrákok azon legendát költötték, hogy a bitófa alatt sirt és magát félrevezetett embernek monda, ki szánja-bánja bűneit. Vámbéry Ármin most megjelent „Küzdelmeim“ c. könyvében, mint jelen volt szemtanúi, megcáfolja e hazugságot. Az egész kivégzés alatt minden néző zokogott, a lelkészek is, kiket az áldozatoknak kellett vigasztalniok, csak az osztrák katonák nem, kik a kimúlt áldozatok bokáit összeveregették, buta röhögés között. (Vámbéry könyve, I. k. 66. l.) Holttestüket ott ásták el a bitófák tövében, Mednyánszkyt azonban később kiemelték sirjából s a beczkói családi sirboltba vitték; Gruber ott porlott el. Szalay László, a nagy magyar történész úgy írja e Mednyánszkyt, mint „ritka szép, magas, barna férfit, kinek arczában valami szelid, vonzó volt, mely mindenkit megnyert részére. Jelleme tiszta, becsülete mocsoktalan, honszerelme ábrándszerű. Általában az egész emberben sok tulvilágias, sok olyszzerű volt, a mi bárkit is önkénytelenül csatolt hozzá“. S a teremtés e remekét egy örült maniakus a gonoszok halálával, bitófán fojtatta meg. Görgei április 9-én kiadott kiáltványában azzal fenyegetőzött, hogy érte három osztrák tábornokot akasztat fel. Tehette volna, hisz kezében volt annyi tábornok, törzstiszt, e helyett azonban vállán vitte Götz tábornok koporsóját és meghatva állott Hentzi halálos ágyánál.

Gruber Fülöp 29 éves fiatal ember volt, budapesti születésű, lelkes magyar, ki őt ütközetben nézett szembe a halállal. Velük együtt a katonai bíróság Ordódy parancsnokot 3 évi, Schubert Sándor varsói születésű honvéd-hadmérnök-főhadnagyot 8 évi várfogságra ítélte.

A Pozsonyban kivégzett magyar vértanúk között lelki nagyságra nézve Rázga Pál evangélikus lelkész volt még Mednyánszkyhoz fogható. E nemes lény is Haynau bestiális dühének lett áldozatává.

Rázga Pál ideális lelkű pap volt, ki 1798-ban született Bazin szabad királyi városban. Külföldön nevelkedett s hazatérte előtt utoljára Prágában volt hitszónok két évig az ottani német evangélikus egyház élén. Elragadó szónoki tehetsége és lánglelke még a katolikus főnemességet is megihlette s Ferencz Károly főherczeggel élén az egész főnemesség adakozott a Rázga által megindított gyűjtésre, melynek célja egy új paplak és iskola építése volt.

Pozsonyba 1846-ban jött vissza. Lángoló hazaszeretete már beköszöntőjében kitört s nem csoda, ha a szabadságharc alatt Kossuth bálványozói közé sorakozott s elnöke lett a pozsonyi Nemzeti Egyesületnek, melynek egyik célja volt: „a magyar kormány törvényes intézkedéseinek, ha kell, fegyverrel is érvényt szerezni.“ Rázga nemcsak az egyület kebelében mondott gyűjtő szónoklatokat, de a szószekekről is. Ő a Mindenek Atyját csak mint szabad ember óhajtá imádni s az isteni félelem mellé a népszabadság eszméjét csatolta. Az osztrák határra induló honvédeket Köpcsényig kísért s ott úgy fellelkesíté, hogy ezek fanatikus lelkesedéssel indultak Windischgrätz ellen. A Schwechat felé induló magyar honvédsereghez a Zöldfa-szálloda erkélyéről tartott buzdító beszédet, sőt azt egészen Schwechat alá is elkísérté, mint tábori lelkész.

B. PERÉNYI, SZACSVAY ÉS CSERNYUS. (PESTEN, 1849. OKT. 24.)

(Gr. Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

Mielőtt az osztrák hadsereg december elején elfoglalta Pozsonyt, mindenki aggódva kérte Rázgát, hogy hagyja el a várost és meneküljön. Rázga visszautasította e tanácsot és maradt. Mikor aztán Windischgrätz serege bevonult, ugyanazon besugók, kik Dresslert is elárulták, jelenték föl a lánglelkű papot. Deczemberben már fogoly volt Rázga, kit elfogatásakor neje és öt kisdied gyermeke szívzaggatólag siratott el. Előérzetük nem csalta meg őket, mert atyjukat csakugyan végleg elveszték.

A katonai bíróság szerette volna Rázgát megmenteni és szájába ártatlan feleleteket adni, azonban Rázga nem akart gyáván kibujni a felelősség alul. Halálra kellett tehát ítélni osztrák felfogás szerint. Pozsony előkelő hölgyei küldöttségileg mentek Haynauhoz kegyelmet kérni, a hyena azonban egyszerűen ezt mondá: „Lógnia kell!“ S így június 17-én éjjel egy század katona kísérte föl Rázgát a Szamárhegyre s — mint mondják — még arra is rákényszeríték, hogy a bitófát maga vigye, mint Krisztus a keresztfát. Krisztus urunk hű tanítványa ezt is megtette.

Még sötét volt, midőn fölérkeztek a hegyre. A hóhér és pribékje beásta a bitófát, mialatt a nap első sugarai eláraszták a tájat. A menethez számos kíváncsi csatlakozott, köztük Vámbéry Ármin is, ki e sorok írójának beszélte el Rázga felakasztásának azon részletét, hogy az ártatlan áldozat gyermekei is jelen voltak atyjuk megölésénél.

(Itt nem hallgathatok el egy megjegyzést. Kevéssel könyvem megírása előtt jelent meg a pozsony-városi könyvtárnok, Kumlik Emil könyve a pozsonyi vértanukról s adataim legnagyobb részét e fejezet megírásánál Kumlik művéből vettem. Ő e tényt kétségbevonja, azt állítva Rázga leányainak elbeszélése nyomán, hogy Rázga családja nem volt jelen a kivégeztetésnél. Vámbéry Ármin, hivatkozott könyve I. k. 66. lapján, mint szemtanu állítja, hogy Rázga családja ott volt.)

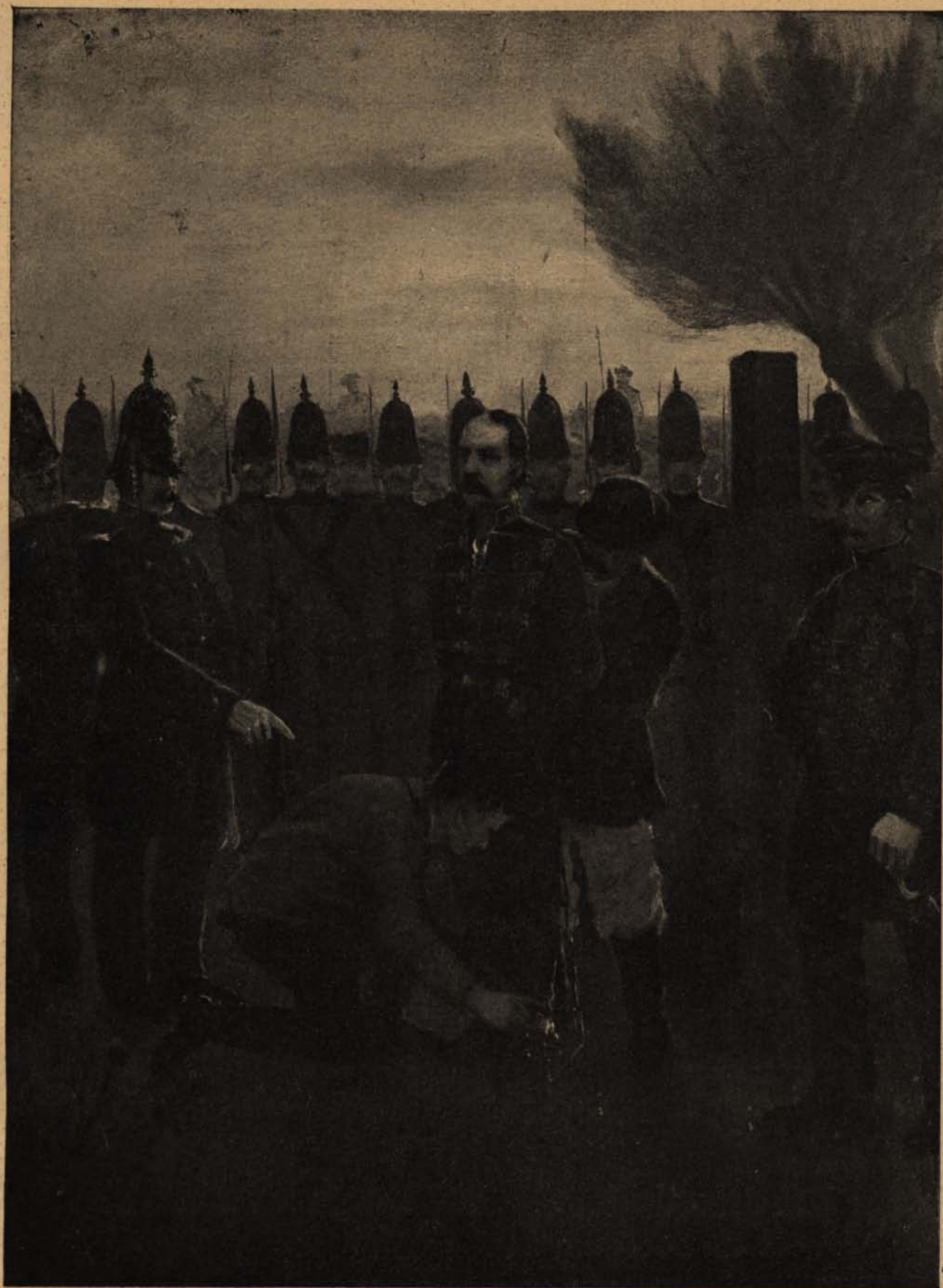
Rázga kivégeztetése előtt letérdelt és gyönyörű imát mondott, melyet Kumlik idéz könyvében: „Uram, ha lehetséges, vedd el tőlem a szenvedés poharát, de mégse legyen úgy, a mint én, hanem a mint Te akarod. Itt állok előtted, Mindenható, a hajnalpir fényében és végigtekintek életemen. Elfog a bánat, de lelkem nyugodt. Megáldok mindent, a mit szememmel magam körül látok. Megáldom Pozsony lakóit, áldom ártatlan, szegény gyermekeimet, áldom kedves feleségemet, áldom a császárt, áldom azokat is, a kik engem elítéltek. Áldom az én drága hazámat, kívánva, hogy nemsokára szabad és boldog legyen.“

A hóhér nyakára illeszté a hurkot és fölhúzták a bitóra. Rázga elveszté eszméletét és a halál deliriumában ezt rebegette: „De mit csinál?!“ Pár percz múlva a katonaság parancsnoka „imára!“ vezényelt; a jelenlevők s Rázga gyermekei letérdeltek, — a nemes vértanu kisze vedett.

A holttest estig „lógott“, Haynau örömeire, akkor levették és eltemették. Évek múlva lehetett csak a pozsonyi városi sírkertbe tisztességesen eltemetni, hol sírját kegyelletes kezek gondosan ápolják jelenleg is.

Az evangélikus lelkész sorban követte Mészáros Dávid r. kath. plébános, ki sopornyai lelkész volt s híveit a betörő pánszláv rablók és a magyar kormány által szintén rablóknak nyilatkoztatott Simunich-féle osztrák csapatok ellen tüzelte. „Ha nincs fegyveretek vagy más öldöklő szerszámotok — mondá állítólag — ragadjatok köveket és téglát s azt dobjátok rájuk.“ Mészáros tagadta, hogy e szavakat valaha mondotta volna, ő csak hazaszeretetre buzdítá híveit. De találtak nála néhány magyar kiáltványt Kossuth aláírásával s ezért július 14-én golyó általi halálra ítélték (már ekkor Haynau nem volt Pozsonyban) s július 16-án, miután a „szelid“ Kempen megerősíté az ítéletet, azt végre is hajtották rajta. Heiler pozsonyi plébános, későbbi czimzetes püspök vette le róla az egyházi felszentelést, azaz téglával ledörzsölte fején azon helyet, hol a szentelő olaj érte. Valószínűleg ott is temették el, a hol agyonlőtték, sírja ismeretlen.

Négy nap múlva *Stift* József 23 éves földbirtokost lövette agyon Kempen tábornok Pozsonyban. Bűne az volt, hogy báró Jeszenák János kormánybiztos proklamációit terjesztette és a nagyrippényi templomra a nemzeti zászlót kitűzette. A nagytapolcsányi járásban

RULIKOVSZKY KÁZMÉR KIVÉGGZÉSE NAGYVÁRADON. (1849. AUGUSZTUS 28.)

(Gr. Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

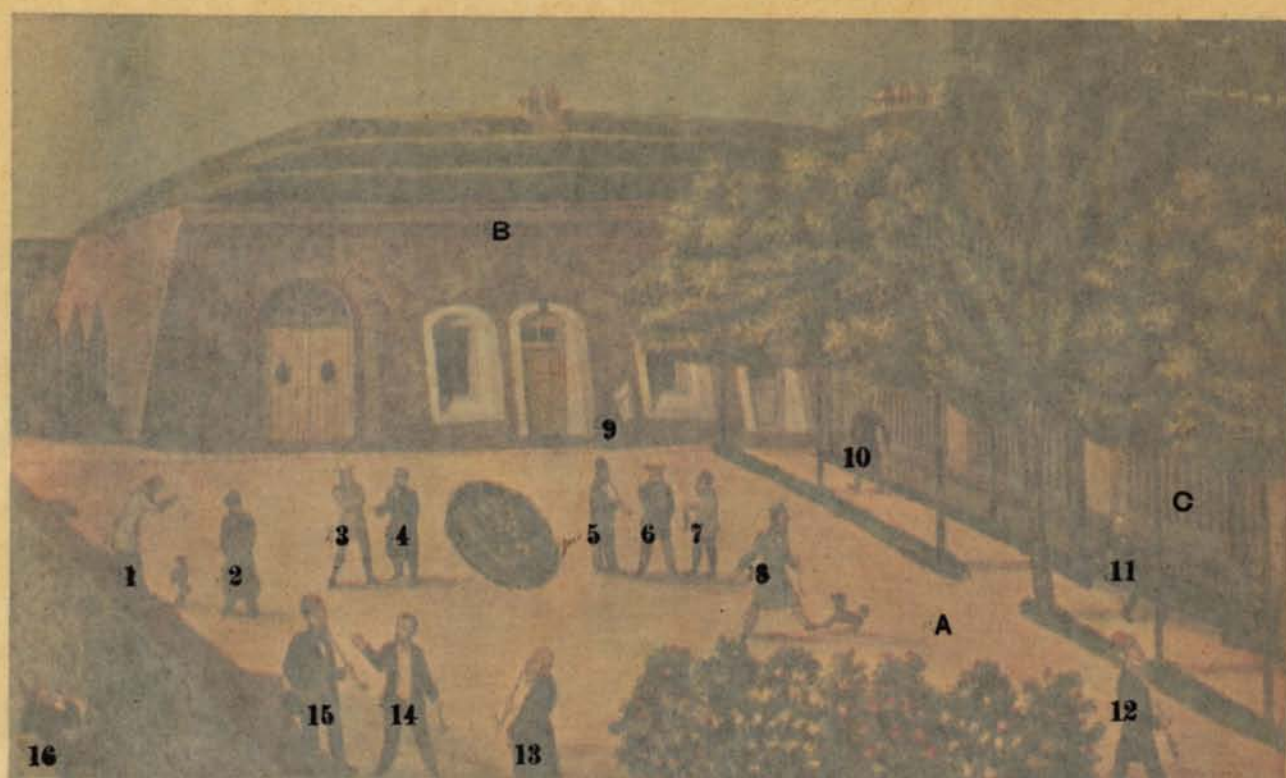
levő Saduska községben született szerencsétlen fiatal vértanunak összes vagyonát lefoglaltatta Kempen „a forradalmi költségek“ fedezésére. A nemzeti zászló kitűzése a templomra oly anyagi károkat okozott az osztrák seregnek, hogy azt csak vagyonek Kobzással és halállal lehetett megtéríteni. Hol nyugszanak a jul. 20-án megölt fiatal vértanu tetemei, ki nem deríthető többé.

Az utolsó kivégzéseket Pozsonyban Kempen jul. 23-án eszközölte: *Trechsler* Ferencz 33 éves, esztergomi születésű tardoskeddi jegyző, *Bugyik* József 28 éves tardoskeddi születésű béres és *Tóth* József 30 éves, ugyancsak tardoskeddi földesgazda megöletésével. E három ember halálával lett épen tizenhárommá a pozsonyi áldozatok száma. Ugy a három áldozat, valamint az ugyanakkor hosszabb szabadságvesztésre ítélt Bodor János, Janek Mihály, Smidrowy József és Vida István bűne összesen az volt, hogy 1849 jan. 22-én Tardoskedd községbe a Ceccopieri ezrednek négy emberből álló őrzőjára vetődött. E négy katonát a fennebb említettek elfogták és b. Jeszenák János kormánybiztosnak átadták. A három első e „büntény“-ért kötélt általi halálra ítélték, de miután a hóhért Haynau magával vitte, tehát meg kellett nekik „kegyelmezni“ s így jul. 23-án hajnali 4 órakor őket legkegyelmesebben agyonlőtték. Ezuttal Tardoskedd községe 6000 frt kártérítésre ítéltetett, ugyancsak kegyelem útján, mert az egész községet, herczeg Windischgrätz tábornagy 1848 decz. 26-iki rendelete szerint meg kellett volna semmisíteni, azaz fölégetni és összes lakóit legyilkolni, — a „szelid“ Kempen azonban beérte 3 emberérettel és 6000 frttal.

A pozsonyi vérbíróság azonban ezekkel nem érte be, hanem egymásután ítélte el a rebelleket halálra és fogságra. Amazokat mind hosszabb fogságbüntetésre változtatta át a szintén kegyelmes Haynau s így összesen 146 embert szállítottak el idegen börtönökbe, lakolni hazafiságukért, vagy pedig birságoltak meg érzékenyebben, hogy a tábornok uraknak egy kis hadiköltségük legyen.

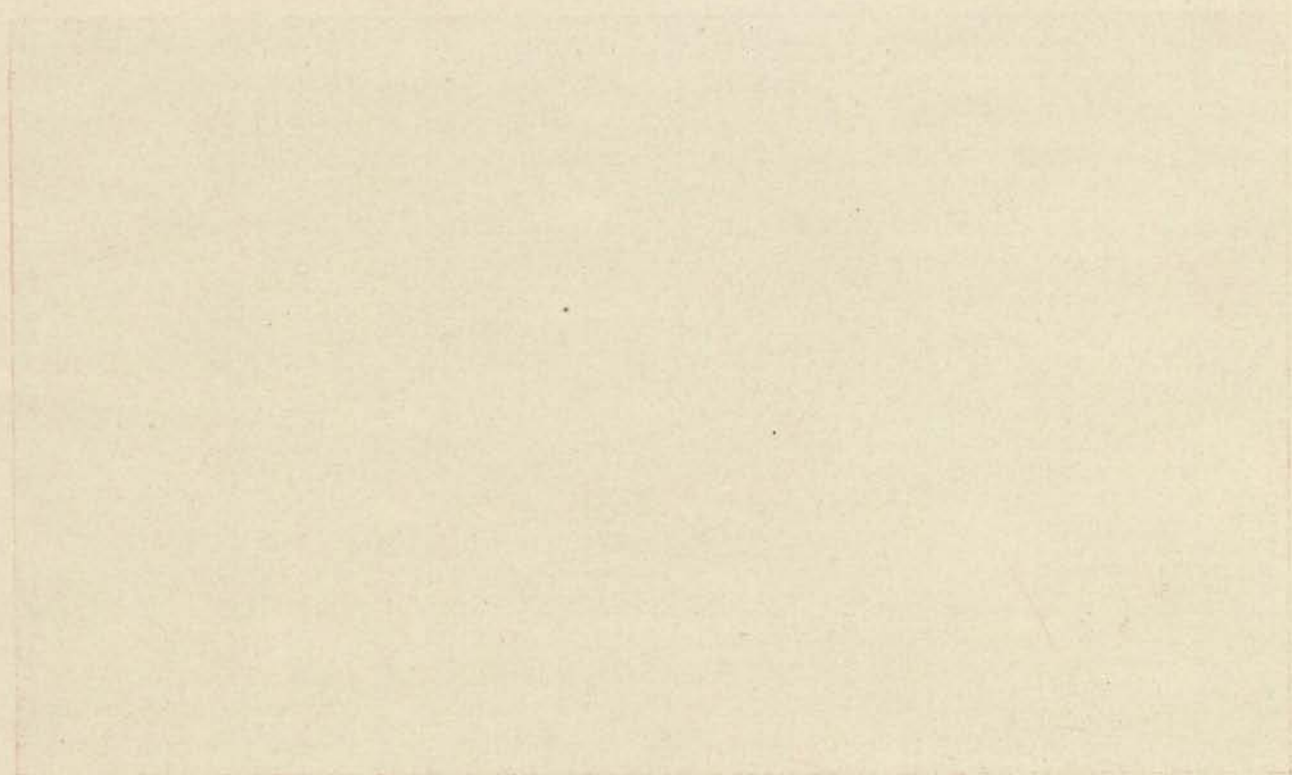
Ez utóbbiak közé tartozott gr. *Nádasdy* Lipót főispán, kit 100,000 frt birságra s 4 évi fogságra, a dúsgazdag *Marczibányi* Antal, egykori főispán, kit 20,000 frtra ítélték, *Udvarnoky* Lajosné, kit három évi várfogságra és 50,000 frt birságra ítélték, az előbbieik közé *Haubner* Máté evangélikus superintendens, ki paptársait a magyar kormány iránti engedelmességre szólítá föl pásztorlevélben, *Rómer* Flóris a későbbi nagyhirű régész, volt honvédtiszt, *Bode* Ferencz nevű polgár, ki azért kapott várfogságot, mert elmenvén Windischgrätz előtt, nem vette le kalapját, dr. *Wertheimer* György, mert Kossuthhoz levelet intézett s ebben a honvédség megjavítására tanácsokat ad, gr. *Kreith* József matiszovai plébános, ki Kossuth proklamációit saját falujában terjesztette, s felfegyverezett tót faluját az osztrák csapatokkal egyesült és betört oroszok ellen csatába vezette, *Lehóczky* János vágyszerdahelyi plébános, ki tornyára nemzeti zászlót tüzetett ki s néhány honvéd menekülését elősegítette, *Madarassy* József nyug. őrnagy, ki a pozsony-ligeti sánczokat „megszemlélés által“ építeni segített, *Fieba* József plébános (kiről alább is lesz szó) és még száz egynéhányan, kiknek életét ugyan megkimélték, de kiknek rosszabb sorsa lett azért, mint a kivégzetteknek.

Pozsony tehát Arad és Budapest után következik, mint harmadik főhelye Haynau vérszomjas dúlásainak. Földjét ép úgy termékenyíti vértanu-vér, mint Aradét s az ártatlan áldozatok friss emlékének volt 1866-ban is betudható, hogy a porosz-osztrák háboruban Pozsony rokonszenve a poroszok felé fordult s ezeket minden élelemmel ellátták a pozsony-kecskehegyi csata előtt és után, ellenben az osztrák sereg magyar területen is inséget látott. Hány ember szemei előtt jelentek meg a pozsonyi véres árnyak, midőn a vert osztrák sereget a diadalmas porosz csapatok előtt városukon átrohanni látták! A jul. 22-iki véres ütközet után az osztrák sereg a 13 pozsonyi vértanu miatt bőjtölt és koplalt, míg a szabaditóul üdvözölt porosz seregnek bőven volt mindene. S az évenként megújuló ünnepek bizonyítják, hogy Pozsony nem felejt!

Az aradi kazamatákban. I. II.

IV. FEJEZET.

Vértanuk Világos előtt.

Windischgrätz herceg, miután Bécs elfoglalta s az akasztófákat onnan Pozsonyba ültette át, gyors menetekben közeledett Budapest felé, maga előtt kergetvén Görgeit, ki fegyver helyett proklamációkkal harczolt ellene. Majd midőn látta, hogy a kiáltványokkal Windischgrätz jobban győzi, rövidebb, de akasztófákkal és agyonlövésekkel megspékelt proklamációk egész özönét zuditva az országra, Görgei jónak látta kitérni előle s a bányavárosokba menekülni, hol aztán vidám bálozások és dáridók között menekült Windischgrätz két gyöngye dandára elől, — 16,000 honvéddel, 4000 üldöző osztráktól futva.

Windischgrätz 1848 deczember 26-án adta ki legnyomósabb kiáltványát, melyre az osztrák parancsnokok minden kivégzésnél mint megmásithatlan szent törvényre hivatkoztak. E proklamációban ezt mondja ki:

„1. Minden lakos, ki bármi fajtájú fegyverrel kezében fogatik el, rögtön kötél által végeztetik ki;

2. Minden község, melyből több lakos egyesülve merészkedik a császári sereg futárait, szállítmányait vagy egyes csapatait megtámadni, vagy ezeknek bármiképen ártani, a földdel egyenlővé tétetik;

3. A községi előljárók fejükkal kezeskednek a közcsend fönntartásáról.“

Ha e kiáltványt olvassuk, Dzsingiszkán és Batu-kán tartár csordái jutnak eszünkbe s nem egy alkotmányos király hadvezérére gondolunk, ki saját nemzete ellen küld ilyen vérszopó bestiákat. Ha Windischgrätz e nagyhangu kiáltványt nem is vette komolyan, alvezérei annál nagyobb kéjjel gyilkoltatták ez alapon a föld népét, nem tekintve a nemzetörököt katonáknak, kikkel szemben a népjog intézkedései fennállanak minden tisztességes ember előtt. A mi elnézhető a fegyelmezetlen és saját szenvedélye által elragadtatott néptömegnél, melynek hadijogról fogalma sincs, az megbocsáthatlan bűn a katonánál, különösen a magas állású tisztnél, ki még csak saját műveletlenségét sem használhatja nyomorult mentségül. Ezért a Világos előtt elesett vértanuk vére egyenesen Windischgrätz fejére száll, ki ily hajmeresztő durvaságu kiáltvánnyal bátoritá föl katonáit a gyilkolásokra.

Az első áldozatok nem sokáig késtek.

Gróf Althán alezredes volt az első csapatparancsnok, ki a vértanu-csinálással kedvében akart járni főnökének s a főhóhérhoz méltó akart lenni. Január 10-én Marczaltőről Pápara két svalizsért küldött a postával. E két német katonát Pápa előtt a Mednyánszky Sándor parancsnoksága alatt álló csapat nemzetör elfogta s Bakonybélbe vitte, a postát pedig elvette. A két németnek semmi bántódása nem lett az ijedtségen kívül. E hirre a nevezett Althán alezredes Rocknitz horvát határőr-kapitányt megfelelő csapattal küldte a nemzetörök ellen, kiket a sereg utolérvén, körülbelül tizet levágott belőlük, hármat elfogott, a többi pedig szétfutott. A két németet kiszabadítván, a három foglyot összekötözték és

folytonos ütlegetés között hajtották Pápára, hol Altthan alezredes és Jungbauer őrnagy, a csapat vezérkari főnöke összeültek s a foglyokat kötél általi halálra ítélték. E foglyok a következők voltak:

Rédl Antal, tamási születésű, veszprémmegyei ács, nős, négy gyermek atyja;

Szalay Gábor, 43 éves, győri születésű, nős, három gyermek atyja, szintén iparos;

Varga Gergő, 17 éves, csetényi születésű, veszprémmegyei legény, kik közül a két első, miután Pápán felakasztásukra se magyar, se cigány nem vállalkozott, január 15-én agyonlőtték, Vargát pedig félholtra verve, ott hagyták — ifjúságára való tekintettel. Pápán tehát még előbb volt kivégzés, mint Pozsonyban; szomorú hőse ennek gr. Altthan, áldozatai Rédl és Szalay, kik nyugodtan és bátran haltak meg.

Hogy Windischgrätz maga állati kegyetlenségű proklamációját nem vette annak teljes szigorával, bizonyítja az is, hogy a fővároshoz közeledtekor 1849 január 1-én Kócs községben halt meg s itt *Kulmann Rudolf* esküdtest és *Vörösmarty János* jegyzőt halálra íteltette, de miután velük a halálfélelmeket kiállatta, az utolsó pillanatban megkegyelmezett nekik s őket a császár hűségére intve, elbocsátá. Milyen lehetett az ilyen módon kicsikart hűség és a császár iránti rajongó tisztelet, elgondolható.

Ugyancsak január 14-én lőtték agyon *Bolcze János* nemzetőr-századost Siklóson, kit természetesen szintén fegyverrel kezében fogtak el. A nemzetőrséget az V. Ferdinánd király által 1848 április 11-én szentesített és kihirdetett törvények XXII. cikkelye állítja föl, tisztjeit a századosokig maga a nemzeti őrsereg választá s a 13. §. szerint:

„A nemzetőrsereg minden tagjai a magyar rendes katonaság hasonló fokozatu tagjaival egyenlő ranguaknak tekintendők“, — velük szemben tehát, ha elfogattak, a kivégeztetés elrendelése egyszerű gyáva gyilkosság volt. Nem csoda hát, ha aztán a béketűrő magyarság megtorlásul a hasonlóan elfogott horvát katonákat, kik azonban fertelmes rablásokkal és gyilkolásokkal, gyújtogatásokkal és lopásokkal szennyezték be katonai állásukat, hasonlóan legyilkolták, mint azt a közszegiek tették *Theodorovics* horvát tábornok rablóbandájának elfogott tagjaival. Azonban a két cselekedet között is volt különbség: a magyarság az ő országába betört idegen rablókat irtá ki, az idegen betörők pedig a föld népét háborgatták jogtalanul. Amazok házi tüzhelyüket védelmezték a betörők ellen, ezek rablás céljából rohanták meg a békében élő hazafiakat.

A nemzetőrség csakis tisztességes polgárokból állott, mert a 4. §. szerint: „a nemzetőrségből kirekesztetnek oly egyének, kik rablás, lopás, csalás, hitszegés, gyújtogatás vagy gyilkosság miatt büntetve voltak“, de viszont minden magyar polgár, ki husz évet meghaladott, de ötven évet el nem hagyott életkorban volt, kötelezve volt beiratkozni nemzetőrnek és fegyveres szolgálatot teljesíteni, saját költségén lakhelyén, ezenkívül pedig az állam költségén. Még fegyverrel is maga tartozott magát ellátni. A nemzetőrökkel szemben osztrák részről tanusított eljárás tehát a bandita-morál rovataiba esik s *Bolcze János* nemzetőrkapitány gr. Nugent császári tábornok áldozatai közé tartozik. E nemzet-őrsereg, a mennyire kideríthető, gr. Nitzky magyar kormánybiztos alatt állott.

Szintén hazafias kötelességtudásának esett áldozatául *Förster Ferencz* esztergommegyei derék polgár is, a tokodi kőbánya bérlője. Midőn januárban Windischgrätz hadai elfoglalták Esztergomot, az ottani császári helyőrség a 21. számot viselő kis gőzhajón járt föl Komárom felé kémszemlére. Komárom vára volt ekkor a magyarság főreménysége s Windischgrätz hadainak föltartóztatója, mert Lipótvár már február 2-án elesett. *Förster* e kis gőzöst szerette volna elfoglalni a magyarság számára s e célból néhány guerillával összebeszélt, hogy egy éjjel megrohanják és elveszik az osztrákoktól. Embereit a közeli csenki erdőbe gyűjté össze, azonban vállalkozása nem sikerülvén, ő kézrekerült s február 12-én Esztergomban agyonlőtték. Hóhéra — úgy látszik — valami *Schiffmann* alezredes, a *Ceccopieri* olasz ezred parancsnoka volt, s hogy ott egyéb hasonló munkája is akadáhatott ez embernek, bizonyítja azon jelentés, mely a Windischgrätz hadjáratáról irt „Winterfeldzug“-ban olvasható, hogy t. i. „Esztergom igen rosszérzelmű város volt“, azaz jó haza-

B. bucsuja nejétől.
A holttest agnoscálása.
A holttest elszállítása.

GR. BATTHYÁNY LAJOS.
(† 1849. okt. 6.)
Utolsó útja.

B. agyonlövétése.
Ideiglenes sirja a zárdában.
Temetése. (1870. jun. 17.)

fiakból állott, kik tőlük telhetőleg megtették hazafias kötelességüket. Förster halála nem esett hiába, mert az ily vakmerő vállalkozások rémitették meg Windischgrätzet annyira, hogy nem mert Budavárából kimozdulni s nem merte a védtelenül hagyott magyar Alföldet csapataival átvágni, hogy Debreczent elfoglalja.

Ugyancsak Esztergom megyében fogták el *Szabó* Alajos tiszteletbeli esküdtet is és február 8-án Budára hurczolták, hol hamarosan kötél általi halálra ítélte a haditörvényszék. Windischgrätz azonban a büntetést öt évi várfogságra enyhítette. Fogolytársai eleget csudálkoztak e szelidségen, mert hiszen szegény Novák Tivadart kisebb dologért lövette agyon Windischgrätz, Szabó pedig népfölkelést szervezett Palkovics megyei főjegyző rendeletére, tehát az osztrák gondolkozás szerint a halálra rászolgált volna.

A horvát katonáknak nevezett rablók agyonverése miatt Sopronban 1849 márczius 20-án négy *fraknoi polgárt* lőttek agyon. Mint említettem Theodorovics osztrák tábornok, ki Jellasics rablóhadához tartozott, csapataival a Dunántul határmegyéiben garázdálkodott. Kossuth lángoló szózatban hívta fel a föld népét arra, hogy védelmezze meg házi tűzhelyét a rablók ellen.

„Védelmezd hát magad, szegény elárult nép! védelmezd magad, tentűzhelyedet, gyermekeidet, feleségedet, elszántan, rettentetlenül, mint a hogy védelmeznéd magadat, midőn utonálló rablók támadnak meg.

Fel hát fegyverre, szegény elárult, de bátor magyar nép!

Kaszára, kapára, kinek miye van!

Keljen fel tömegben a magyar nép és megmenti magát és megmenti az árva hazát.

De ha fel nem kel, ha saját életét, vagyonát, hazáját gyáván feladja: úgy én, ki a népért küzdöttem egész életemben, mielőtt szívem hazám elvesztése felett megszakadna, egy átkot mondok, egy rettenetést, melynek minden szava teljesedni fog.“

És itt jön az a szörnyű átok, melyhez hasonlót még ember nem mondott ki nemzet felett és pedig oly nemzet felett, melyet imádott.

„Az isten el fogja e népet átkozni, hogy a levegő méreggá váljék, mikor beszívja; hogy kezei alatt a termőföld ne teremjen mást, mint hitvány kórót; hogy a forrásviz büzhödjék meg, midőn ajkához viszi; hogy bujdossék hontalanul a föld hátán; hiában kérje az alamizsna száraz kenyerét; meg fogja őt az Isten átkozni és alamizsna helyett arczul csapandja őt az idegen faj és legyen saját hazájában egy vándor koldus, kit mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember; az ebeket fogják reá uszítani s olyanná lészen mint a belpoklos, a kit minden ember kikerül . . .“ stb.

Ez és az átok többi része nem hullott érzéketlen lelkekbe: a föld népe felkelt s a gyáva bán rablóhadát Pákozd és Sukoró között, majd utócsapatát Ozoránál megvervén, amazt futásra, emezt fegyver-letételre kényszeríté. A mi egyéb horvát csöcselék jött, azt lehetőleg kiirtották. Ily ténykedésért hurczolták 1849 márcziusában *Dreisinger* Pál, *Gläuberschütz* Albert, *Resch* Frigyes és *Resch* Mihály *fraknoi* (sopronmegyei) polgárokat Sopronba s ott a Bánfalva felé vivő uton, a Langäcker dülőben mind a négyet agyonlőtték márczius 20-án.

Itt említem fel, bár időrendben későbbre tartozik, a *köszegi* kivégzéseket is, miután ugyanazon horvát rablósereg miatt történt egy évvel a soproni kivégzések után. Theodorovics rablóhada Felső-Lövőtől Pozsony felé huzódott. Az út egyenesen visz északra Szombathelyen, Kőszegen, Sopronon keresztül. Theodorovics bandája a Muraköz felől tört be az országba s még féktelenebb volt, mint Jellasics főserege, mely utóbbit pedig saját tisztjeik mondtak rablóbandának, elfogott leveleikben. A merre e gyűlevész-had végigvonult, mindenütt pusztulás jelezte utjokat: Lövőt felgyújtották, a szomszéd falvakat kirabolták, nőket gyaláztak meg és gyermekeket gyilkoltak. Elképzelhető a súlyos csapás által meglátogatott vasmegyei nép dühe e csorda iránt. Kaszára, fejszére kaptak s a hol horvátot találtak és hozzáférhettek, agyonverték. A rablóhad egyik utócsapatja, miután Theodorovics tábornok gyors menetekben igyekezett Bécs felé, a mint Jellasics kudarczáról értesült, elszakadt október 10-én

LEÖVEY KLÁRA ARCZKÉPE.

GR. TELEKI BLANKA ARCZKÉPE.

(Gr. Teleki Blanka Kufsteinban rajzolt albumából. 2.)

Magyar-Óvár és Kőszeg között a főcsa pattól s részben elesett a minden oldalról rájuk törő magyarok támadásai alatt, részben fogságba került. E magyar csapatok vezére Karger alezredes volt, a harcz sorsát azonban Vidos nemzetőr-parancsnok és három zászlóaljának vitézsége dönté a magyarok részére. E lefegyverezett nyomorult horvátokat Kőszegre vitték és ott a városházán elzárták. Azonban a vas megyei népfölkelésnek azon része, mely e rablóktól oly érzékeny kárt szenvedett, melynek füstölgő házai és legyilkolt gyermekei még nagyon is sajnó sebeket hagytak szívében, utána sietett az elfogottaknak s Kőszegen október 12-én megrohanva a börtönöket, kihurczolta az utcára a nyomorult rablókat és szörnyű népitéletet rendezett felettük. Állítólag 38 horvátot gyilkoltak volna le ez egy napon Kőszegen s a feldühödött néppel szemben tehetetlenek voltak a városi hatóságok, melyek egyetlen foglyot sem tudtak megmenteni.

Midőn Világos után a boszu műve megkezdődött, Kőszegen sem maradt megtorlatlanul a kiontott horvátok vére. Kémek feladásai folytán nyolcz vas megyei polgár került a horvátok megölése gyanujába s miután őket hosszasan vallatták, végre 1850 januárjában kötél általi halálra ítélték.

E nyolcz polgár neve :

Bencze Farkas, Nemes-Csó, vas megyei községbeli születésű, 19 éves, mészároslegény ;

Bottos Mihály, nagy-csömetei születésű, 30 éves, nős, napszámos ;

Dudó György, szintén nagy-csömetei, 35 éves, nős, földmives ;

Koczó György, ludadi, 40 éves, nős, szabómester ;

Loncsák György, nagy-csömetei, 42 éves, nős, napszámos ;

Raffai Imre, toronyi születésű, 36 éves, nős, földmives ;

Ocsky György, kis-pösei, 60 éves, nős, földmives ;

Sánta János, szintén kis-pösei, 18 éves, földmives ;

kiket aztán 1850 január 10-én Kőszegen egyszerre akasztottak föl.

A tizennyolcz és tizenkilencz éves Sántát és Benczét ifjukora nem menté meg a bitófától, pedig a régi büntető törvény szerint sem volt szabad 20 éven aluli egyéneket halállal büntetni. A hadbírószági ítélet rájuk fogja e kivégzettek, hogy a gyilkosság rájuk bizonyult, hogy azonban ebből mi igaz, azt el lehet képzelni, ha ösmerjük az akkori osztrák hadi-bírószágok eljárását és ítéleteit. Ezeket legjobban jellemezte gr. Teleki Blanka, ki az előtte felolvasott ítéletre csak ennyit mondott :

— Ez mind hazugság !

Ily hazugságok alapján csinálták akkor országszerte a magyar vértanukat.

Magyarországon a forradalom alatt tizenhat katonai vértörvényszék működött s ezek versenyeztek abban, hogy minél több halálos ítélettel kedveskedjenek a kamarillának. Ki tudná ma azt kinyomozni, hány embert gyilkoltak meg akkor ily hazug formák megtartása mellett, törvényre s egyes egyenruhás katonai hóhérok ekkor vagy akkor kiadott proklamációjára hivatkozva. Elég volt egy tábornoki kiáltvány s az már törvény volt s annak alapján lehetett akasztani és agyonlőni, ilyen kiáltványokat pedig Windischgrätz, Kempen, Wrba, Liechtenstein, Puchner, Gedeon, Urban és mások bőven gyártottak. Az alkotmányos Magyarországon törvénynyé az lett 1848-ban és 1849-ben, a mit egy osztrák tábornok egy jó ebéd után, ittas fővel aláírt s ez alapon, mint törvények alapján gyilkolták le a magyar állampolgárokat.

E rendszer Bécsben és Ausztria egyéb részeiben is szedte áldozatait. Hány embert öltek meg Bécsben katonai bíróságok ítélete alapján, azt bizonyára senki se fogja kideríthetni. Unterreiter fennebb idézett művében több ezerre teszi az áldozatok számát s a lojális sárgafekete gondolkozású Dunder Venczel tértiszt nagyterjedelmű könyve végén, melyet az októberi forradalomról írt, egész lajstrom kivégzést és elítélést közöl 1848 végéig. A bécsi hivatalos lapban találunk néhány ítéletet 1849 és 1850 folyamán, de ezek megközelítőleg sem adnak fogalmat az áldozatok számáról. Agyonlőtt magyarként 1849-ben csak *Melkó* Nándor 30 éves kereskedőt találjuk, kit Budavár bevételének napján, május

31652. *Jug* Lahner laborn. Ital. -

Nagyszombat Dunas 3° 1849.

A Hadügy miniszteremnek

Józan állandóan az ide-melle' elöl esen.
Dunus 29° 1849. 3196 alattu rend-
tetet - mellynek következtebe - szolijon
szerint gyorosan is erelyesen eszarras.
minden itt halallato. állandóan jorolat
a Katonai törhájon is az életmegesi.
rejtaiolon kívül. több mint. 1200.
Szekeru Szigedre elindított. - az első
kiallitmány. nagyobrszint. halkegyesbél.
is. foggyortare foggyesbél álló köl.
vaton állandó Péter indított. - Egy
féle nagy kiallitásos egy a legnagyobb
erősségekkel történetek is mint
a követkeis mutatja minden fideselen
néllül meg is történet. Mai napon
az az Dunas 3° 1849. 3196 alattu
tov. tehát négysz. napi kor 1849. alatt
rejtis a hadügy miniszteri presidialis.
rendelitet. a foggyorogyan azon esetre
ha állandóan vara legintbe van. és a gyár.
innen már emozditt volna nem Szigede
honem állandóan állandóan. - minel

Jolyán

Coat 2° 1849.

VÉRTANUINK KÉZIRATAI.

V. Lahner György.

folystán - fíntán. Külvöl bízlelt.
Szegedre... és minden az útból kálal.
tató segyreggára - segyreggára. - es.
túrósi és túrósi Szallitások - itáda
az útból utasítja a Szegedj értelet
pedig onnan rípa túljá. - Mútan
itádrára mai valósággal bízlelt
van. - itádran ezen elköltés mm.
den nem gyartásba legalább es
egy három hét jelen bízlelt
kísérletkátallan kátallan mardaff
olozott - mit bízlelt kátallan
nek tartom -

Ezen mardaff ezen fíntán bízlelt
nem a Szeged alis bízlelt fíntán
alsó azon bízlelt értelet Sz.
bízlelt. - hogy az országot
Debütentől kátallan mardaff
szegedj fíntán kátallan értelet
bízlelt és bízlelt olazat rago
mardaff rendeltet volna a tegnapi
napra. - Tórtétes bízlelt fíntán
fíntán bízlelt fíntán fíntán
nem lehet. -

L. Kúcs
Kúcs

21-én végeztek ki Bécsben, ellenben magyar születésű elítélteket még 1850-ben is, így *Wawrovich* Antal nagyszombati születésű 32 éves ügyvédet, ki állítólag a magyar forradalom alatt a Bécsben állomásozó katonák közül toborzott volna honvédeket s e munkájában őt *Schweiger* Katalin, csornai születésű korcsmárosné is támogatta és e közben a császár szent személyét szidta. Az ügyvéd 3 évi sánczfogságot, a pergönyelvű csaplárné 4 hetet kapott a bécsi hadi bíróság jóvoltából. Gonoszabbul bántak el *Thunes* Adolf lindorfi születésű (Düsseldorf környéki) 34 éves kereskedelmi ügynökkel, ki Bécs védelmében is részt vett Blum Róberttel, majd Budapestre menekülve, itt magyar szabadcsapatot szervezett, de később mint politikai ügynök járt Párisban, Konstantinápolyban, Turinban s a magyar ügyet szorgalmazta. Bécsben létele alkalmával 1849 május 25-én elfogták s aztán 20 évi várfogságot kapott.

A magyar seregek győzelmes előnyomulása jórészt szétugrasztotta az osztrák vérbírókat s ezért május havában csak egyetlen kivégzés feljegyzését találom a hivatalos német lapban.* De az ez iránt indított nyomozások sem vezettek eredményre; úgy látszik tehát, hogy e hóban a vértanu-avatás, *Petőcz* pozsonyi alispánt kivéve, szünetelt. Mikor aztán Haynau, az eszelős és részeges vadállat vette át Welden Lajos tábornok helyét a magyarországi osztrák hadak főparancsnokságát és június 6-án az orosz csordák is betörték hazánkba, megindult ismét a kegyetlenkedések sorozata. Haynau utját mindenütt vér jelezte; már június 5-én Pozsonyban b. Mednyánszkyt és Grubert, 18-án Rázga Pált akasztatta fel, majd midőn Poeltenberg tizezer emberével Győr sánczeit nem bírta megvédeni 60,000 osztrákja és Paniutine 10,000 orosz katonája ellen, a „bresciai hiéna“ bevonult június 26-án Győrré s az ott talált magyar sebesülteket összeszedetve, fogságba vetette. Ez alkalommal a győri csatában jelen volt fiatal császár is bevonult a muszka segédc csapatok oltalma alatt országába s a püspöki palotába szállott. A győriek a kiragasztott s halálbüntetéssel fenyegető plakátok dacára is kissé szabadabb szelleműek lévén, mindenféle megjegyzéseket tettek a furcsa ruhájú muszkákra, a nagybajuszu brutális Haynaura s az akkor először látott fiatal császárra. Egy *Woittitz* Adolf nevű 21 éves pinczér-legényke *Schwelko* Róbert nevű, volt tiszti szolga barátjával az újvárosi Palatinus vendéglőbe ment kíváncsiságból s az ott látott muszkákra azon megjegyzést tette, hogy majd ezek ellen a török császár török csapatokat küld a magyarok segítségére. E tréfát annyira sikerültnek tartotta, hogy a tiszti szolga előtt többször ismételte. A körülállók nevettek rajta, mire az osztrák katonák figyelmessé lévén, megértették, miről van szó, *Woittitz*ot és *Schwelko*t rögtön elfogták. Haynaunak bejelentve a dolgot, az elrendelte, hogy azonnal agyon kell löni őket. Kihallgatás nélkül, tisztán csak az örült parancsának engedelmeskedve, kihurczolták őket a városrétre s június 22-én délután lelőtték őket s ott el is földelték a két ártatlan embert.

E határtalan gaztettet később törvényes formába akarván öltöztetni, egy hazug hadbíróági ítéletet tettek közzé, mely szerint „*Woittitz* Adolf győri születésű 21 éves, nőtlen, izraelita vallású (a szabadságharcz egyetlen zsidó vértanuja) és *Schwelko* Rotias (?) aradi születésű, 37 éves, nőtlen, elbocsátott szolga f. hó 29-én egy őrálláson levő század közé vegyült és a század embereit hűtlenségre csábítani, lehangolni és bántortalanítani akarván, hamis és felingerlő beszédeket tartott.“ A szegény pinczérfiu tehát akkor, mikor 70,000 muszka és osztrák, császárostól, Haynaustól együtt egy letiport városban időzik — felingerlő beszédet mert tartani, e megtisztelő hazugságért érdemes volt szegénynek életét elvesztenie. Ez utólagos önmentegető hazugság bizonyítja, hogy az összes hadbíróági ítéletek milyen szövetből készültek.

* Temesvárnak 1849-ben b. Rukavina György osztrák tábornok által a magyar seregek ostroma elleni védelme alatt lőttek agyon a várbán május 1-én egy magyar embert, kinek kilétéről semmi följegyzést nem találtam a védelemről szóló munka („Rückblicke auf Temeswar“) 25. lapján kívül. Itt ez olvasható:

„Ma a Spiesz dzsidás káplár által elfogott *Stigössy* Lajos kémet rögtönítélet alapján agyonlőtték, miután ez, saját bevallása szerint Aradról Schreiner városi kapitány által azon czélból küldetett ide, hogy az ágyuk neveit, számát és elhelyezését, a lakosság és a csapatok hangulatát s ez utóbbiak erejét és fegyvernemét kipuhatolja.“

Nem valószínű, hogy az aradi rendőrkapitány érdeklődött volna a temesvári ágyuk iránt, az egész mese tehát, melynek e *Stigössy*nek elkeresztelt ember áldozatul esett, csak koholmány lehet; bizonyos belőle csak az, hogy egy magyart május 1-én az ostromlott várbán kivégeztek.

Az orosz seregek zöme betörvén Felső-Magyarországra, az ott időző Dembinszky altábornagy és Kazinczy Lajos ezredes parancsnokok tétlenül nézték a tenger nép beözönlését. Összesen Héthársnál szállott szembe velük Lázár Vilmos ezredes különítménye; de a maroknyi csapat vereséget szenvedett. A muszka-csapatokkal, mint a holló a dögre, jöttek az osztrák császári biztosok: gróf Zichy Ferencz, a két gróf Forgách, b. Majthényi László és mások, kik Paskievics herczeggel megutáltatták a lovagiasnak hitt magyarokat. Ezek aztán a hol egy kiválóbb hazafi hirében álló magyart megszimatoztak, elfogatták és a vérbírósnak átadták. Egy *Frohmann* János nevezetű, körülbelül 50 éves gyógykovács lakott Kis-Szeben környékén s mint becsületes iparos, eljárta az urasági házakhoz patkolni és a beteg marhákat gyógyítani. Ily alkalmakkor a föld népét a haza védelmére buzdította; maga, idősebb ember lévén, nem mehetett már el honvédek.

Frohmann szemet szurt a sárgafekete hazafiaknak s ezért, mihelyt a muszkák sáskahada beözönlött, Péchy Ferdinánd mocsolyai községi birtokos rávezette a muszkákat Frohmannra, őt Osztropolota községben elfogatta és tanubizonyságot tett ellene, hogy magyar kém. A kozákok lovaik közé vették Frohmannt és ott hajtván maguk között félholtra kancsukázták, majd midőn tovább nem birt menni s testéről a hús czafatokban lógott le, a Kis-Szeben és Eperjes között fekvő Dobrova helységtől körülbelül 200 méternyire, egy görbe fűzfára felakasztották. Miután nem volt kötél sem náluk, saját nadrágszíját használták a barbár hóhérok e célra. A holttest még két napig lógott a fűzfán, aztán egy később jövő muszka csapat levágta és az árokba beledobta, néhány kapa földet vetettek rá, de azt is úgy, hogy a szegény vértanu csizmás lábai teljesen ki voltak a földből. Idővel aztán rokonai kiásták onnan és titokban eltakarították. A kivégzés június 22-én történt, igazi muszka módon.

Ha az osztrák udvar tudott ártatlanokat büntetni, tudta hű szolgálait jutalmazni is: 1850 április végén a bécsi hivatalos lapban császári rendelet jelent meg, mely szerint Susán János altábornagy bárói rangra emeltetik. Miután a vitéz tábornok haditetteit az osztrák krónikásoknál hiában keressük, bizonyára más érdemeiért járt ki a báróság, melyet akkor még nem a választási kasszába befizetett százezrekért adtak. Ez érdemeket hogy meglássuk, 1849 július havára kell visszamennünk, a komárommegyei Nagy-Igmánd helység református paplakára, hol Susán tábornok ur első hőstetteit megismerjük.

A paplak börtönné van átalakítva, benne egy csomó, mindenünne összefogdosott magyar. Az udvaron egy deres áll, melyre egymásután hurczolják ki az egyik szobából a foglyokat. *László* József, a kócsi (Komárommegye) ref. papot köti rá először a deresre s aztán mellé áll néhány szerezsán s az utcáról vágott tüskés akácza-dorongokkal félholtra verik a lelkészt. A deres mellett áll Susán tábornok, osztrák császári- királyi diszruhájában, zöld tollas kalapja a fején s addig vereti a vérző embert, míg az el nem ájul. Akkor beviteti s kihoztatja *Győrffy* Ferencz tatai ref. lelkészt, kivel hasonlóan bánnak el. Harmadiknak jön *Tóth* Sándor, oroszláni községi jegyző, kire Susán bárójelölt ur szintén ötven botot veret. A negyedik áldozat *Fiéba* József bánhidai r. kath. plébános volt, kit Susán még nagyobb élvezettel veretett, mert hiszen a kálvinista papok kinoztatása a reformáció óta szokásos volt, de a Habsburg-dinasztia a katolicizmus fővédnöke lévén, a kath. klerus tagjait eddig megkímélték osztrák részről. Fiébát is véresre verték s aztán behurczolták az egyik szobába s ott vékony szalmaréteget szórván alájuk, otthagyták a mozdulni sem tudó s legalább egy ital vizért nyöszörgő áldozatokat.

Nagy-Igmánd népe részvétellel látta a szerencsétlenek sorsát és sietett volna enyhíteni kínjaikon, de az osztrák katonák puskatusával verték el őket onnan. Az éj keservesen telt el, de annál is keservesebb volt másnap Susán tábornok látogatása, ki eljött a megkínzottak szenvedéseiben gyönyörködni s a Kossuth-kutyákat szidni. Ezek azonban nem sokáig maradtak négyen, mert egyszerre csak megnyílt az ajtó s rajta belökdösték az alig 27 éves csákberényi r. kath. plébánost, *Mansbarth* Antalt és a vele egykoru, ugyanottani ref. lelkészt, *Szikszay* Jánost. Mindkét ujonnan érkezett pap egyházi ruhájában volt, egyiknek kezében a haldoklók szentsége, a másikeban az urvacsora-kehely. Rájuk zárták az ajtót s a két pap

KANCSUR ANDRÁS REF. LELKÉSZ (1849. AUGUSZTUS 29. PEST.)

(A gr. Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

most ismerte föl a szalmán fetrengőkben kartársát s tudta meg tőlük, hogy Susán hiéna kezeibe estek és ártatlanul bár, de irgalmatlanul megkínoztatnak.

Ugy *Monsbarth*hoz, mint *Szikszay*hoz július 11-én este egy osztrák tiszt jött Csákberénybe és felkérte őket, hogy menjenek vele, mert haldoklókat kell a vallás vigaszában részesíteniök. A két hazafias, derék lelkész nem is álmodta meg, hogy ily gyalázatos kelepczébe csalják őket s gyorsan felöltöztek, vették egyházi szereiket és mentek. Egész éjjel hurczolták őket s reggel Nagy-Igmándra értek, hol csakhamar összeült a paplak egyik szobájában a haditörvényszék és a két lelkészt kihallgatta. A csákberényi jegyző, Buder Endre, Axmann József kántortanító és Hub István fővadász volt ellenük a korona-tanu, hogy a császári ház ellen izgattak s a függetlenségi nyilatkozatot a szószékről kihirdették. Ez utóbbit a két lelkész nem is tagadta. Az ítélet hamar készen volt: „golyó és löpor!” Susán tábornok eltörte a pálczát: „Vigyétek!” Alig pár percnyi időt engedtek nekik arra, hogy végrendeletet tehessenek és egy-két búcsúzó szót irhassanak, aztán a kert végébe vitték és agyonlőtték őket. A holttestek ott maradtak, Mansbarth papi diszruhájában, Szikszay egyszerű fekete palástjában s csak késő este temethette el őket a nagy-igmándi plébános, tisztességes keresztyéni módon, minden egyházi szertartás nélkül.

Ime ezen érdemeiért kapott Susán János tábornok ur báróságot és nagy rendjeleket. Nevét érdemes a magyar hazafinak megjegyezni s odairni a Haynau méltó tanítványai közé.

Hat nappal Monsbarth kivégeztetése előtt esett el a dernői völgyben a Felvidéken *Hoky* István rozsnjóí r. kath. lelkész s ottani liceumi tanár, egy nagytehetségű, ékesszólásu lelkes hazafi. A betörő oroszok ellen népfölkelést szervezett a kormány és *Hoky* mint a gömöri népfölkelők egyik vezetője és tábori lelkésze ment velük. Július 6-án Krasznahorka-Váralja és Dernő között volt némi csatározás az oroszokkal; e harcban *Hoky* fegyvertelenül, kezében csupán a feszülettel vezette hiveit. A kis sereget szétverték s a magyarok menekülni voltak kénytelenek. *Hoky* az erdőbe menekült, de itt rátaláltak az oroszok. A pap a feszületet tartá a szintén keresztyén muszkák elé, de egy kardcsapásra kihullt kezéből a feszület. Az oroszok szörnyű kínzások között végezték ki a leverte papot: először fogait ütötték ki, aztán nyelvét vágták ki, majd belelövöldöztek, összeszurkálták s így husz sebből vérezve, adta ki hős lelkét az alig 30 éves lelkes hazafi. Hasonló sorsa volt az ugyanott elfogott *Malinák* nevű festésznek, *Ricsóvszky* pacsai birónak és a hosszuréthi kasznárnak, kik szintén hős halált haltak vele.

Július végére is esik egy nemes vértanu halála, kit a pestmegyei Ócsán gyilkoltak meg Haynau más tanítványai. *Halászy* Károly alsó-némedi tanító, ki 1813-ban Rákos-Csabán született s mivel atyja nem győzte volna az általa kedvvel tanult mérnöki tanfolyam költségeit, Halászy ifjan beállott tanítónak s mint ilyet érte a forradalom. Korán nősült és lemondott minden fényes álomról családi boldogságáért, azonban ezt is fölládozta, midőn megzendült a „Talpra magyar” s megértette, hogy „mindnyájunknak el kell menni”. Az alsó-némedi polgárok élére állott s mint azok hadnagya ment Szent-Tamás ellen, hol főhadnagyi rangot kapott, majd futárként Budára jött júniusban, itt Kossuth őt századossá nevezte ki, de egyuttal szabadságolták is, hogy megrongált egészségét helyreállítsa.

A muszkák július végén előzőnlőtték a Duna-Tisza közét is és július 23-án Ócsára is beállítottak. Halászy ekkor a jegyzőt helyettesíté. Őt, a ref. papot és a birót elfogták, száz fuvar kiállítására kényszeríték, s miután a lakosság elmenekült és ők az előfogatokat kiállítani nem tudták, a biróra 100 botütést vágtak, de ez a 98. ütésnél félholtan fordult le a deresről.

Eközben Végh László, Halászy volt őrmestere és Angyal István esküdt besúgták az ellenségnek, hogy Halászy voltaképen honvédtiszt, mire őt azonnal elfogták, lakásán csákóját meg is találták, erre őt és a ref. lelkészt (ez utóbbit a hátára kötözött nemzeti zászlóval) áthajtották Ócsára, hol egy rögtönzött hadbiróság Halászyt agyonlövésre ítélte. Július 26-án reggel 4 órakor egy kis gödröt ástak a falu végén, mellé állíták Halászyt és agyonlőtték; rája néhány kapa földet vetettek. Szabó Lajos ócsai ref. lelkész kérésére

KUFSTEIN VÁRA.

(Gr. Teleki Blanka albumából, 3.)

a Tihanyi-féle kastélyban kolerában fekvő orosz tábornok megengedte, hogy a vértanu holttestét éjjel kiássák és a ref. temetőbe átvigyék. Sirjára később emléket állítottak s Ócsa község minden márczius 15-én ünnepli Halászy Károly feledhetlen emlékezetét. E derék katona és tanító csak egy falu szellemi vezére volt, ép úgy, mint Monsbarth és Hoky, de az ily vezérek nélkül a nemzet ügye régen elveszett volna. A magyar közpapok és tanítók ismerték a haza iránti kötelességüket, fájdalom, hogy a főpapok legnagyobb részének kedvesebb volt a császár, mint a közös édes anyja, a szenvedő haza!

Ugyanazon időben ugyanis, midőn Monsbarthot agyonlőtték és Hokyt felkoncizolták, jelent meg Haynau proklamációja, melyet a falakra mindenfelé kiragasztottak, hogy a császár *Scitovszky* János pécsi püspököt Magyarország hercegprimásává nevezte ki. A hazafias magyar papoknak halál — a „jó érzelműek“-nek hercegi korona lön a jutalma. Nemsokára megjött *Bartakovics* Béla egri érsekké kineveztetése is és *Haynald* Lajos kitüntetése a császár által érdemrenddel, hozzá való hűségért.

Nem mindenki volt Pécsen oly hű szolgálja a császárnak, mint a püspök. Julius végén ott is megkezdődött az árulkodás s csakhamar behoztak egy falusi jegyzőt, *Vörösmarty* Józsefet, kit aztán *Geyer* Nándor ügyvéddel egy napon lövettek agyon Pécsen. Haynau már ekkor elfoglalta Pestet, a kormány Szegedre menekült, Lahner tábornok a fegyvergyárat Aradra indította (lásd az erről szóló okmány másolatát a 63—64. lapon) s a budapesti Uj-Épület megtelt elfogott hazafiakkal. Görgei megérkezett nagy kerülő útján Debreczenbe, ott feláldozta Nagy Sándort s maga rohamléptekkel haladt Világos felé. Augusztus 10-én az aradi vár falain kaczagva mondá kíséretének: „Finita la comedia.“ (Vége a komédiának.)

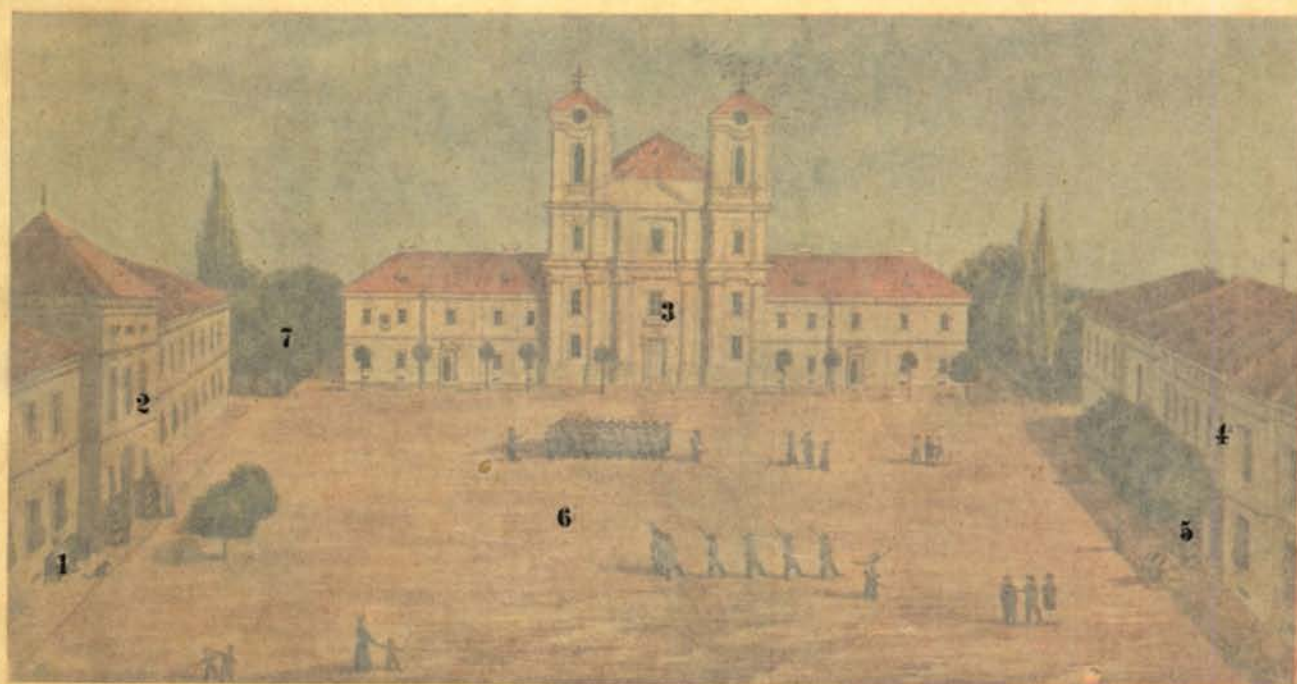
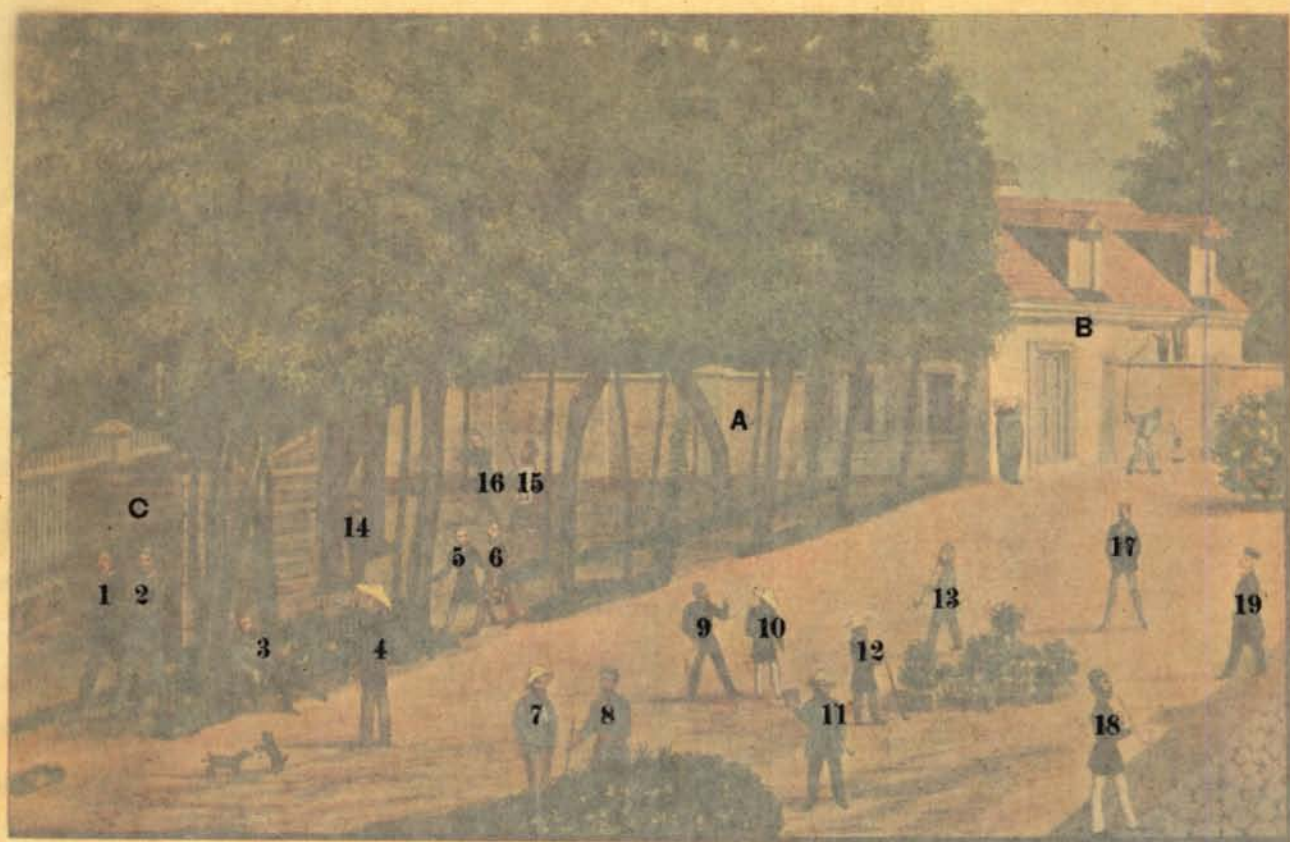
Neki komédia volt, de a többinek és a hazának véres tragédia. Az addigi büszke harci dalok szomorú elégiákká változtak:

Szolnok alatt elkészült már a vasut,
Elmasirozott már Kossuth, a Kossuth,
Elvitte az magával a koronát,
A németnek mindenféle pompáját.

Még Aradnál szépen szólott a banda,
Világosnál gyászba borult a haza,
Világosnál raktuk le fegyverünket,
Mert vezérünk ott adott el bennünket.

Levették már a nemzeti lobogót,
Mert vezérünk Görgei áruló volt,
Eladta a hadsereget, Aradvárt,
Az áruló szedte fel haj, az árát.

Elég olcsón adta el: saját életeért, ezerszáz orosz aranyért és osztrák császári kegydíjért, melyet most is huz! Micsoda cinizmus kellett ahhoz, hogy ő, kinek mint diktátornak minden felelősség nélkül el lehetett volna költenie a rendelkezésére álló másfél millió forintnyi arany- és ezüstpénzt, az ellenségtől koldul ezerszáz aranyat, hogy ez alamizsna elfogadásával is nemzetét alázza meg. Inkább éhenhalni, mint az ellenségtől alamizsnát koldulni! Mig ő Klagenfurtban a császár kegydíján élt, a hős honvédek egy részét vitték Kufstein, Olmütz, Josefstadt és Theresienstadt felé. Másik része idegen földre lépett és a határon megcsókolta még a szent honi röget. A harmadik rész pedig odalépett a bitófák alá, mint a világszabadság vértanuja.

Az aradi kazamatákban. III., IV.

V. FEJEZET.

Vérfürdő Világos után.

„Megnehezült az idők viharos járása felettünk“. Az országba ismét kilencz felől tört be az ellenség s nem használt az elrendelt imádság és böjtölés. Görgei eldözsölte a drága időt Buda ostrománál, s midőn az oroszok már mindenfelől özönlöttek be Magyarországra és Erdélybe, csak arra gondolt, hogy bőrét megmenthesse. Ezért a helyett, hogy a várakat megerősitené és a honvédseregeket a tulnyomó számu ellenség ellen a várak oltalma alá helyezte volna, sietve romboltatja le Buda falait is (melyek három hétig egész seregét föltartóztatták s bizonyára Haynaut is föltartóztatták volna), hogy e tényével az osztrákok előtt érdemeket szerezzen magának. Pencz őrnagy, „veterán-mérnök“ (a mint magát nevezi) felszólal május 25-én a várfalak lerombolása ellen, Duschek pénzügyminiszter tiltakozik a hallatlan pénzpazarlás ellen, hogy mikor a katonák zsoldját nem tudják fizetni, akkor várfalak lerombolására vesztegeti Görgei hadügyminiszter a pénzt, de Görgei tudta, mit csinál s hogy biztos elfogatása esetén e tényért megkegyelmez neki a császár. A kormány május 18-án elrendeli a keresztes-hadat a muszkák ellen, a jámbor nép tömegekben kél föl mindenütt, a hol ellenséget lát s hull el áldozatul, mint katona és mint vértanu.

A mindenfelől beözönlő ellenség mongol-dulást csap. Az oroszok Engelhardt tábornok alatt juliusban törnek be Erdélybe s fölégetik a falvakat és kirabolják a városokat. Bem kis serege képtelen ennyifelé szakadni, hogy 60,000 orosz kikeressen Erdélyből. Északon Dembinszky henyel, a mig az orosz elfoglalja a felvidéki megyéket. Délen megpróbálkozik végre Jellacsics is, előbuvik seregével Horvátországból, de Guyonban mesterére talál, ki aztán öt jul. 14-én Hegyesnél úgy elveri, hogy a „lovagias bán“ Zágrábig fut. Ez az utolsó győzelmes magyar csata, mert ezentul (a komáromi csetepatékat leszámítva) a magyar seregeket mindenütt verik.

A muszkákban bizó osztrák sereg most már bátran nyomul előre. Görgei ismét futásban keres menedéket, azonban a helyett, hogy idejében, egyenes uton vitte volna le seregét a Tisza mellé s a szegedi megerősített táborba vetette volna magát, ismét a felvidéknek indul, hogy külön-kapitulációját az oroszokkal végrehajtsa. E tervének Nagy Sándor már Komáromban ellenszegült, Nagy Sándort tehát meg kellett semmisíttetni Debreczennél, (aug. 2-án) hol egyetlen hadteste küzdött az egész orosz főerővel, Görgei pedig kárörömmel várta a hirt a magyar hadtest pusztulásáról. A hurok a magyar szabadságharcz körül mind szűkebbre szorult: már a Dunántul csak osztrák volt, mely gyilkolt, égetett és botoztatott (pl. Mohácson a gojdi ref. rektort *Végh* Sándort ötven botra ítélték, a miért a császári proklamációkat letépte községe falairól), ezenkívül ítélet nélkül löttek agyon és akasztottak föl embereket, kiknek nevét a történetírás nem tartotta fönn. Szentkatolnai *Bakk* Endre vizaknai plébános és tiszteletbeli kanonok, szabadságharczunk e kiváló nagy buvára, írja egyik levelében gr. Kreith Bélának, hogy egyedül Erdélyben csak református papot 24-et

lőttek agyon az osztrákok és muszkák, ezenkívül hányat akasztottak föl rövid uton, ítélet nélkül és ítélettel, mindenféle felekezetű lelkészt azért, a miért a Kossuth által kiadott imádságot a hazáért elmondotta! Érezték már, hogy a szegény magyarság vég-erőfeszítése hiábavaló, most már bátran merték boszujukat kitölteni az ártatlanokon is.

A tömeges kivégzések sorát a székesfehérvári áldozatok nyitják meg. Ez emberek legyilkolása ismét a „szelid“ Kempen tábornok lelkén szárad. Haláluk előzményei a következők:

Midőn 1848-ban a törvény a nemzetőrség felállítását elrendelte, a székesfehérvári polgárság kapitányát a 29 éves *Havelka* Ferencz timárt választotta meg, ki a székesfehérvári polgárok szokása szerint pár latin iskolát is elvégezett s mint képzett, tanult ember ment mesterségre. Jellemes, derék, tisztességes ember volt, a polgárság javából való. A lovas nemzetőrök hadnagyává *Hübner* Andrást, a 45 éves, szintén iskolázott timármestert választották meg. A nemzetőrség egész évben, a míg lehetett, tette a szolgálatot, mikor aztán a császári hadak elfoglalták a várost, feloszlott; kiki elrejté fegyverét s jobb időkre várt.

A mint aztán 1849 júliusában a császári sereg elhagyta Fehérvárt, a nemzetőrség ismét összegyűlt. Hamvasy Imre városi kapitány, ki később Amerikába vándorolt ki, augusztus elején egy mozgócsapattal visszatért a városba s lakóit fegyverbe szólítá. A polgárok előszedték fegyvereiket és a várost megszállották. Osztrák bérenczek rögtön hirül vitték ezt a nem messze táborozó Falkenhayn császári tábornoknak, ki csapataival azonnal a város ellen nyomult. Augusztus 9-én éjjel összedobolták a nemzetőrséget a magyarok (*Körömy* János jelenlegi budapesti szabómester volt a csapat kisdobosa, az előzmények előadásában nagyrészt az ő elbeszélését s *Kovách* Ernő honvédőrnagy kézirati naplóját követem) s az ellenség elé mentek. *Havelka* és *Hübner* a szőlők közé ment, hogy jobban szemügyre vehesse a dombról a közelgőket, ekkor aztán az osztrákok sebes-vágtatva nekirohantak a város végében álldogáló nemzetőröknek, de nem igen birtak velük, tehát a várost kezdték felgyújtani, mire a polgárok hazafutottak oltani. *Havelkát* és *Hübner*t a szőlőben elfogták s a fákhöz erősen hozzákötötték. A felgyújtott városban aztán razziát tartván, összeszedték még *Varga* Mihály 68 éves szücsmestert, *Kuczka* Mihály 49 éves kovácsmestert, *Gáncs* Pál 39 éves szücsmestert és *Uicz* Ignác 23 éves köművest, kiket aztán kihurczolva, szintén *Havelkáék* mellé fákhöz kötözték, az augusztusi nap irtózatos hevének, legyek, bögölyök, darazsak csipéeseinek kitévén őket. *Kuczka* 6 gymnasiális osztályt végezett gyógykovács volt, de erőtlén, beteg ember lévén, nem menekült el, daczára *Uicz* figyelmeztetésének, ki átment hozzá a hirrel, hogy a volt nemzetőröket fogdossák össze az osztrákok.

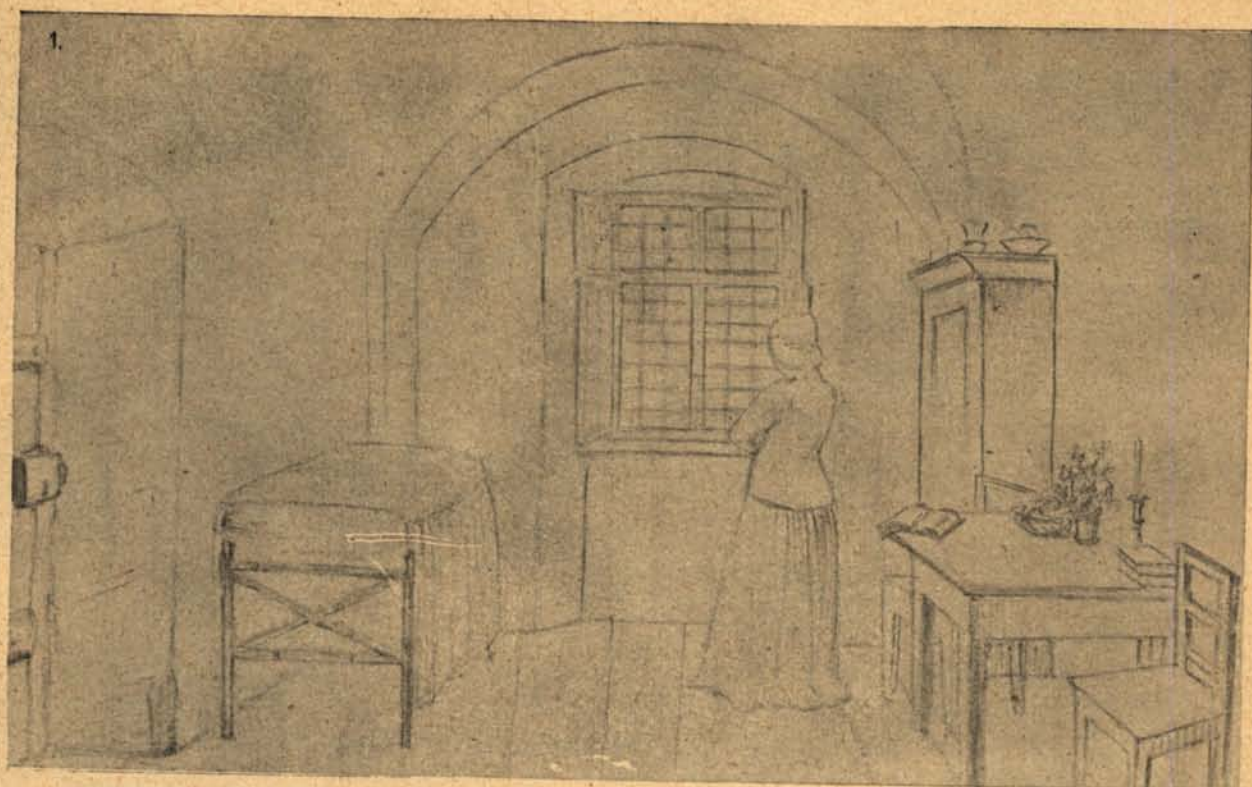
— Gyenge, erőtlén ember vagyok! — válaszolt *Kuczka* — nem megyek. Ha meg kell halnom, fogjanak el saját házamban.

*Uicz*ot is nála fogták el, *Gáncs* Pált pedig azért, mert a tűz elől marháit meg akarva menteni, a szabadba hajtotta. Ott fogták el, hogy ökreit elrabolhassák tőle. Végül *Varga* bűne összesen az volt, hogy künn álldogált az utcán, persze fegyvertelenül.

Az elfogatások hírére *Orzetti* polgármester *Falkenhayn*hoz sietett és a szerencsétlenek szabadon bocsáttatását kérte. A tábornok durván elkergette őt, majd másnap Pestre hajtatta áldozatait, hol Kempen haditörvényszéke már javában működött. Hamarosan halálra ítélték őket s augusztus 14-én délután 3 órakor Kempen a hat áldozatot az *Ujépület* mögött agyonlővette. A kivégzésnél *Havelka* testébe hat golyót lőttek bele s még mindig élt, végre a fülébe lőtt hetedik golyó váltá meg kinjaitól. A Pestre kíséréskor utánajött fiatal nejének és öccsének, ki akkor *Vaálon* volt káplán, így szólt a siralomházban:

— Édes feleségem, neveld gyermekeinket isteni félelemben. Neked pedig, testvérem, legyen gondod feleségemre és gyermekeimre. Én nyugodtan halok meg, mert hazámért halok.

A legyilkolt öt családapa után körülbelül husz árva maradt, kik azonban nem borulhattak atyjuk sirhalmára, mert a vértanukat valamelyik temetőben ásták el s emléküket Székesfehérvárott csak ott, abban a *Halesz-kertben* emelt emlék hirdeti, a hol őket elfogták és megkínózták. Ez a hely a forradalmi szellemű s ma is tiszta hazafias ős város kálváriája, hova „nem felejtani“ a honfiak kizarándokolnak.

A KUFSTEINI MAGYAR RABNOK.

(Gr. Teleki Blanka albumából, 4.)

Nemsokára más fejmegyei áldozata is akadt a Haynau-rendszernek.

Midőn Falkenhayn Buda felé vonult, hogy a főseréhez csatlakozhassék a kajászó-szentpéteri fiatal jegyző *Mezey* József, a vaáli nemzetőrök kapitánya, csapatját összegyűjtven, az osztrák utóhadat Baracska tájékán megtámadta, azonban csapata szétveretett s neki is menekülnie kellett. Az ugynevezett Aligvári hegyen levő szőlőkben huzta meg magát, de kémek felkobozták rejtekét, őt elfogták, a pesti Uj-épületbe hurczolták s golyó általi halálra ítélték. A hadbíró — állítólag — megakartá menteni a 28 éves délczeg fiatal embert és szájába hamis, de mentő vallomást adott, Mezey azonban ezt nem mondván el, mint az igazmondás áldozata augusztus 22-én reggel bátran halt meg az osztrák golyók által.

Ugyane napra esik Aradon *Ormai* Norbert halála is. E csehországi származásu s eredetileg *Auffenberg* nevű délczeg, szép fiatal ember a császári hadseregben mint hadnagy szolgált 1847-ig, a midőn az 1846-iki lengyel fölkelésben részvétel miatt tíz évi várfogságra ítélték és Munkácson zárták el. A magyar forradalom a politikai foglyoknak visszaadta szabadságát s Ormai is Debreczenbe sietett, hol Kossuthné megnyerte azon tervének, hogy Kossuth személyes biztonságára egy testőrcsapat-féle vadász-ezredet alakítson: Kossuthné ebbe belement s így nyert Ormai engedélyt az általa alakítandó vadászezred toborzására, melynek hadnagyaiul ő — századosig birván a tiszti kinevezések jogát — a két kis Kossuth fiut is kinevezte. Ormai őrnagygyá, majd soronkívül ezredessé lett, de vadászezredével nem nagyon vitézkedett, mert a szép nőt jobban szerette, mint a tábori életet. Midőn azonban az utolsó emberre is szükség volt, Ormai ezrede is a csatátérre ment, de feloszolván, Ormai valami balsugallat által vezettetve, Aradra sietett, hogy Haynaunál jelentkezzék. Ismerősei lebeszéltek szándékáról, mert tudták, hogy Haynau igen ingerült, ő azonban valami különösen nagy dölgot várt e találkozástól. Bejelentette magát Haynaunál az aradi vár parancsnoki épületében.

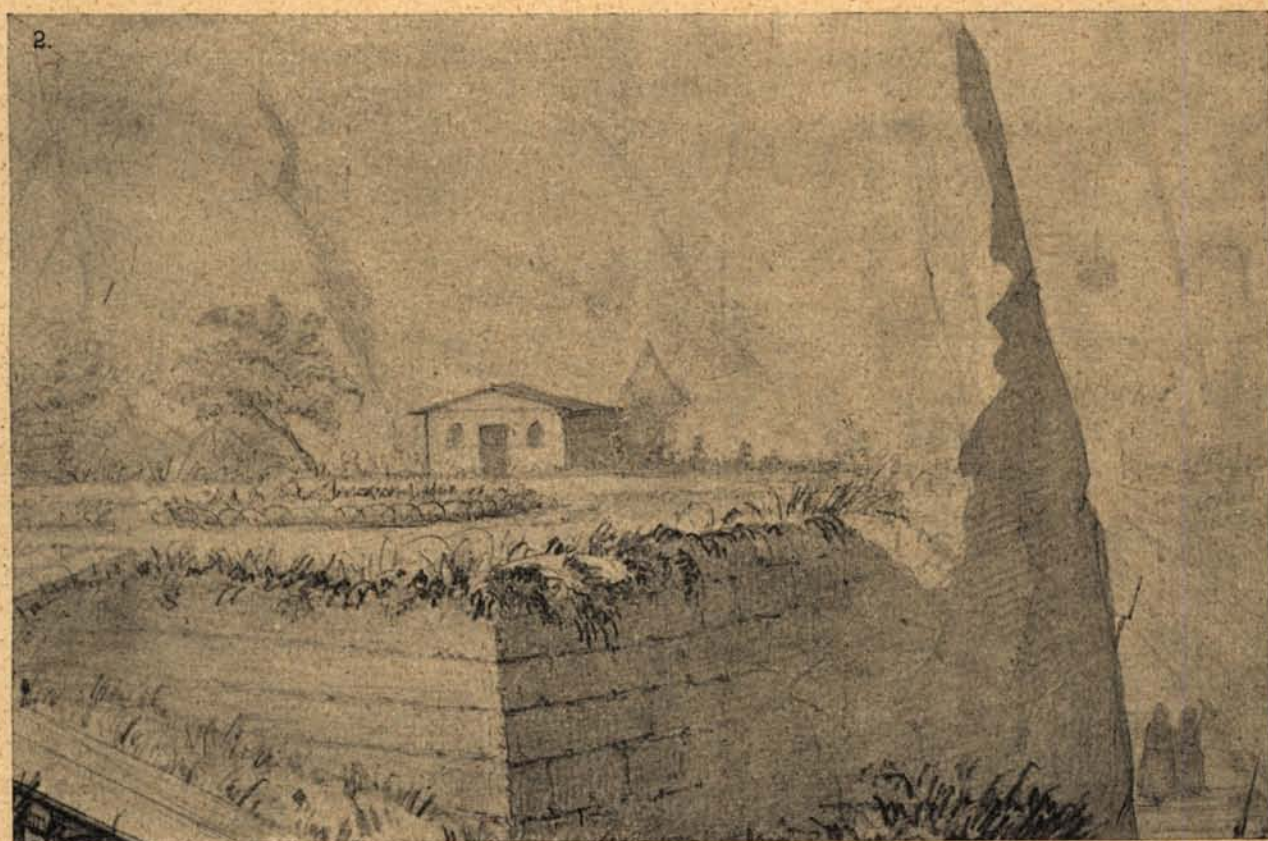
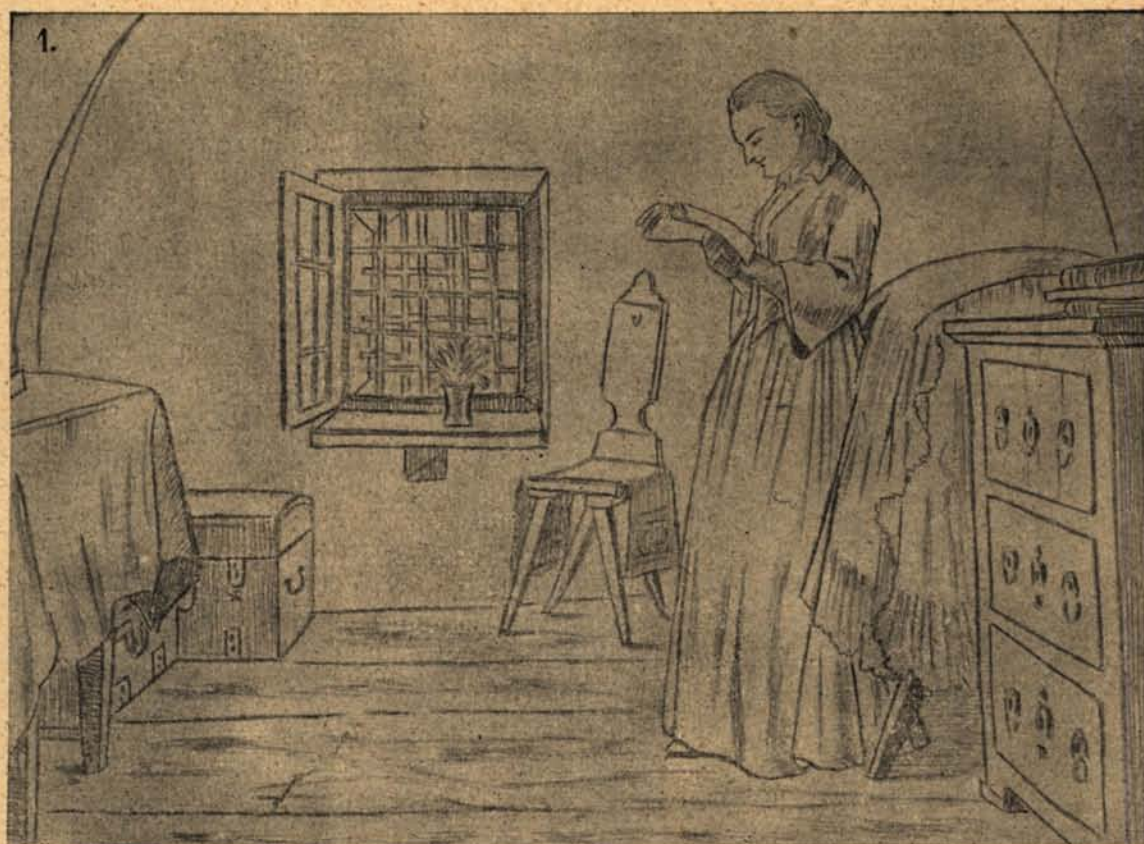
Azon szóra, hogy „*Auffenberg*“ és „*Kossuth adjutánsa*“, Haynau elfehéredve ordított rá segédtisztjére:

— Ha ez az ember tíz perc alatt nem lóg, önt agyonlövetem.

Az őrnagy-segédtiszt szólani akart, de Haynau megismételte parancsát. Most már nem volt idő a habozásra. A segédtiszt rögtön kirohant, Ormaít megkötöztette és néhány katonával, kik puskatusával verték, hogy gyorsabban menjen, a várból kiküldte. Utközben hirtelen fogtak egy cigányt s ezt kinevezték hóhérnak. A váron kívül a legelső fára felkötötték a magas termetű, erős férfit, ki azonban sokáig vergődött még, mielőtt meghalt volna. Még utban voltak, midőn a segédtiszt visszarohant jelenteni Haynaunak, hogy Ormaít sikerült megölni. A holttestet aztán ott hamarosan elásták, lehet hogy élt még, midőn eltemették.

Szintén ily rövid uton bántak el két vitéz magyar honvédtiszttel Temesvárott. A verseczi születésű schwanenheimi *Hruby* Gyula, volt Ferdinánd-huszár főhadnagy, ki 23 éves ifju kora daczára őrnagyságig vitte a honvédségnél, bolyongásai között elfogatott s minden haditörvényszéki ítélet nélkül aug. 20-án egyszerűen agyonlőtték a mezőn. Ugyanezt tették *Murmann* Samu, nyugalmazott főhadnaggyal, ki a magyar hadseregben alezredesi rangot nyert s Világos alul megszökvén, Temesvár felé tévedt. Haynau csapatai elfogták s miután egyenruhában volt, Temesvár felé hurczolták. A csapatparancsnok azonban egyszerűbbnek találta, ha saját szakállára ott az országuton agyonlöveti s csak a jelentést teszi meg róla. E nagyszerű eszmét tett követte s a szegény 32 éves fiatal katonát lelőtték mint egy veszett kutyát s holttestét otthagyták az uton, míg végre akadt egy irgalmas kéz, mely elásta. Haynau aug. 18-ától 21-éig Temesvárott időzván, megelégedéssel vette tudomásul *Hruby* kivégeztetését, mely bátorítás *Murmann*nak is életébe került.

E czudar tettek mentegetésére a pesti német hivatalos lap szeptember 10-iki számában három hadbírószéki ítélet jelent meg, mely szerint *Auffenberg*, *Hruby* és *Murmann* a „megtartott haditörvényszéki ülésen egyhangulag halálra ítéltetvén“, rajtuk a büntetés végrehajtatott. Ahány szó, annyi hazugság, mert egyikük sem állott haditörvényszék előtt, ők

TELEKI BLANKA SZOBÁJA ÉS SÉTÁJA.

(Gr. Teleki Blanka albumából, 5.)

közönséges gyilkosság áldozatai. A Budapesten ítélet nélkül agyonlőtt *Szathmáry* János honvédszázadosról még ilyen utólagos mentegetőzést se tettek közzé. A 31 éves honvédtiszt Ormai vadászrezredében volt, mint Ormai segédtisztje. Ő Pest felé vette útját, utközben mint bujdosót elfogták s itt augusztus 24-én Kempen őt agyonlövete, hadbírósi ítélet nélkül. Egy „Kossuth-kutyával“ kevesebb volt.

Mily olcsó volt az emberélet akkor, ha annak tulajdonosa magyar hazafi volt! *Nagy* Ákos és *Nagy* Bálint testvérek a világosi fegyverletétel után mint volt honvédtisztek szintén Aradra kerültek, melyet már akkor Damjanics, bizva Görgei álnok soraiban, feladott Buturlin orosz tábornoknak — becsületszóra. Mi volt az értéke az orosz becsületszónak, megmondhatja Damjanics bitófája. Az aradi vár kazamatái tele voltak magyar foglyokkal, közöttük ott volt *Nagy* Bálint, az egykori császári tiszt is, öt évvel fiatalabb öccse Ákos azonban kívül maradt a városban. Elmenekülhetett volna egymaga, de bátyját nem akarta sorsára hagyni s ezért, miután akkor még a várba ki- s bejártak az emberek, ő is bejutott, beszélt bátyjával, átadta neki a hozott polgári ruhát, melyet Bálint felöltvén, a kimenők között észrevétlenül eljutottak a külső kapuig. Itt egy granicsár-tiszt gyanusnak találta a két férfit és kérdőre vonta. A testvérek nem tagadták, hogy honvédtisztek voltak, mire a tiszt elfogatván őket, visszavitte s az esetet Haynauknak bejelentették.

— Agyon kell löni őket rögtön! — mondá Haynau.

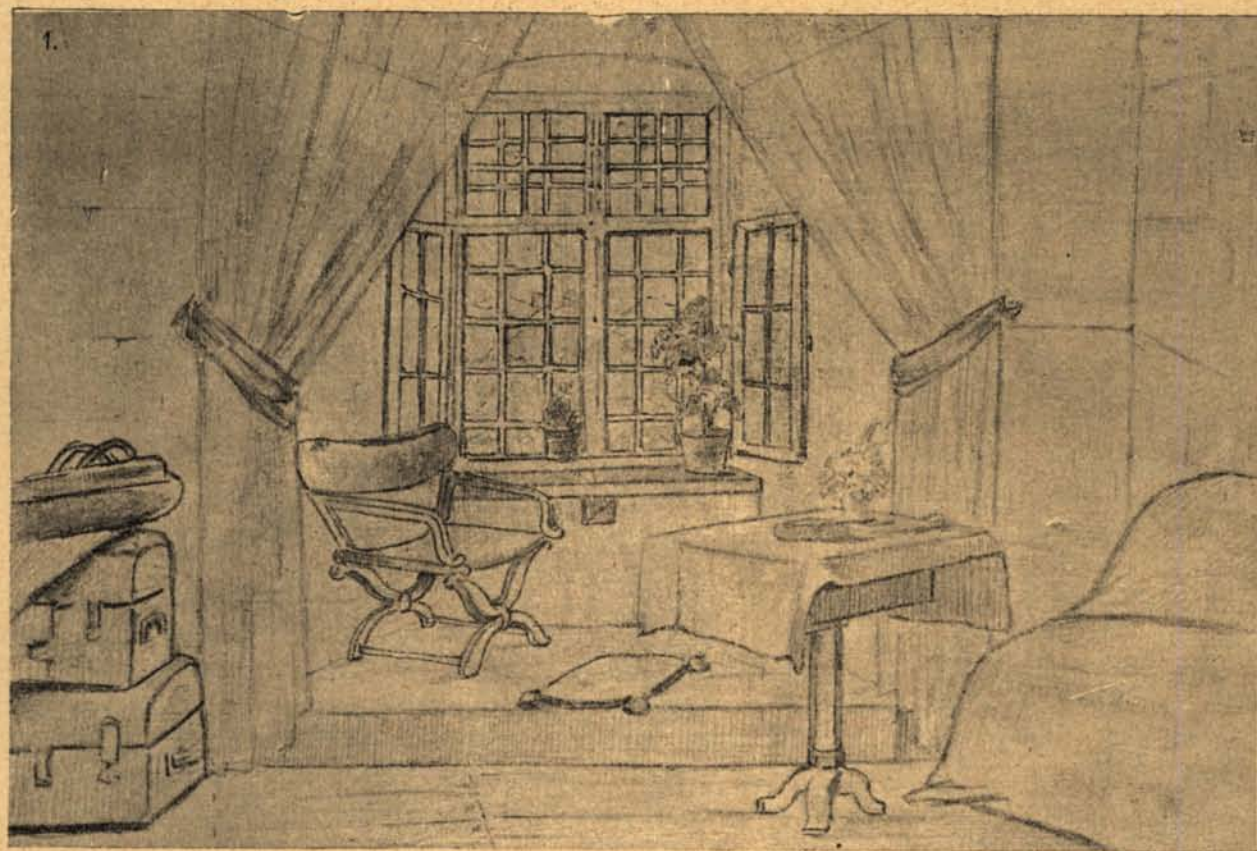
A tiszt rögtön néhány gránátost vett magához a készenlétből s az egymáshoz kötözött két testvért a vár sánczaiba lehajtatta. Itt két gödröt ástak a rögtönítéltek számára s előbb Bálintot lőtték agyon öccse szemeláttára, még pedig úgy, hogy egyenként lőttek testébe négy golyót s a még vonagló testet betaszították a gödörbe, majd utána Ákost végezték ki hasonló módon s pár kapa földet ráhánytak. A két vértanu teste ott porlad most is a gyilkosság helyén.

Ugyancsak Haynau bestialitásának esett áldozatául *Zombory* Iván tűzérőhadnagy is. A debreczeni csatában hősileg védelmezte ütegét a rárohanó oroszok ellen, de végre is sok sebből vérezve lehullott lováról, mint halottnak vélt. Gondos ápolás magához téríté s mihelyt tehetette, bevonult csapatához, hogy Világosnál rabul essék. Mikor Aradra vitték, mint megnyomorodott sebesült a városban maradt s a „Fehér kereszt“ szállodában lakott, ápolgatva magát. Többnyire maga ment el a gyógyszertárba orvosságáért. Egy ilyen alkalommal, nem messze a gyógyszertártól, Haynau ott álldogált vezérkarával a Forray-féle ház előtt s *Zombory* áthaladt előtte, a nélkül hogy sapkáját levette volna előtte. Haynau észrevette a honvédtisztet és éktelen dühre lobbant. „Derest elő s hatvan botot rá!“ Hiába mutatta *Zombory* bekötözött kezeit, hogy nem is köszönhetett volna sebei miatt, a baromi kedvtelést Haynau végrehajtatta rajta. A botozás közben *Zombory* sebei felfakadtak és ő e kínzás alatt meghalt. Azt hitték, hogy csak elájult, egy veder vizet öntöttek rá, az agyonvert ember azonban többé nem mozdult meg...

Haynau augusztus legvégén Budapestre utazott Aradról s itt 31-én a magyar Nemzeti Színházban játszó német színtársulat diszeloádással fogadta. A fiatal császár és Haynau arczképe egy rögtönzött oltáron ott állott a színpad közepén, a kar a dicső „Gott erhalte“ dallamát új szöveggel énekelte, nyomtatott verseket osztogattak szét a közönség között, „hoch“-oztak és orditoztak tőlük telhetőleg az osztrák tisztok és a feketesárga budapesti polgárok, kik aztán Haynaut diszpolgárrá is megválasztották.

A nagy ünnepléshez a Pesten dolgozó hadbírósi is hozzájárult néhány halálos ítélettel és kivégzéssel. Kiki úgy ünnepel, a hogy tőle telik. A fulladásig telt Uj-épületben helyet kellett ugyanis csinálni az újabb foglyoknak, tehát gyorsan végeztek itt is. Az ezredes hadbírótól nem lehetett azt várni, hogy bukfencz-vetéssel mulattassa az ünnevelt fővezért, ő tehát halálos ítéletekkel kedveskedett neki s hogy jól számított, mutatja az is, hogy ezek után még több ítélet következett. A merre Haynau utazott, nyomában mindenütt vér fakadt.

Haynau érkezésének hírére lázasan kezdtek dolgozni az Uj-épületben, hol egy hétig a vértörvényszék változatossággal többnyire csak fogságbüntetéseket szabott ki: várfogság,

A RABNÓ OTTHONA ÉS SZIKLABÖRTÖNE.

(Gr. Teleki Blanka albumából, 6.)

sánczfogság, profószfogság, börtön, stb. bőkezűleg osztogatva. Megindították a pesti kofák ellen a büntető eljárást a Kossuth-bankók miatt, egyszerre négyet-ötöt ítéltek börtönre egy-két Kossuth-bankóért. Minő hősiesség volt ez s méltó egy győzelmesnek hirdetett hadsereghez, a szegény kofák ellen folytatott dicső hadjárat, az V. Ferdinánd király által kibocsáttatott, törvényes magyar bankjegy birtokáért. *Weisz Kati, Schindler Kati, Baumann Vera, Bucsovsky Róza, Brill Anna, Szabó Kati, Bogács Anna* kofákat augusztus 23-án egyszerre ítéltek el rövidebb-hosszabb ideig tartó fogságra, velük együtt egész sereg más embert, kiknek egyéb pénze nem volt, mint a magyar bankó, melyet pedig ugyanazon 1849. évben Windischgrätz herczeg érvényesnek ismert el. Mihelyt azonban Pestre hire jött, hogy egy-két nap múlva Haynau megérkezik, a hadbírák félretették a kofa-pöröket, hogy halálos ítéleteket hozhassanak.

Nem kellett ezek meghozatalára sem sok idő, sem sok jogtudomány. Volt ott elég fogoly, lehetett válogatni belőle, a kivel hamarabb készen lesznek, azt vették elő. Legrövidebb dolog volt *Kancsur András* szokolyai református pap és *Schweitzer József*, a budai egyetemi nyomda vezetőjének pöre, rögtön el lehetett intézni.

Augusztus első napjai egyikén bezörgettek a hontmegyei Szokolya község ref. paplakába.

— Tiszteletes uram, adjon helyet egy-két napig ennek a ládának a parochián — mondák az érkezők.

Tiszteletes Kancsur András ur azt mondotta, hogy hát tegyék le azt a ládát. Hivei voltak, ismerte őket, miért ne engedné meg. Mit tudta ő, mi van a ládában. Két nap múlva osztrák katonák vették körül a paplakot, az 57 éves öreg papot elfogták s a megtalált ládával együtt, melynek otllétét a pap nem tagadta, Pestre hozták. Itt aztán augusztus 27-én kihirdették az ítéletet Kancsur András előtt, hogy „egy császári futártól elvett pénzt tartott magánál“, tehát orgazda. Hivei, kik a ládát nála hagyták, „egy fegyveres rablóbanda tagjai“, kik a császári futárt kirabolták. Vallatták, hogy mondja meg, kik voltak e hivei, hogy azokat is elfoghassák, azonban Kancsur egy szót sem szólt. Végre a faggatásokra megszólalt:

— Engem megölhetnek ártatlanul, mint a hogy Krisztus urunkat megölték, de Judás nem leszek.

Még aznap délután odaállították az Uj-épület falához és agyonlőtték. Ártatlanabbul kevés ember halt meg, mint e nyugodt lelkű derék hazafi.

Egy órával Kancsur kivégeztetése után *Schweitzer Józsefet* vezették ki ugyanoda. A föld még piros volt a lelkész véréből. Mi volt a nyomdász bűne, megmondja az ítélet. „Fegyvert titkolt el lakásán.“ Igaz, nem igaz, mindegy; pusztuljon. A teljességgel nem harcias foglalkozású, 47 éves budai nyomdász, elvérzett mint forradalmár és lázadó. Kempen örömmel jelenthette mesterének Haynaunak, hogy megértette gondolkozását.

Még gyorsabban ment *Fülöp György* dunavecsei jegyző kivégeztetése. Ez már a villamosság korának is becsületére válnék. Augusztus 28-áról 29-ére virradó éjjel katonaság tört rá a vecsei jegyzői lakra, a fiatal jegyzőt elfogták, „lakásán fegyvereket találtak, melyeket beszolgáltatni köteles lett volna“, ezért Pestre hurczolták, másnap a vérbíróság elé állították, halálra ítéltek és agyon is lőtték. Történt ez augusztus 30-án, Haynau Budapestre érkezésének napján. Volt gond rá, hogy Fülöpöt akkor öljék meg, mikor Haynau bevonul a gr. Károlyi-palotába s hogy így az első hir, mit hall, az legyen, hogy egy forradalmárt e perczben lőttek föbe.

Mennyire tisztán Haynaunak kedveskedés volt e véráldozat, bizonyítja azon tény, hogy a pozsonyi vérbíróság ugyanezen „bűntényért“, egy duplacsövű fegyver eltitkolásáért *Nyulasi Pál* földbirtokost mindössze hat havi fogházra ítélte, míg a pesti Fülöpöt agyonlővette. A Kancsurra ráfogott bűnért, hogy császári pénzt rejtegetett orgazdaként, más embert ugyanazon pesti haditörvényszék augusztus 30-án három havi fogságra ítelt, a szegény lelkészt pedig agyonlőtték. *Strigencz György* invalidus katona — a hadi ítélet szerint — Budavár bevételénél a császári hadipénztárba belemarkolt ép úgy, mint a honvédek egy része. (Udvardy Péter volt 1849-iki honvédőrnagy, kedves jóbarátom beszélte, hogy a hadipénztár ajtaja tárva-nyitva volt, ott hevert őrizetlenül a sok osztrák pénz, vihetett belőle,

SALVATOR.

A FOGOLY HONLEÁNY RAJZAI.

(Gr. Teleki Blanka albumából, 7.)

a ki akart.) Strigentzet három hónapra itélték, Kancsurt kisebb dologért agyonlőtték. Hol volt itt a rendszer, mely pedig az örültségben is megvan?

Hogy Fülöp gyors kivégeztetését némileg indokolják, a német hivatalos lap szeptemberben hosszú cikket tett közzé, melyben elmondja, hogy Fülöp lovas-guerilla csapatot szervezett, ezzel a jóérzelmű császáriakat, azon ürügy alatt, hogy a császári sereg élelemszállítmányait fogja el, kirabolta (többek között egy Stern nevű zsidó liferánstól és elvett 2243 mérő, osztráknak szánt búzát), Kopcsányi nevű másik guerilla-vezér társával, a császári seregeket különösen április hóban Pestmegyében folyton nyugtalanította, majd később Szeged tájékán cselekedte ugyanazt s végül saját községét, Duna-Vecsét állandó forrongásban tartá a császári hadak ellen. Leszámítva ez előadásból a hazugságokat, látható, hogy Fülöp György osztrák felfogás szerint a fejvesztésre rászolgált, de az is bizonyos, hogy őt nagy hirtelen csak a fegyver-eltitkolásért lőtték agyon s azután kerestek más ürügyet is kivégeztetésének indokolására.

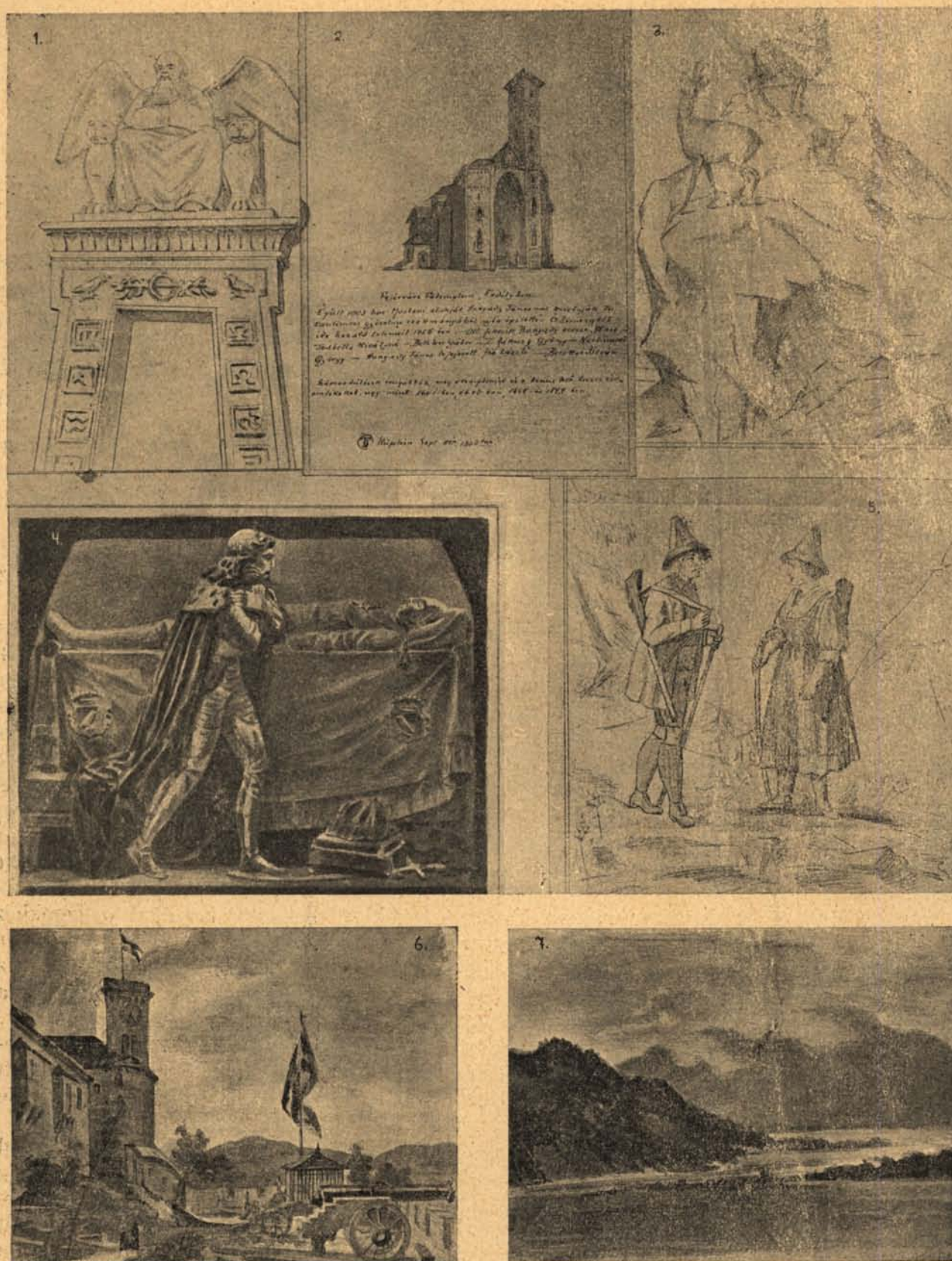
Mi minden elég volt ekkor példátlan kegyetlenkedések végrehajtására, láthatjuk Boros Mihály fejérmegyei alispán „Élményeim“ című művéből, hol a Zámoly községben tartott botozás leírását olvashatjuk. Augusztus 19-én vonult be Jablonovszky császári tábornok Székesfehérvárra, a városra 60,000 frt sarcot vetett ki és hajtott be (természetesen sohasem számolván el róla senkinek), aztán kitétette a piacra a derest s verette azt, a kinek nevét éppen megmondották neki. Augusztus 26-án kiment Zámoly községbe, hova előző napon Veszprémi János községi bírónak kiüzent, hogy 100 mérő búzát szállítson be a császári sereg élelmezésére, de még ezt liszté sem örülhették, már érkezett a tábornok seregével Zámolyra s utána négy szekér hozta a frissen vágott mogyorófa-pálczákat, hogy Jablonovszky kitölthesse bestiális dühét a polgárokon.

A bírót, törvénybírókat és még tizenhatsz polgárt összefogdostak s erre a falut összedobolták, hogy a husz ember megveretésének mind tanui legyenek. Először a bírónak vertek hatvanat, utána jött Cseh János törvénybíró, Pintér József, Nagy Sándor, Guruzsa Mihály; negyven botot kaptak Béres Pál, Mertsák György, Anna József, Molnár István, Zámolyi János, Elek Péter, Csörgöly Mihály, Dóczé József, Simon János és öregutczai Simon János, Milló György, Nagy P. József, míg a nagyon öreg, beteg Tanárky Gergelyre és Szabó Jánosra s Vajda Istvánra csak 12 botot vertek. Ezenkívül 400 mérő zabot, 400 mázsa szénát s 23 marhát, a csorda legszebbjeit, rabolta el Jablonovszky tábornok a község lakóitól. S mindez miért? Mert az 1848. év elején néhányan (de nem a megbotoztatott polgárok) az urasági erdőt pusztították. Ez volt az ürügy a brutalitásra és a rablásra a pacifikált Magyarországon. Az osztrák miniszteri tanács 1849 május havában azon rendeletet adta ki a hadparancsnokságoknak, hogy minden rekvizíciót vagy azonnal készpénzben fizessenek ki, vagy pedig nyugtázzanak. Jablonovszky hatvan bottal nyugtázta a rekvirált tárgyakat.

Az agyonbotozás nem új rendszere volt a vértanu-csinálásnak. Ezt Schlick is megcsináltatta Lőcsén, pedig e tábornok a tisztességesebb ellenségek közé tartozott. Liedemann, a lőcsei városi kávéház bérlője, ottani tisztos polgárember volt. Mikor Schlick újra bevonult Lőcsére, meghallotta, hogy Liedemann két kutyáját a kávéházban alkalmazott pinczerek és borfiuk Windischgrätznek és Jellacsicsnak hívják. Ezért Liedemannra, az öreg polgáremberre annyi botütést méretett, a mennyi éppen elég volt arra, hogy a kizsákmányolás alatt agyszélhűdés érje és halva vegyék le a deresről. Agyonverték tehát azért, mert eltűrte, hogy két kutyáját osztrák tábornokokról nevezzék el. De ugy-e az nem volt bűn, hogy az osztrák tisztok Kossuth nevére neveztek el kutyáikat.

A mi a kutya elnevezéseket illeti, egész sereg dal maradt föl ez időből, mely a nemzet elkeseredéséről tesz bizonyosságot. Ilyen például a következő:

Kitelt már a hideg ősz,
Német császár krumplicsős,
Windischgrätz a bojtárja,
Jellacsics a kutyája.

A FOGOLY HONLEÁNY RAJZAI.

(Gr. Teleki Blanka albumából, 8.)

Kacziány Géza : Magyar vértanúk könyve.

Hasonló a másik, mely szintén a kamarilla ellen irányul:

Kinek nincsen kint ugató kutyája,
Menjen föl a bécsi Burgba magába,
Mondja meg ott-ának magának,
Adja ide egyik kölykét kint ugató kutyának.

Ilyen korban a szavakban nem válogat az elkeseredett hazafi, hanem kimondja gondolatát, úgy, a mint szívéből jön. E dalok közül különösen az „Osztrák ármány, Ferdinánd“ kezdetű magyar marseillaisért sokat börtönöztek be, vagy lőttek agyon ítélet nélkül.

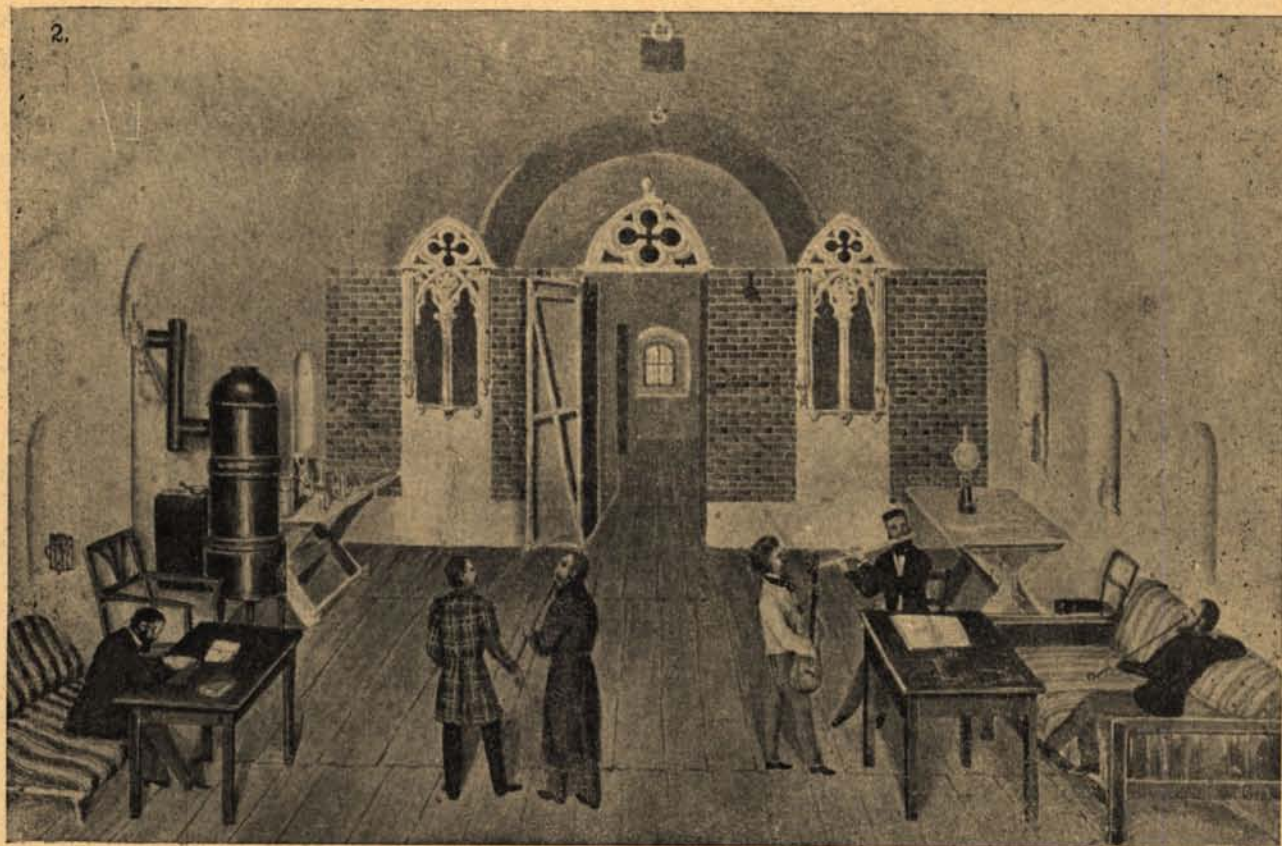
Igy veszté életét minden ítélet nélkül a nemes *Rulikovszky* Kázmér, lengyel dzsidás-kapitány is, ki az elnyomó orosz sereggel jött be Magyarországra, itt azonban nem birván el a lelkiismereti nyomást, július 29-én Tisza-Fürednél átszökött a magyar táborba Korponay János ezredes hadosztályába s ezentul tizenöt napig, a fegyverletételig a magyar hadseregben tartózkodott. Kossuth úgy intézkedett, mikor látta, hogy Görgei a fegyverletételt keresztül viszi, hogy *Rulikovszkyt* az orosz hadifoglyok közé vétette be, gondolván, hogy talán így megmentheti; Világosnál azonban a lengyel tiszt is orosz kézbe kerülván, Paskievics elé vitetett, ki őt augusztus 28-án Nagyváradon, mint szökevényt, minden ítélet nélkül agyonlővette. Kikötötték egy oszlophoz s agyonlőtték. Így lett az alig 28 éves fiatal lengyelből magyar vértanu, kinek jeltelen sirját 1870-ben a nagyvárad hazafiak felkutatták, föléje siremléket emeltek s megdicsőült emlékezetét kegyelettel ápolják jelenleg is.

Az oroszokról 1849-ben azon hit volt elterjedve a magyarok között, hogy a magyarokkal rokonszenveznek és a fogoly honvédekkel jól bánnak. E bánásmódra vonatkozólag álljon itt Margittay Gábor honvédőrnagy emlékirataiból vett következő részlet:

„Simándon etetett kocsisom — írja Margittay „Aradi vésznapok“ czimű műve 169. lapján — s másnap szeptember 1-én reggel Gyulán voltam Gergely Ferencz multkori szállásadómnál. Ez utban egy leverő, borzalmas jelenetnek is önkénytelen tanuja lettem. Az utba esett Kétlak falu közepén volt egy, csaknem üresen hagyott vendéglő, hol szekerem pihenőt tartott délben. Ez épület előtt vonul el a nagy országot, melyen most csaknem kizárólag az Aradra folyton kísért fogoly honvédekkel kísért muszka csapatok mozogtak. Egy ily kíséret állott éppen ekkor az ezen országot által hasított főtéren, néhány szekeret véve közre, melyeken az Aradra kísért táborból hátramaradt honvéd betegek szállítottak. Rettenetes látomány volt az ezeken fejjel-lábbal összevissza s egymásra hányt betegek siralmas állapota, kiknek haldokló nyögése, jajgatása, esdeklése a követ is megrepesztette volna. Paraszt oláh nők siettek korsókkal kezükben hozzájuk, epedő szomjukat enyhíteni. A muszka ör barbár módra verte el őket s a kezükből kirántott korsókat a kerékhez vagdalta. E közben két szekérről öt elalélt honvédet dobtak le az utra, kik félholtra csigázva kerültek el ott, hörögve; majd a falu biráját keresték az összezsúdlott nép között s az előparancsolt ásós emberekkel ott ásatták meg az utca közepén a közös sirt, melybe a ledobott, még élő honvédek lehányták és betemették.“

Ime egy szemtanu leírása az oroszok bánásmódjáról a honvédekkel. Az élve eltemetett vértanuk nevét, kilétét sohase lehetne kinyomozni, ugyanez lett sorsuk a Segesvár alatt július 31-én Petőfivel együtt elhunyt honvédeknek, kik egy részét szintén élve dobták bele a nagy közös sirba. Pusztult a „Kossuth-kutya“ mindenképen.

Szeptember 4-én *Fekete* Ferencz honti ügyvédet lőtték agyon az Uj-Épületben, majd 7-én a derék *Streit* Miklóst, a boglári plébánost, ki hiveinek lelki atyja, orvosa, gondozója volt. A fennebb említett Jablonovszky tábornoknál augusztus 16-án Czigler Antal elvetemdedt községi jegyző ösztönzésére néhány boglári ember följelentette a plébánost és káplánját *König* Mór, mint lázítókat s mint a fejérmegyei magyar kormánybiztos gr. Batthyány István által kinevezett népfölkelési parancsnokot. A tábornok rögtön elfogatta a két papot és Pestre vitette; itt aztán hamar elbántak vele: kötél általi halálra ítélték a plébánost, *König*et pedig 15 évi várfogságra. Haynau „megkegyelmezett“ *Streit*nek a maga módja szerint: azaz agyon-

VÁRFOGSÁGBAN.
(1. Josefstadtban. 2. Aradon.)

lövete őt. A róluk kiadott ítéletben bünökül azt olvashatjuk, hogy Streit a forradalmi kormány proklamációit kihirdette, a császári hadsereg kiáltványait pedig „érthetetlen módon olvasta fel“. S miután ugyanakkor az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat felolvasásáért néhány pap csak rövidebb fogházbüntetést kapott, azt kell hinnünk, hogy Streit kivégeztetése voltaképen a császári kiáltványok „érthetetlen felolvasása“-ért történt. Ürügynök akkor ez is elég volt. A nemes vértanu hamvai a budapesti kerepesi-uti temetőben pihennek nagy közös sirban Noszlopyéval, Jubáléval, Szacsavayéval és Csernyuséval együtt.

A muszka had ellen a kormány országos népfölkelést, keresztes-háborút rendelve el, a jó hazafiak igyekeztek a föld népét a hon védelmére szervezni s kisebb-nagyobb csapatokban az ellenfél elé vinni. Ezt cselekedte a 61 éves Gábel Mátyás szélaknai bányamester is, ki Selmeczbánya tájékán gyűjtött össze egy kis csapat népfölkelőt s azokkal bátran utját állotta a császári hadaknak. Nem nézte az agg harcos, mily kisszámu az ő csapata, s mennyi az ellenség, — csak kötelességét tekinté, hogy az utolsó fegyverfogható embernek is, „mindnyájunknak el kell menni“, mert „Kossuth Lajos azt izente, elfogyott a regimentje“. A fegyverletétel után Gábel kis csapata is eloszlott, mindenki hazavitte fegyverét s elrejtette otthon. Szeptember 1-én osztrák katonák ütöttek rá, házáat felkobozták, a fegyvert megtalálták, sőt még néhány Kossuth-bankót is találtak nála. E nagy bünök miatt Pestre hurczolták s kötél általi halálra ítélték: az ítéletet aztán a hős aggastyánon szeptember 12-én golyó és lőpor útján hajtották végre.

E kivégzés Péterváradnak, a hatalmas erődnek átadása öröme történt. Kiss Pál ezredes, ki még legalább egy évig védhette volna Péterváradot, rövid alkudozás után szeptember 6-án feladta az erősséget s bajtársait kiszolgáltatta az osztrákoknak. Egyedül Komárom volt még magyar kézben, de már ez is alkudozott a feladás iránt. Haynau tehát, hogy Klapkát könnyebben lépre csalja s a megígérgetett amnesztia látszatját valószínűvé tegye, szeptember közepétől kezdve felfüggeszté a kivégzéseket. A hadbíróságok dolgoztak, hozták a halálos ítéleteket, de Haynau nem erősített meg egyet sem, hogy a komáromiak elhiggyék neki, hogy a sok ezer fogoly most már teljes bünbocsánatot nyer. A vár föladása körüli alkudozásokban mindig azzal biztatta Klapkát, hogy a fiatal császár alig várja, hogy megkegyelmezessen összes föllázadt alattvalóinak, a bécsi hivatalos lap egy álnok czikket tett közzé az amnesztiáról s a szegény magyarok csakugyan lépre mentek most az osztráknak ép úgy, mint Világosnál, Aradnál, Deésnél, Boros-Jenőnél a muszkáknak. A szűz Komárom faláról lehullt a trikolór, de le Haynauról is a képmutatás álarcza: nincs többé magyar sereg a földön, elő a hóhérok!!

Ha Haynau egyéb galádságáért nem is lakolt meg, egy aljasságáért majdnem életét veszíté: ez *Maderspach* Károlyné megvesszőztetése volt, melyet Gröber nevű osztrák kapitány Ruszkabánya bánsági község piacán eszközöltetett Haynau parancsára. Augusztus 15-én hajtotta végre Kmety György tábornok legkiválóbb hőstettét: alig 3000 honvédjével félnapig tartóztatta fel az egyesült orosz-osztrák sereg 60,000 emberét Lugosnál. Az egyenetlen harcz vége a honvédség szétszórása volt, de Kmety elérte célját: a Törökországba menekülőknél szabaddá tette az utat. Kossuth az Orsova előtti utolsó éjét Maderspachné házában tölté, mint rajongó tisztelettel látott vendég, ezt megtudta Haynau s Maderspachné ezért a község piacára hurczoltatván, ott ruháit letépték róla és a gyöngye urit nőt véresre vesszőzték. Sógorát, a hős Maderspach Ferencz ezredesét, ki júliusban belehalt a fáradalmakba, nem érthette el másképp Haynau bosszuállása, mint hogy kiásatta sirjából a holttestet és felakasztatta egy rögtönzött bitófára. Haynau ezt II. Károly angol királytól tanulta, ki midőn visszatért az angol trónra a két év előtt elhunyt nagy Cromwell Olivérnek és halott leányának hulláját kiásatván, mindkét testet bitófára köttette s ott addig lógtak azok, a mig maguktól le nem hullottak. A zsarnokok és azok inasai tanulnak egymástól, de tanul a nép is s Haynaut az angol munkások, midőn elcsapatása után Londonban járt, véresre verték a nő-korbácsoltatásért.

De mi volt ez büntetésül a vértengerért, melyet nálunk kiontott?!

1. Lázár, 2. Schweidel, 3. Dessewffy, 4. Kiss.

Négy aradi vértanú agyonlövétése.

(1849. okt. 6.)

VI. FEJEZET.

Golgotha.

Reszket a toll kezemben, midőn az annyi vérrel írott magyar történelem legfeketőbb lapjáról akarom lemásolni az eseményeket. Sok vér kiáltott már az égbe boszuért, de ezek elontását az akkori barbár kor gondolkozása némileg indokolja, vagy az időbeli távolság enyhíti s nem fáj nekünk többé Kont és társainak, Hunyady Lászlónak, az eperjesi áldozatoknak halála. De örökké vérzik még néhány nemzedéken át a Tizenháromnak, gr. Batthyány Lajosnak, Csánynak, Perényinek, Jeszenáknak, Szacs vaynak, Csernyusnak s az 1849. októberében meggyilkoltaknak emlékezete s akár hogy akartak sűrű fekete fátyolt borítani a megalkuvók a multra, a vérsugár áttör a fekete fátyolon és ellepi minden év október 6-án annak felületét. Nem birunk feledni s nem akarunk feledni s ha azokat, kik bármi részben okozói voltak e szörnyű tettnek, a haragos ég újabb és újabb csapása sujtja, az emberi részvétet elfojtja bennünk az igazságérzet, mely erősebb a szánsalomnál.

Volt-e valaha aljasabb boszuállás, melyről a világtörténelem tudomással bir, mint az, melyet az oroszok által letiport Magyarországon a gyáva osztrákság végezett? A közönséges tolvajok embertelen büntetésére szolgáló akasztófán fojtatni meg hóhér-kéz által egy Damjanicsot, Nagy-Sándort, Leiningent, Pöltenberget, Lahnert, Vécsejt, Knézicsot, Aulichot és Török Ignácot, az agg Csányt és Perényit, a lánglelkű ifju Szacs vayt és Csernyust, a férfijellem és hazafiság mintaképét: Jeszenákot, Sándor Lászlót és Tamás Andrást, a „bátrak bátrát“ Abancourt Károlyt, Giront és Woronieczkyt az ideális szép ifju hőst s arra ítélni el Magyarország legelső, igazi lovagját gr. Batthyány Lajost, — ehhez az elvetemültség oly lélekállapota kellett, mely kihivta az Ég boszuját s büntetlenül egyetlen részese sem maradt ez aljasságnak. Az agyonlőtt bátrak sorsa is fáj, de ez legalább férfias halál, katonához illő, — a felakasztás azonban a pokol találmanya, egyenesen a meggyalázásra számítva, hogy még emlékét is bemocskolja annak, kinek életét ily gyáván vették el. A gyilkosok azonban rosszul számítottak, az aradi és pesti bitók ereklékké váltak, mint az Üdvözítő keresztje s dicső halottaink föltámadtak a szégyenletes halálból.

Arad már megtette kötelességét, — ott áll főterén a Vértanuk szép szobra, vajjon Budapest mikor ébred tartozása tudatára s emel hatalmas emléket a pesti vértanuknak, hogy dicsőségüket hirdesse az a hely, mely látta hősi halálukat?!

A Tizenháromnak és gr. Batthyánynak története oly ösmeretes, annyi jeles könyv szól az aradiakról és az első magyar alkotmányos miniszterelnök megöletéséről, hogy róluk röviden számolhatok be könyvemben. Nem érdemli meg a tisztességes magyar ember nevét az, ki nem ismeri történetüket s nem tudja, kik voltak ők.

Batthyány Lajos története nem áll páratlanul a világtörténelemben: ugyancsak egy Habsburgnak, II. Fülöp spanyol királynak Haynauboz hasonló kegyetlenségű bakója, Alba herczeg végeztette ki éppen ily árulással a királyi esküben és saját hü szolgálataiban megbízó

gr. Egmont Lamoralt, Flandria királyi helytartóját és királya leghivebb alattvalóját 1568-ban Brüsszel piacán. A vértett megboszulta magát: Európa addig leghatalmasabb országa Spanyolország az ezen jogtalan tette kitörő németalföldi szabadságharcz miatt veszté el hatalmát Európában s Fülöp sokféleképen megalázva szállott sirjába. Batthyány és kivégzett társainak emléke tüzelte Magyarországot oly szívós ellenállásra, hogy Ausztria ez idő alatt két virágzó tartományát veszté el s jutott a pénzügyi tönkrejutás szélére, melytől ismét csak a dőre magyar nagylelkűség rántotta el 1867-ben. A Gondviselés tehát nem alszik.

Batthyány elfogatása és pöre a katonai bíróság előtt magában is égbekiáltó igaztalanság volt. Utolsó ténye vele szemben a királynak, az ő másodszori kineveztetése volt miniszterelnökké. Miután az események őt tulszárnyalták, Batthyány a magánéletbe vonult vissza s hogy önkéntes közlegénynek beállott a nemzetőrségbe, ezért még halálra ítélni nem lehetett volna, mert ennek is elejét vette balesete, mely őt fegyverfogásra képtelenné tette. Tehát még csak azt se foghatták rá, hogy fegyverrel kezében fogták el, mert sógora gr. Károlyi György palotájában fogták el, társaság közepette. Utolsó politikai ténye a második miniszterelnökségről lemondása volt, mely állásra a király bizalma emelte.

Midőn Windischgrätz 1849-ben Budapestet elfoglalta, Batthyány is benne volt azon öttagu békeküldöttségben, melyet az országgyűlés a császári vezér elé küldött. Lonovics érsek, Deák Ferencz igazságügyminiszter, Mailáth György országbíró, gr. Mailáth Antal zászlós ur és gr. Batthyány Lajos miniszterelnök voltak e küldöttség tagjai, melynek Windischgrätz a „föltétlen megadás“ követelését adta tudtára. Három nap mulva áruló módon elfogták Batthyányt, a budai várban tartották börtönben, majd a magyar seregek közeledtére Laibachba hurczolták, onnan szeptemberben ismét vissza Budára, hol két közlegényből, két káplárból, két őrmesterből és hét alantas tisztből álló vèrbíróság előtt kellett önvédelmére fejtegetnie, hogy mi a *pragmatica sanctio*, mi a magyar közjog s Magyarország alkotmánya. Azután szavaztak a közlegények, káplárok, őrmesterek és egyéb közjogi szakemberek s Batthyányt kötél általi halálra ítélték.

Batthyány mindvégig nem hitte, hogy ily égbekiáltó jogtalanságot el lehessen rajta követni. Teljesen ártatlanul, a király iránti határtalan hűségétől áthatva, képtelenségnek tartott ily ítéletet, de midőn már megbizonyosodott felőle, hogy őt a tolvajok halálával akarják meggyalázni, föléledt benne a férfiu jellem dacza is. Mélyen megható levele, melyet nejéhez intézett, egy nagy lélek szeplőtlen tiszta tükrét mutatja. „Előbb vagy utóbb azokra háramlandik vissza halálom gyalázata, a kik engem hálátlanul és igazságtalanul gyilkolnak meg“, — írja e levelében, maga is közönséges gyilkosságnak bélyegezván megöletését. Ő is igen jól tudta, mily gyalázatos játék volt e törvényszék ítélkezése, mely reá nem volt illetékes s mely komédia eljátszására a becsületes Wetzlar tábornokot Laibachban nem birta megnyerni az aljas Schwarzenberg Félix herczeg, osztrák miniszterelnök, tehát Haynaut és Kempent birták rá a gyilkosságra.* Haynau megerősítette a haditörvényszéktől csalással kicsikart ítéletet s aztán elutazott hirtelen, helyettesének, a „szelid“ Kempennek hagyva meg, hogy az akasztást okvetlenül végrehajtassa október 6-án, Latour osztrák hadügyminiszter felakasztatásának évfordulóján. Midőn gr. Batthyányné az ítéletet megtudta, Kempenhez sietett, hogy legalább agyonlövésre változtassa át a gyilkosság formáját, az azonban eltagadtatta magát előtte; épp így tett hg. Lichtenstein tábornok is, kivel Batthyány jó barátságban volt a forradalom előtt. Nem volt más menekülés a nemes grófnak szánt meggyalázás elől, mint az öngyilkosság, ha lesz rá alkalmas eszköz.

Batthyányt nem is vitték vissza második emeleti czellájába, hanem egyenesen a siralomházba tették be, egy kis földszinti szobába, utolsó éjjelre. A porkolábtól azonban elkérte lőszőr-vánkosát, melyen aludni szokott s ebbe volt rejtve egy kis aczéltör. S míg a kis szobában négy fegyveres katona örködött felette, az éj csendjében, fejére huzva a

* Schwarzenberg nem sokáig örvendhetett Batthyány meggyilkoltatásának: éppen két és fél év mulva (1852. április 6-án) hirtelen elpusztult; Haynaut pedig élve temették el, 1853. márczius 15-én bekövetkezett tetszhalála folytán. Márczius 15. és április 6. (az isaszegi csata két nevezetes évforduló!)

Stich Pál

Méthiény László

Lárász János

Műhely

Leininger
Fábián

Först Ignác
Fábián

Földesberg
Fábián

Deffert
Fábián

Ragyó Sándor
Fábián

Kéfi Ede

Sáry
Fábián

Schmidt
Fábián

Lukács
Fábián

AZ ARADI VÉRTANUK ALÁÍRÁSAI.

durva katona-pokróczot, mely takarójául szolgált, a hős férfiú a törrel először nemes szívét kereste meg, hogy átdöfje, — azonban a tör rövid volt. Most nyakát marcangolta össze, hogy ha már életét nem sikerül kioltania, legalább felakasztható ne legyen. S e szörnyű önkinzást egy sóhaj, egy jajszó nélkül hajtotta végre, úgy hogy őrei mitsem hallottak és vettek észre, csak midőn reggel költögetni kezdték, hogy a felállított bitó alá vezessék, látták rémülettel a szörnyű vértócsát, melyben az elalélt áldozat feküdt halálra váltan. A magyar foglyok között sok hirneves orvos volt, a többi között a nagynevű dr. Balassa János is, kit azonnal átvittek a grófhoz, ez azonban csak azt állapíthatta meg, hogy a gróf órái meg vannak számlálva s a kivégzésre szükség nem lesz. Elképzelhető a rémület az osztrák katonák között, hogy a nemes áldozat kimenekül karmaik közül. A magyar orvosok láttelejét felülvizsgáltatták Betz Antal császári katonai törzsorvossal (kinek nevét ezennel átadjuk a közmegvetésnek), ki azt mondotta ki hivatalos láttelejében, hogy a felakasztás Batthyányin átvágott nyaka daczára is végrehajtható. Ez emberbőrbe bujt hiéna tehát a legszörnyebb kinzást akarta volna alkalmazni a nemes áldozaton, csak hogy Haynau kedvét keresse. Ekkor azonban már fölébredt Lichtensteinban is az emberiség egy kis szikrája s elrendelte, hogy Batthyány, mihelyt annyira lábra állítható lesz, hogy pár lépést járni tud, agyonlövessék. Reggeltől tehát esti 6 óráig folytonos élesztési kísérletekkel annyira vitték, hogy negyedórai folytonos eszméletlen lételt lehetett remélni tőle, s ez időt szánták a kivégzésre.

Komor őszi estén, vérvörös fáklyák révedező világánál indult meg egy csapat granátos katona az Uj-Épület háta mögött levő fapiacz felé. Közepén egy francia abbéra, egy végtelenül gyáva és lelkevesztett emberre támaszkodva haladt a vérvesztéstől bágyadt áldozat hosszú lánczát huzva; a szenvedéstől megszürkült hosszú szakállá még haloványabbá tette vértelen arczát. Utána néhány vadász haladt töltött fegyverekkel, a gyilkosság akaratlan végrehajtói: Lakits János, Weber Pál, Wurda Ágost közlegények, kiknek aztán a gróf gazdag ajándékot adatott, hogy ügyesen végezzenek. A kivégzés helyét komor tömeg állotta körül, mely már reggel óta leste a bitófát, tudván, mi vár az első magyar miniszterelnökre, királyhüségért.

Az áldozat lassan haladt s mint a papnak mondá halkan, alig várta, hogy helyen legyenek s vége legyen szenvedéseinek. Körüljártatta szemeit a tömegen s egy-két ismerősének alig észrevehetően köszönt. Neje nem lehetett jelen a gyalázatos tett elkövetésénél, őt e napon eltávolították Pestről.

A vértett helyére érve, a porkoláb levette lánczait, a kimerült áldozat térdre roskadt, szemeit egy fehér kendővel bekötötték, a három vadász fölemelte fegyverét.

— Éljen a haza! — kiáltá bágyadt hangon Batthyány. „Allez, Jäger!“

Három lövés egyszerre dördült el, egy golyó homlokába, kettő mellébe furódott, a nemes áldozat rögtön kiszenvedett. A holttest az osztrák katonai szabályzat szerint három óra hosszat ott hevert a földön, majd egy parasztszekéren egyszerű koporsót hoztak, beletették s a Rókus-kórházba vitték, mert az osztrákpárti gr. Károlyi Lajos kieszközölte Lichtenstein tábornoknál, hogy a vértanu legalább temetőben eltemethető legyen. Az engedély csak közönséges, jeltelen sirra szólott, azonban ezt hazafias szándékkal kijátszották Szántóffy Antal józsefvárosi plébános és Dank Agáp ferenczrendi rendfőnök, kik aztán 7-én éjjel a kerepesi temetőbe ugyan kivitték a koporsót, melybe a kivégzés helyén dr. Hauszmann, a Károlyi-család orvosa helyezte a holtat, de ugyanazon éjjel visszahozván, a franciskánusok kriptájában helyezték el, hol egészen 1870-ig befalazva pihent, ekkor aztán nagy pompával vitték át a kerepesi-temetőben jelenleg is meglevő mauzoleum helyére s utólag emelték föléje az antik stilű épületet. Temetésén az egész akkori magyar kormány, élén gr. Andrássy Gyula miniszterelnökkel, a püspöki kar, a képviselő- és a főrendiház stb. nagy számmal jelent meg. Emlékétől azonban Andrássy annyira tartott, hogy a főváros összes házainak kapuit bezáratták e június 17-én, hogy zavargások esetén ne menekülhesenek el a „forradalmárok“, kik ellen nagyszámu katonaság volt készenlétben.

AZ ARADI TIZENHÁROM. I. DAMJANICSRA KERÜL A SOR.

(Gróf Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

Igy hunyt el 1849 október 6-án gr. Batthyány Lajos, sorsával megpecsételvén a szintén kivégzett Strafford angol miniszter szavait, melyeket a vérpadon mondott: „Elátkozott, ki uralkodók esküjében bizik.“

De nemcsak Batthyány tapasztalhatta ezt, hanem ugyan-e napon ama 13 dicső is, kiket aradi vértanuknak nevezünk. Ezek a király esküjével szentesített törvények alapján, a király egyenes parancsára szállottak sikra a magyar ügy védelmére s jutalmuk hűségükért a bitófa volt ép úgy, mint Batthyányé. Ezek életük vesztesét nem Zsófia főhercegnő személyes gyűlöletének és egyenes parancsának köszönheték, mint Batthyány, hanem a levert, kiverő, futó osztrák hadsereg bosszuvágyának, mely midőn az orosz kicsavarta kezünkből a fegyvert, nem tudta elfelejteni a szenvedett vereséget és saját bizalmuknak, melyet a sötét ármánykodó Görgei ígéretébe vetettek.

Midőn Világosnál a tervszerűleg kifárasztott, demoralizált sereg augusztus 13-án, a hulló csillagok napján letette a fegyvert az oroszok előtt, a tiszteket Görgei azzal nyerte meg a szégyenletes meghódolásnak, hogy őket az orosz hadseregbe átveszik ugyanazon rangban, melyben a magyar hadseregben állanak. S miután közöttük köztudomásu volt az a feneketlen gyűlölet, melylyel az oroszok az osztrákok iránt viseltettek s azt remélték, hogy a leszámolás a két szövetséges között még a magyar Alföldön megtörténik, rábeszél-tették magukat a képtelen ábránd lehetőségének elhívására. Görgei előszobájában ki volt téve az iv régebb idő óta, melyre felirhatták neveiket azok, kik az orosz hadseregbe át akarnak lépni; Asbóth Lajos ezredes, ki ez adatot emlékirataiban közli, Kis-Jenőn maga is látta ez ívet Görgei főhadiszállásán, sok aláírással ellátva. E lépre sokan rámentek, mert azt gondolták, hogy a fegyverletétel egyik titkos pontja ez, melyet az alkudozásokat vezető Görgei az oroszoktól bajtársai megmentésére megnyert. S hogy ezt nemcsak a világosi seregben terjesztették el Görgei megbízottai, hanem az ország többi részében is, bizonyítja Kazinczy Lajos ezredes példája, ki az ő külön kapitulációja után Aradra sietett s az utközben őt figyelmeztetőknek, hogy osztrák fogságba rohan, teljes bizodalommal válaszolta, hogy az ő rangja biztosítva van az orosz hadseregben. Az osztrákok aztán ugyanazon rangot biztosíták neki, a melyet a többi tizenhárom nyert el.

A szégyenletes fegyverletételt Görgei úgy csinálta, hogy seregéből egyetlen ember se menekülhessen meg. Bajtársai foglyokká lettek, ő maga Paskievics vendége, kitől pénzt fogadott el és a császár kegyelmét, az orosz tisztektől csodálatot és ünnepeltetést. A fogoly tábornokokat és tiszteket az oroszok kiszolgáltatták az osztrákoknak, kik az egész csapatot a közben magát megadó Arad várába terelték. Most látták már a megcsaltak, mily kelep-czébe jutottak, de azért Nagy-Sándor kivételével egyikük sem hitte, hogy oly szörnyű lesz sorsuk. Az önálló parancsnokokat külön helyezték el (így jutott Lázár Vilmos ezredes is a tizenkét, illetőleg Lenkey Jánossal és Gáspár Endrével tizennégy tábornok közé) a többit pedig együtt. Hadbíróági kihallgatásuk naponként folyt, de a míg Komárom magyar kézben volt, halálos ítéletről szó sem volt.

Midőn azonban október 3-án Komáromot átvette a császári sereg s más magyar fegyveres csapat az ország területén nem volt, mint a Bakonyban, Nyírségben és más buvóhelyeken lappangó guerillák, Haynau elérkezettnek látta az időt, hogy a szörnyű véráldozatot meg hozza Latour osztrák hadügyminiszter szellemének. Október 5-én d. e. 9 órakor valamennyiöket egyenként fölrendelték a hadbíróság elé s kihirdették előttük az ítéletet, mely szerint:

Kiss Ernő altábornagy és Schweidel József tábornok golyó általi halálra ítéltetett, Gáspár András tiz évi várfogságra, Aulich, Damjanics, Dessewffy, Knézics, Láhner, Lázár (ezredes), Leiningen-Westerburg, Nagy-Sándor, Pöltenberg, Török és Vécsey tábornokok kötél általi halálra ítéltettek. Tudtukra adatott, hogy ez ítéletek közül Haynau Dessewffy és Lázár ítéletét kegyelem útján agyonlövésre változtatta, a többiét megerősítette s így valamennyi ítélet holnap reggel rajtuk végrehajtatik, készüljenek tehát a halálra. Ezzel a pálczákat egyenként eltörte előttük Ernst ezredes, a hadbíróság elnöke, — mehetnek.

AZ ARADI TIZENHÁROM. 2. KIVÉGZÉS UTÁN.

(Gróf Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

A tábornokok némelyike heves szavakban tört ki e gyalázatos ítélet ellen, különösen Leiningen, ki az utolsó pillanatig bizott Görgeiben s kit ez még a fegyverletétel napján is biztosított, hogy semmivel sem lesz rosszabb sorsuk, mint neki, indulatosan kelt ki ez aljasság ellen. Kiss Ernő vidám volt, hogy a mitől félt, az akasztófát elkerülte és katonához illően golyó által hal meg, Nagy-Sándor a valódi bölcsész nyugalomával mondá társainak, kikkel utközben találkozott:

— Mit mondtam mindig: akasztófára visz bennünket Görgei.

A csalódottak most vallották be, hogy igaza volt a Görgeire mindig gyanakodó hős huszártábornoknak. Török Ignác tábornok az általa kezelt családi vagyonról akart rendelkezni, az egyik hadbíró, Zinner azonban durván rákiáltott, hogy még saját hullájáról sem rendelkezhetik, majd midőn Török mégis beszélni akart, egy katonával úgy üttette hátba az agg hőst, hogy az összeesett. Ez volt az ítélet-kihirdetés végepizódja.

Egy hadbíró a várból átment a városba s a minorita rendfőnököt kereste föl, tőle tiz felszentelt lelkész kirendelését követelvén a várba, halálra ítélték előkészítésére. Azonban a főnök csak négyet adhatott, mert rendtagjai közül többen betegen feküdtek, mások pedig a cholerajárvány áldozatai körül forgolódtak. E négy pap: Bardócz Sándor, Pléva Balázs, Sujánszky Eustach és Winkler Brunó volt, kikhez még a szintén kirendelt Baló Béni ref. lelkész és Szombathy Balázs gör. keleti lelkészek s a várkáplán Markhót Eduard járultak. Sietve öltöztek föl és mentek be a várba, hol őket a tizenhárom elítélt szobáiba vezették. Most tudták csak meg, mily szörnyű dolog készül s mélyen megrendülve alig bírták hivatásukat elvégezni, a mély megindultságtól és honfiui haragtól.

A tábornokok mély megilletődéssel fogadták vigasztalóikat, kik miután a rájuk bizottakkal egyelőre végeztek, mind átmentek a hősök virága, Damjanics meglátogatására. Legtöbben a foglyok közül Kossuth felől tudakozódtak, miután a külvilágtól el levén zárva, a fegyverletétel óta biztos híreket sem hallhattak felőle. Még nem tudták, hogy Komárom földadta magát s hogy nincs magyar sereg többé . . .

Délután 5 óráig voltak a papok a halálra szánt áldozatoknál, ekkor azon ígérettel távoztak, hogy még az éjjel visszatérnek. Howiger várparancsnokhoz mentek írásbeli engedélyért, hogy szabadon bejöhessenek.

— Na, hogy vannak pácienseik? — kérdezte az ostoba tábornok durva göggel a lelkészekről s annyira tetszett neki az otromba viccz, hogy kétszer is megismételte, hozzátevén, hogy még csak egyszer kell velük bajlódniok. A papok szíve görcsösen szorult össze a gondolatra, hogy a legnagyobb hősök ily véget érnek, de elfojták haragjukat és távoztak.

Az áldozatok asztalkáira a profószerak két-két gyertyát és egy feszületet: tizenhárom siralomház volt az október 6-ára virradó éjjel a várban és hány siralomház a váron kívül a be nem bocsátott hitvesek, gyermekek, testvérek elsötétült lelkében! Damjanicsné, Lahnerné és Vécseyné kivételkép meglátogathatta férjét s most tudta meg a három asszony a szörnyű valót. Széttépett szívvél váltak meg soha viszont nem látandó férjeiktől s az erőselekkü nők összetörtek a szörnyű csapás alatt.

Az éj az utolsó intézkedésekben telt el, mindegyik áldozat hátramaradottjai felől rendelkezett, búcsuleveleket írt, melyeket csak a vadak olvashatnak el könyvek nélkül. Damjanics ezenkívül gyönyörű imát írt felesége vigasztalására, mely a nemzet özvegyének ma is mindennapi imádsága. Ez iratok ma már ezernyi másolatban forognak közkézen s az olvasó a biztos, szilárd sorokból a rettenthetlen lelkekre következtethet, kik előtt a haláltól való félelem ismeretlen érzés volt. Lázár Vilmos levele az ő anygali nejéhez b. Reviczky Máriához, Leiningené imádott Elizéhez, Vécsey az ő Linájához s Damjanics imája mind méltó volna arra, hogy az iskolásgyermekek tankönyvébe helyezettvén, a forró hazaszeregetet és nagy jellemet abból tanulják meg a gyermekek s valamikor bizonyára eljön az idő, midőn a mostani óvatos nemzedék helyére bátrabb lépven, az iskolákban a magyar történelmi és irodalmi oktatás központjává a magyar szabadságharczokat teszik.

AZ ARADI TIZENHÁROM. 3. A TEMETÉS ESTE, MEZTELENŰL A FÖLDRE!

(Gróf Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

Éjfél után két óra tájt tértek vissza a lelkészek ismét a halálraitéltekhez, kik igen megörültek nekik. Most már nem sok idő volt, hiszen az első kivégzéseknek már reggel 1/26-kor kellett megtörténniök s akkorra Istennel és emberekkel le kellett számolniok. Vallásos áhitattal gyóntak meg a katolikusok, sőt a görög-katolikus Damjanics is, ki a rácz papot elutasítá és heves szavakkal hányta szemére, hogy nemzete annyit vétkezett a magyarság ellen, Sujánszky Eustach minoritának gyónt meg és előtte az utolsó órában áttért a római katolikus vallásra. Legnyugodtabb, sőt teljesen vidám volt a református Dessewffy Arisztid, kit Baló Béni lelkész keltett föl álmából. „Tiszta lelkiismeretem van s az hagyott aludni“ — mondá a papnak derűlten s azzal felöltözött, hatalmas szöke bajuszát huszárosan kipödrötte, mintha csak ünnepélyre menne. Az öreg Aulich Horatiust olvasgatta a két gyertya fényénél, Török Ignác pedig Vauban munkáját a várerődítésről, melynek ő oly mestere volt. Lahner este, mikor neje eltávozott tőle, elővette fuvoláját s „Lammermoori Lucia“ hires hattjudalát játszotta el rajta búcsuzóul. A többi kivégzendő családjával foglalkozott, Nagy-Sándort kivéve (ki nőtlen ember volt, de kinek szép arája megtébolyodott a nagy csapástól); Damjanics még a kivégzésükre Gráczból hozatott hóhért is magához hívatta s megkérte, hogy törött lábára legyen tekintettel és kevés kinzással ölje meg. Bott Ferencz, a hóhér, nagy buzgalommal válaszolta:

— Excellenciád meg lesz velem elégedve.

— Maga tökfilkó! — tréfált vele Damjanics — hogy lennék én megelégedve azzal, hogy felakasztsz.

Az idő rohamos gyorsasággal telt s a katonai ébresztő elharsogásakor mindenik áldozat teljesen készen volt utolsó útjára. Howinger tábornoktól Tichy őrnagy, a 25. számú, Wocher tábornok nevét viselő gyalogezred zászlóaljparancsnoka kérte ki azt a kitüntetést, hogy a kivégzéseket ő vezethesse. Együtt szolgált Damjanicscsal és a nagy hős halálkinjaiban akart gyönyörködni. Az egész kivégzés alatt tényleg a legembertelenebbül viselte magát s egy hang sem igaz azon mesékből, mit az aradi vértanukról szóló művek terjesztenek, hogy Tichy mélyen meg lett volna hatva a kivégzések alatt. Brutális és kegyetlen volt, ezért soronkívül lépett elő alezredessé, de már 1851-ben mint ezredest nyugdíjazták. Hóhérkodásának nem sokáig örülhetett.

Reggel fél hat órakor Uthyka főporkoláb két más porkoláb kíséretében megjelent Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Lázár Vilmos és Schweidel József szobájában s őket az udvarra kivezette, hol már a zászlóalj diszben ott állott. Az egész várőrség talpon és fegyverben volt, a falakra felvont ágyuk mellé égő kanócczal állottak ki a tüzerek. A nyomorult osztrákok féltek Arad város polgárságától, — ezért volt e szörnyű előkészület.

A négy vezér némán szorított kezét egymással s a szomorú menet a leeresztett várhidon a sánczok felé megkezdődött. Baló, Bardócz, Markhót és Winkler lelkészek egy-egy elitelt mellett haladtak. Dessewffy mély megvetéssel beszélt hangosan a „németekről“, a többi hallgatott. A vár VI. számú kapuja melletti sánczba megérkezvén, a vértanuk mellett haladó 8—8 katona szembeállt velük, kikről a lánczot levették, de kezeiket kötéllel összekötötték. Az áldozatok még utolsó kéréseiket intézték lelkészeikhez, s az alatt Kiss Ernő kivételével a többinek bekötötték a szemét. Ezek féltérdre ereszkedtek, mialatt 3—3 katona közvetlen előttük célba vette őket. Tichy suhintott kardjával és Dessewffy, Lázár és Schweidel 3—3 golyó által eltalálva, holtan terült el a földön. Kiss Ernőnek csak vállait érte a golyó ő féltérdre bukott; erre Tichy intésére odarohant egy gránatos és a tábornok fülébe lőtt. A negyedik áldozat is elesett: a XIX. század legnagyobb gonosztettének egy része befejeztetett. Bardócz minorita kivette Schweidel kezéből a vérével befecskendezett kis ezüst feszületet, hogy a tábornok fiának adja át, ki honvédszázados volt atyja ezredében és szintén az aradi vár foglya, a négy holttest ott maradt a sánczban a katonaság és a papok visszatértek a várudvarra, hogy most már a hóhérral szaporodva végezze be az osztrákok boszuszomja a vértett másik részét. A négy halottat aztán este ásták el a vársánczban,

Zeugnis

Wir unterschreiben hiermit bezeugen, dass Herr Damjanich zu
 Arad mit dem Namen Damjanich zu
 dem unferendlichen Gerechtigkeit und Gerechtigkeit zu dem
 Tag gebracht haben.

Arad, den 25. October 1849.

Im Auftrag des
 Arad, den 25. October 1849.

Arad, den 25. October 1849.

Schüch

MAGYARUL:

Bizonyítvány.

Mely szerint bizonyítjuk, hogy **Bott Ferenc** hóhér 1849 október 6-án a felségárulás bűntette miatt halálra ítélt **Damjanich Jánost** Aradon kötéllel kivégezte és a foglalatosságnál a megkívántató ügyességet és jártasságot tanusította.

Bizonyítékául ennek sajátkezű aláírásunk:

Tichy József őrnagy
 a csász. kir. 25. sörzalozezredben.

A cs. kir. katonai külön
 nyomozó bizottság.
 Arad, 1849 október 6-án

Schüch
 százados-hadbíró.

Azonos szövegű bizonyítványt állítottak ki mind a kilencz felakasztott tábornokról. — Valamennyi bizonyítvány jelenleg a gr. Kreith-féle ereklje muzeum tulajdona.

A HÓHÉRNAK ADOTT BIZONYÍTVÁNY

Damjanich felakasztásáról.

honnan még azon éjjel elvitték Kiss Ernő holttestét, egy év múlva Dessewffyét, de Lázár és Schweidel ott alussza örök álmát a kivégzés helyén jelenleg is.

Midőn a lövések eldőrdültek, a bitófára ítélt kilencz áldozat tisztában volt vele, hogy a hirlett megkegyelmezésnek vége s most már alig egy órájuk van még az életből. A visszaérkező Tichy őrnagy hamar elővezettette a tábornokokat. Először érkezett le az udvarra Nagy-Sándor, ki aztán valamennyi bajtársát szeretettel üdvözölte. Utoljára érkezett Damjanics, kinek törött lábán még a sulyos lánczot is kellett czipelnie s csak mások segélyével birt lejönni az emeletről. Számára egy ronda szemetes-kocsit rendelt ki Howiger tábornok s arra is sintérlegények által akarta fölsegíttetni, de Damjanics Bott hóhért kérte meg, hogy segítse föl s azután megindult a világ leggyászosabb menete, ki a várkapun, a zsigmondházi mezőre, az uj-aradi országuton.

A tábornokok fekete atillát viseltek az egy Leiningen kivételével, kinek meghagyták honvéd-tábornoki ruháját s abban is végezték ki. Damjanics mellett ült egyházi diszben Szombati g.-kath. lelkész, szemközt vele piros és aranypaszománttal diszitett ruhában a hóhér. Az áldozatok hat sorjában mentek lelkészeikkel, köröttük a katonaság, hadbírák, porkolábok. Mind a kilencznek keze-lába megvont lánczolva, a lánczon sulyos lakat.

Az egyik fordulónál megpillantották az egy sorjában fölállított kilencz gerendát, melyeket egy épülőfélben levő házból vettek el. Vécsey megdöbbenve nézte az alacsony czölöpöket s megjegyzést tett rájuk. Nemsokára odaértek s a katonaság négyszögben vette körül a bitókat. Az országuton lévő száraz hid alatt dolgozó néhány ács erre közelebb ment a jelenethez és végignézte azt. A hely körül óriási kört vontak a dragonyosok, hogy nép ne juthasson a közelbe.

Tichy őrnagy előrendelte Zinner hadbíró s még egyszer felolvastatta vele az ítéletet. Aulich tiltakozott az ítéletben foglalt hazugságok ellen. Uthyka porkoláb előlépett és a szokásos módon háromszor kegyelmet kért az elítélteknek. Tichy stereotip válasza ez volt mindannyiszor:

— Istennél a kegyelem!

Most a porkoláb *Poeltenberg*-hez lépett, tisztelgett előtte:

— Kérem, kapitány ur! (Ez volt *Poeltenberg* rangja a császári seregben.)

Kulcsával megoldá a lakatot, a láncz lehullott. *Poeltenberg* egy pillanatnyi haladékot kért, odalépett bajtársaihoz és sorba csókolta őket. Aztán a bitófa alá lépett, fölállott a zsámolyra. A hóhér a kötelet a nyakára teszi s a vasszögére ráhurkolja. Egyik pribék kikapja a zsámolyt *Poeltenberg* alul, a másik kettő teljes erővel huzza lefelé két karját és rákapaszkodik, hogy kinyujtsák a felakasztott testet. A hóhér erőlködik, hogy az áldozat nyakát kitörje, azonban *Poeltenberg*nek igen izmos, bikanyaka volt s a hóhér sokáig vesződött vele, míg végre czélt ért. A vértanú haláltusája hosszú és szörnyű volt s Tichy őrnagy kárörömmel nézte az első akasztást. Végre „elvégeztetett!“ a hóhér szalutált az őrnagynak.

A porkoláb az öreg *Török* tábornok elé lépett:

— Kérem, alezredes ur!

Megoldja lánczát, eközben *Török* fejéről lehull parókája, mely kopasz fejét fődte. A hideg őszi levegőtől az agg katona sirógörcsöt kapott.

— Nem szégyenli magát — kiáltott rá Tichy a lóról — sirni, mint egy gyerek!

Török kiegyenesedett, befödve fejét.

— Szégyelje magát ön, hóhérlegény!

S ezzel büszkén ment a bitó alá, miután bajtársait előbb sorban megcsókolta. A mint a kötelet nyakára tették, szívészélhűdés érte s mint halottat kötötték föl.

Harmadik áldozat *Lahner* volt, ki nagy léleknyugalommal halt meg.

Knézics Károly eddig folyton imádkozott magában. Ő volt az egyetlen, ki szemüveget viselt s ez leesett szeméről, mikor a porkoláb őt (a reglement rendelkezése szerint) odataszította a hóhérlegényekhez. *Knézics* utána hajolt, hogy fölvegye.

— Hagyja ott! — rivallt rá Tichy őrnagy — lát maga az akasztófán ugysis.

1. Poeltenberg, 2. Török, 3. Lahner, 4. Knézics, 5. Vécsey, 6. Nagy-Sándor, 7. Aulich, 8. Damjanics, 9. Leiningen.

A Kilencz aradi vértanú felakasztása.

(1849. okt. 6.)

Knézics megvetőleg nézett rá s fellépett a zsámolyra. Pár percz múlva ő is az Örök-bíró előtt állott.

— Kérem, kapitány ur! szólts most Uthyka porkoláb *Nagy-Sándor* Józsefhez, ki erre eldobta szivarját.

— Hodie mihi, cras tibi! (Ma nekem, holnap neked!) — mondá a legvitézebb huszár, midőn föllépett s „Éljen a haza!” kiáltással lehelte ki lelkét.

A porkoláb a sorrendet megnézvén a czédulán, a tábornoki ruhában levő *Leiningen* elé lépett.

— Kérem, gróf *Leiningen* tábornok ur! — mondá udvariasan.

— Mit, gróf *Leiningen* tábornok ur? — kiáltott *Tichy* dühösen — *Leiningen* százados, semmi más.

A szép fiatal hős engedélyt kért *Tichytől*, hogy a katonákhoz szólhasson.

— Beszéljen, de csak röviden — szólts *Tichy*.

Leiningen erre elmondotta, hogy őt kegyetlenkedéssel vádolják *Buda ostrománál*, hogy osztrák foglyokat öletett volna meg

Damjanics a szekérről közbekiáltott és kezével leintette:

— Beszélhetsz ezeknek! Hadd abba, *Károly*!

Leiningen azonban e vád ellen tiltakozott s ezt rágalomnak mondta. *Tichy* őrnagy a dobosoknak intett s azok beleváltak dobjukba. A hóhér fölkapta *Leiningent* a bitóra s a pribékek belekapaszkodtak. A magas termetű hős lába leért a földre, a hóhérlegények erőlködtek, a mester csavargatta az áldozat nyakát jobbra-balra, míg végre nagy tusakodás után sikerült őt megfojtani. A lelkészek elfődték arcukat és térdreborultak, imádkozva.

Damjanics e kínzás láttára odaszólt *Tichyhez*:

— Mirevaló ez a kínzás, miért nem löttök agyon minket.

— Mert így kell lenni — válaszolt az osztrák tiszt.

— No, te is sokra vitted — szólts *Damjanics* megvetéssel *Tichyhez*, kivel egykor egy ezredben szolgált. Hóhérlegény lett belőled.

Tichy mérgesen csapott lovára és közelebb lovagolt a bitókhoz.

— Gyorsabban végezzen! — kiáltott rá a hóhérra.

A hóhér mentegetőzött: ekkorra már *Aulich* lépett a hetedik akasztófa alá. Az öreg katonával gyorsabban végezett a bakó.

Uthyka most *Damjanics*-hoz közeledett: „Kérem, százados ur!” *Damjanics* megvetőleg nézett rá.

— Azt gondoltam, én leszek az utolsó, mert a csatában mindig első voltam.

Nehezen szállott le a szekérről, a lelkészek támogatásával. *Vécsey* eddig nyugodtan nézte végig a többiek oly kínos halálát, de most odasietett *Damjanics*hoz és többször megcsókolta, a míg a porkoláb a lánczokat szedte le a hősök virágáról. A pribékek megragadták őt.

— Hohó, lassabban! — szólts *Damjanics* — nálam nélkül ugysem mentek semmire.

A bitó alá állván, fölsegítették a zsámolyra. Egy fejjel volt magasabb a bitófánál. A hóhér zavarban volt s utasításokat adott legényeinek, hogy a hős lábait, hogy kapják föl majd, midőn a test zuhan a zsámolyról.

— Vigyázzon a szakállamra — mondá *Damjanics* — arra kényes voltam mindig.

A hóhér kiméletesen kötö meg a hurkot a hatalmas, izmos nyakon. Egy intésére a pribékek kikapták a zsámolyt *Damjanics* alul.

— Szegény *Emiliám*! Éljen a haza! — kiáltá a hős, kinek törött lábát térdben akarták hajlítani a pribékek, míg fönn a mester [kinlódott a szilárd nyakcsigolyával. A vértanu iszonyuan szenvedhetett e pár percz alatt, mert teste hol összerándult, hol meg kiegyenesedett. *Tichy* őrnagy kigyönyörködhetette magát *Damjanics* kínjaiban: a hatalmas lélek nehezen hagyta el a hatalmas testet.

Gróf *Vécsey* *Károly* e látványon egészen megzavarodott s mikor a porkoláb eléje lépett és lánczait leoldá, körülfordult keresve, kit csókoljon meg bucsuzóul, mint a hog

öt sorba csókolták azóta már kivégzett társai. Majd hirtelen odalépett Damjanicshoz s annak mindkét, lelógó kezét többször megcsókolta. Aztán felállott a zsámolyra s hosszú haláltusa után kimult ő is. A hóhér fülét Vécsey mellére tette s hallgatózott: a halál konstatálása után még teljes egy perczig működött a vért hajtó szív, növelve a kivégzett kínjait.*

Tichy őrnagy „imára!“ vezényelt, — a gaztett után jött a komédia, mintha a gyilkosok az áldozatokért imádkoztak volna. Aztán pár bakát örül hagyva ott, elment a katonaság. A népet délután odabocsáták az áldozatok megtekintésére, estére pedig levetkőztetve őket, dobták bele a hirtelen ásott sirgödrökbe az áldozatokat. A ruha és a hullák a bakóéi voltak, ki aztán néhány holttestet jó pénzért eladott. Így szabadult ki rögtönzött sirjából még az éjjel Damjanics, Lahner, gr. Vécsey és gr. Leiningen, — a többi ma is ott porlad és minden keresés hasztalan, hogy megtalálják őket. Damjanics és Lahner holttestét Mácsára vitték, Csernovics Péter, a nábob birtokára, hol jelenleg is pihennek, Vécsey az aradi régi temetőben nyugszik, Leiningen Boros-Jenőn, az Atzél-család sirboltjában, Kiss Ernő ittebei birtokán, Dessewffy pedig Margonyán, családi sirboltjában.

Miután a hazugságoktól hemzsegő ítéletekben a tizenhárom vértanu összes ingó és ingatlan vagyonának elkobzása is kimondatott, a hiénák rá estek a kivégzettek vagyonára, különösen Kiss Ernőnek több milliót érő bánáti birtokára, gazdag kastélyaira és pazar ingóságaira, mik közt ezüst asztalkészletek, tömérdek ékszer, ruha, paripák stb. voltak. Midőn ruháit Aradon elkótyavetyélték, az aradiak egy része olcsón hozzájutott egy s más tárgyhoz, melyet aztán később az aradi ereklje-muzeumnak engedtek át. Egy ottani ur a többi között Kissnek egy kékcsikos fehér flanel-öltözetét is megvette, melynek zsebében V. Ferdinánd királynak Kisshez intézett magánlevele volt. Ebben meghagyja Kissnek, hogy bocsássa magát a magyar hadügyminiszter rendelkezésére, lépjen át a magyar seregbe s legyen ott is hive „az ön jóakaró királyának“. E levél, melynek e tartalmát néhai özv. Csiky Lajosné, volt főszolgabíró özvegyétől tudom, jelenleg lappang valahol, de szolgálatot tenne történetírásunknak az, ki fölfedezné hollétét.

A véres október 6-nak Pesten volt még egy szerény áldozata, kinek nevét nem szabad feledségnek adnunk át: délelőtt, midőn Batthyáynak üresen maradt a bitófája, kihurczolták *Fekete Imre* kospallagi (Hontmegye) 32 éves ügyvédet, ki megyéjében guerilla-csapatot szervezvén, azzal augusztus elején egy császári tisztet elfogott s a nála levő hivatalos leveleke elszedte s a leszedett bitófa helyén agyonlőtték. Kovács Ernő volt honvédőrnagy, akkori uj-épületi fogoly emlékiratai szerint (maig még kiadatlanok), Feketét tulajdon rokonai árulták volna el. Nem volt szokatlan, hiszen a hűtlenségnek oly undorító példáit láttuk ekkor... Leiningen felakasztatását tulajdon nagybátyja, gr. Leiningen Keresztély császári tábornok sürgette. Vécsey atyja a testörkapitány bujában megtévelyodott; fivére öngyilkos lett; Knézics bátyja azonban tovább szolgált öcsce hóhérai között. Ugyanazon hadbíróági ítélet, mely Fekete Imre felett eltörte a pálczát, ítélte el gr. *Károlyi Istvánt* is két évi várfogságra és 150,000 frt pénzbírságra azért, a miért saját költségén állította ki a nevérol elnevezett huszárezredet. Ilyen kegyelmes ítéleteket, mint ez, azonban mindennap hoztak a haditörvénszékek: 20 esztendőtol lefelé; elég volt egy Kossuth-bankó vagy egy proklamáció, egy nemzeti színű szalag vagy egy piros pántlika, ez már első vagy másodosztályu felségsértés volt.

S mikor a legszörnyebb hóhéri munka végrehajtatott, október 7-én a krisztinavárosi plébánia templomban báró Horeczky Ferencz kanonok az osztrák tisztikar jelenlétében tartott „Te deum“-ot, hangosan dicsérvén a kegyelem és a szelidség istenét, a miért a hóhérok munkája ily jól sikerült. Horeczky kanonok „kenetteljes beszédet tartott“, (mint a

* Ez a kivégzés rövid, de történetileg hű leírása. Minden más szépítgetés, különösen Tichy őrnagy szerepének emberies vonásokkal feltüntetése, hazug leplezgetése a gyilkosság brutális voltának. Hogy a kivégzés annyi kínzással járt, arról a hóhér nem tehetett, ő maga kicsinyellette és gyöngéltette a bitófákat és másokat akart, de Tichy semmi halasztást nem tűrt, mert őt meg Howiger tábornok szorította. Baló Béni ref. lelkész, keresztatyám, többször beszélt el házuknál így erőmes esemény lefolyását.

1. AZ ARADI VÉRTANÚK KIVÉRGÉSI HELYE.
A TIZENHÁROM ÉVES VÉRTANÚK EMLÉKÉVEL ÉS A KIVÉRGÉSI HELLYEL. — Csoma Károly metszete, 1856.
A Kivégzés helyén álló emléket mutatja, a 8. számú az első, de idővel roskataggá lett obeliszket, a 4. számú Arad főterén a pompás szabadságszobrot, Zala György alkotását, a 7. számú Huszár Adolf, az első tervező végleg elfogadott mintáját ábrázolja, melyet a művész halála után Zala dolgozott át jelenlegi alakjába.

Az aradi vértanúk közül négynek sirja látható e képeken:

A 3. számú kép Damjanics és Láhner sirját ábrázolja Mácsán, azon oszloppal, melyet föléje gr. Károlyi Ella emeltetett kegyelete jeléül.

A 6. számú kép Lenkey Jánosnak, a börtönben megőrült és meghalt tábornoknak, az aradi ó-temetőben levő sirját ábrázolja, a 9. számú kép pedig ugyanott gr. Vécsey sirját.

Az 5. számú szobor az Aradon elesett honvédek emlékét gyászolja, míg a többi kép a Tizenhárom emlékének van szentelve. Az 1. szám a kivégzés helyén jelenleg álló emléket mutatja, a 8. számú az első, de idővel roskataggá lett obeliszket, a 4. számú Arad főterén a pompás szabadságszobrot, Zala György ihletett alkotását, a 7. számú Huszár Adolf, az első tervező végleg elfogadott mintáját ábrázolja, melyet a művész halála után Zala dolgozott át jelenlegi alakjába.

pesti hivatalos lap írja) s abban magasztalta a Mindenhatót, a miért diadalra segíté a fiatal császár igazságos ügyét és megalázta ellenségeit, a magyarokat. Ugyanakkor a belvárosi plébánia templomban is volt hálaadó isteni tisztelet a jól sikerült hóhér munkáért, a misét itt azonban nem a plébános, Schwendtner mondotta, mert már ez akkor Kufsteinban ült, hanem egy másik Horeczky-féle gyászmagyar.

S a mig október 7-én e papok hálálkodtak és érdemeket szereztek maguknak a püspöksüvegre, az Uj-Épület egyik kis szobájában, utolsó éjjelét tölté egyik paptársuk, *Gonczeky János*, a mezőhegyesi katonai mentelep r. k. lelkésze, kit a forradalom előtt Haynau, akkor temesvári parancsnok „kedvencz papocskám“-nak nevezgetett. A jó hazafi Gonczeky ép úgy kihirdette a függetlenségi nyilatkozatot hivei előtt, mint ezer más magyar pap, kinek azért egy hajaszála sem görbült meg, mert utóvégre minden magyar papot csak nem lehetett felakasztani; miután azonban ő Haynau-nak „kedvencz papocskája“ volt, a hiéna nála a hazafias cselekedetet százszoros súlylyal számítá be. Pestre hurczolták és kötélhalálra ítélték október 6-án, a mely napon Batthyányt és Feketét lötték agyon. Azonban azt is tudtul adták neki, hogy ha bűneit megbánva, egykori hiveihez levelet intéz s azokat a császár iránti hűségre ösztönzi, magát úgy tünteti föl abban, mint félrevezetett áldozatot, megkegyelmez neki Haynau, hiszen „kedvencz papocskája“ volt egykor. A szegény Gonczeky, ki végül is szeretett volna még élni (mindössze 45 éves volt), megtette ezt és megírta a levelet, melyet aztán a hóhérok magyar- és német nyelven kinyomattak és terjesztettek. Az ígért kegyelem is megjött: akasztófa helyett — löpor és golyó. Már ezt Haynau így szokta. De hogy Gonczeky kinjai szaporodjanak, már október 6-án betették a siralomházba, 7-ike vasárnapra esvén, egész nap ott tartották és csak 8-án lötték agyon. Gonczeky midőn megcsalatását észrevette, visszakövetelte a kicsikart levelet, de ekkor a szemébe nevettek. Sem levelet, sem életét! A plébános, ki a mig bizonytalan volt élete, megtört volt és sokat remegett, bámulatos hősi lélekkel türte a két napi siralomházat s a halált is. Egy könyvet nem ejtett életéért, csak azt sajnálta, hogy hitt a csalóknak és a levelet megírta. Kovács őrnagy szerint „vig kedélylyel, bátor lélekkel, sőt tréfálva az élet viszontagságaival töltötte el azt a két napot. Eddig ugyan félt a haláltól, de midőn az már neki bizonyos lön, most már bátran nézett a szemébe“. Haynau tehát nem érte el célját, mert a félénk papból hős vértanut csinált e bestiális eljárásával.

Gonczekyt hétfőn lötték agyon s aznap folyt le a pesti zsidó templomban is a megrendelt hálaadó isteni tisztelet, melyen Babarczy és Szentiványi császári biztosok, Cordon tábornok (ki bécsi térparancsnok korában, 1848 nov. 9-én Blum Róbertet, a német birodalmi tanács tagját lövette agyon) és sok más főtiszt vett részt. Egy „ideiglenes hit-szónok“ magasztalta Adonájt, az erős Istent, ki megbüntette a császár ellen fellázadottakat s Babarczy, Cordon és Szentiványi urak ájtatosan hallgatták a zsidó himnuszokat és örültek a 13 aradi s a még számosabb pesti vértanu halálának.

Már ekkor el volt törve a pálcza *Csány László*, a volt közlekedési miniszter, a rettenthetlen hazafi és pihenést nem ismerő kormánybiztos és b. *Jeszenák János* főispán, a pánszláv csordák ostroma felett. Mindkettőt kötél általi halálra ítélte a pesti vérbiróság s október 10-én ott függtek a bitón mindketten.

Hazáját kevés magyar szerette úgy, mint az agg *Csány László*, kinek minden gondolata a haza volt. Ifjabb korában karddal szolgálta hazáját s mint huszárkapitány lépett ki a hadseregből, majd a politikai életben Zalamegye alkotmányi harczait vezette Deák Ferenczcel együtt, kinél majd tizenöt évvel volt idősebb. Az ellenzéknek Zalában Deák volt az esze, Csány a szive és a karja. A forradalom kitörésekor kormánybiztos lett s miután Erdély a b. Vay Miklós gyöngesége folytán veszendőbe indult, a honvédelmi bizottmány Csányt küldte oda teljhatalommal, azonban a vezérek árulása folytán Csány kénytelen volt Erdélyt sorsára bízni. Most a feldunai hadsereg mellé rendelték s a mig ő ott volt, addig Görgei nem vihetett kétszinű játékot. Mihelyt Csány elvált Görgei seregétől, megkezdődtek Görgei aljas ármányai, melyek Világosnál végződtek.

AZ OLMŰTZI MAGYAR FOGLYOK I.

(Berzsenyi Lénárd ezredes festményei után.)

Csány gyöngesége az volt, hogy végig megbizott Görgeiben; midőn aztán látta, hogy ez árulóvá lett, kötelességének tartotta, hogy e bizalmáért lakoljon ő. Menekülhetett volna Kossuthtal, hiszen Aradon aug. 11-én ott volt s a kormányzó lemondását ellenjegyezte; tudta is, hogy bitófa vár rá, de ő inkább akart itthon meghalni, mint idegenben élni. Nagy jellem volt, méltán agyarkodtak rá a császári magyarok, különösen gr. Zichy Ferencz, a fő muszkavezető, kinek Nagyváradon sikerült azt is meggátolnia, hol Csány László gyámfiának gr. Schmidegg Kálmánnak átadhassa mindig magánál hordott, több ezer aranyra rugó ingó vagyonát, melyet aztán a pesti haditörvényszék el is kobozott, mint Csány tulajdonát. Ez is a Haynau s az osztrák tábornokok vagyonát gyarapítá, mert akkor a foglyokat elszámolás nélkül rabolták ki az osztrákok.

A börtönben Csány teljes fásultságba sülyedett s alig várta, hogy megszabaduljon a kínos élettől. A vallató haditörvényszék minden vádját beismerte s csak azt kérte, hogy az elvett pénzt adják ki gyámfiának, mely kérés teljesítését megtagadták. Mielőtt a kötelet nyakára tette volna a gráczi hóhér, az agg vértanu megcsókolta azt:

— Hazámért ezt is szívesen.

Nagy lelke alig egy percz alatt hagyta el megtört porhüvelyét.

Társa a halálban b. *Jeszenák* János, az erélyes kormánybiztos volt, ki a Morvaországból betört pánszláv rabló csordát verte szét kétszer is s a Felvidéket megtisztítá tőlük. Fáradhatatlanul dolgozott a forradalom végéig hazájáért, s 49 éves volt, midőn a hóhérok meggyilkolták. Két fia az osztrák hadseregben szolgált a magyar haza ellen s midőn Bécsben, a levert forradalom örömére lovasjátékot rendeztek az udvarnál, a négyesben ott lovagolt a két ifju báró *Jeszenák* is. Apjuk véres árnya nem tartotta vissza őket ez ocsmány mulatozástól. Leánya b. *Jeszenák* Gizella a magyar szabadságharczban huszárkapitányi rangban harczolt gr. Esterházy István felesége lett. A két nemes áldozat halála október 10-én történt, de ezzel még Haynau dühe nem lakott jól.

Az osztrák rémuralom hivatalos lapja elhallgatja ugyan az ocsmány bűnöket, miket ez idő alatt elkövettek, de Pest lakói s a szegény remegő foglyok tudták, hogy a kivégzések és ítélet nélküli gyilkosságok szakadatlanul tartanak. Október 10-étől 20-áig nincs lapokban nyoma az öldökléseknek, de az hihetetlen volna, hogy a hóhér vérszomja ezalatt pihenjen. Már október 12-én agyonlőtték az éj leple alatt husz foglyot minden ítélet nélkül. Honnan hozták őket, hol tartották addig, ki tudná; egyetlen egynek nevét sikerült megtudni, ez *Matherny* János volt, a szepesmegyei Toporcza falu evangélikus tanítója, kinek egyebet se róvhattak bűnéül, mint azt, hogy Irányi Dánielnek, a magyar kormány rendkívül tevékeny meghatalmazottjának sógora volt s rokonát menekülésében segíté. Október 14-én *Molnár* István ügyvéd, guerilla-vezér veszté életét, szintén minden ítélet nélkül, vagy ha volt is valami törvényes komédia vele, ez ítéletet sohase tették közzé. Hogy az akkori új-épületbeli foglyok közül azok, kik emlékiratokat s feljegyzéseket hagytak, ez áldozatokat nem ismerték, ennek oka az, hogy a volt hadifoglyokat az V. számú pavillonban helyezték el, a többi, napról-napra behozottat pedig másutt. Az egyes pavillonokat egymástól óriási udvarok választották el, melyeken át még a puskadörej sem hallatszott át, a holttesteket pedig az udvarról kivitték a közelfekvő vácsi temetőbe s ott elásták minden szertartás nélkül. A plébániák halotti könyvébe sincsenek e nevek bevezetve, mert az egy Batthyány kivételével egyetlen áldozatnak sem engedték meg, hogy a vallás utolsó vigaszával éljenek haláluk előtt. Nemcsak a testet, de a lelket is megakarták gyilkolni a hóhérok.

A rangosabb foglyokat azonban nagy pompával, mutogatással ölték meg. Hogy egy pár szegény vidéki parasztot agyonlőnek, ez semmi, de ha volt minisztereket, hercegeket, grófokat és bárókat akasztanak föl, ezt mindenkinek látnia kell. S ezért volt az, hogy már október 20-án ismét három bitófát állítottak föl az Új-Épületen kívül. A katonaság három délczeg tartásu idegent kísért alájuk s dobott oda a hóhérnak áldozatul. Az első közülök *Voronieczky* Miciszláv herceg volt, a magyar honvédségben szolgált lengyel dzsidások ezredese, eszményi szépségű, majdnem öles, sugár természetű, karcsu, 24 éves ifju. Herczegi

AZ OLMÜTZI MAGYAR FOGLYOK II.

(Berzsenyi Lénárd ezredes festményei után.)

czimén kívül teljesen vagyontalan, ki egy gácsországi kis faluban, Skurovában született. Ősei valószínűleg úgy kapták hercegi rangjukat, a hogy az utolsó lengyel nemzeti királyoktól egész falvak kapták a grófságot, sőt hercegséget, dorbézolás közben, könnyelműen kiejtett szavakban. Az utolsó lengyel királyok, különösen a förtelmes kicsapongásairól ösmert Ágoston, egy-egy egész falut, hol jól mulatott, gróffá vagy herceggé tettek, e korhelykedés emlékeül. A Voronieczky-család nem volt ősi nemzetség, de Miciszláv herceg rendkívül szép férfi levén, sok szerencsével dicsekedhetett, különösen a nők körül. A magyar kormány örvendett, hogy lengyel herceget is birhat a seregben s igen gyorsan léptette elő ezredessé a bátor, de katonai képzettséggel igen kevésbé bíró ifju tisztet. A szerencsétlen szőregi csatában esett osztrák fogságba. Lovas-roham közben lebukott lováról s elfogták az osztrákok s a legdurvább bánásmódban részesíték a lefegyverezettet: ütötték, köpdösték, pofozták s véresre verték s összekötözve hurczolták magukkal. Az Uj-Épületben a csüggedtebb szivű foglyok közé tartozott, mert nem szívesen vált meg ifju életétől és szép arájától, kivel a hadjárat után egybekelni szeretett volna. Midőn azonban biztos volt, hogy meg kell halnia, a félnapig tartott siralomházat derült lélekkel állotta ki. A tőle elbucsuzó bajtársaktól vidám lélekkel vett búcsút s mosolylyal ajkán ment végső útjára.

Ugyanakkor végezték ki vele *Giron* Péter honvéd-alezredest, a német légió parancsnokát. E vitéz férfit a németországi Aachenből való volt s a forradalom előtt illatszereket gyártott. A nagy népmozgalom alkalmával fegyvert ragadott, elhagyva hazáját örökre. Németországból Bécsbe jött át, részt vett Bem alatt a császárváros védelmében, a kapitulációkor elmenekült a hóhérok dühe elől s Magyarországra jöven, itt német diákokból a *halálfejes-légiót* szervezte, melynek legnagyobb része megint Bem alatt küzdötte végig a világszabadság harczát.

Pest visszafoglalásakor *Giron* már alezredes, s május 2-án ujjaszervezi légióját, melynek zászlóesküszövegét ideírom: „Ünnepélyes esküt teszünk a Mindenható Isten előtt, hogy *német zászlónkat* Magyarország szabadságáért és alkotmányáért mint győzelmi lobogót fogjuk hordozni; minden alkalommal ott, a hol Magyarország jogai fegyveres kézzel megtámadtattak, német zászlónk köré fogunk csoportosulni, s azt addig el nem hagyandjuk, a míg Magyarország fenyegettetik, magyar testvéreinkért harcolni fogunk, előljáróink hozzánk küldött parancsainak engedelmeskedünk, magunkat a magyar hadügyminiszternek alávetjük, semmi veszélytől nem riadunk vissza, hogy életünket és vérünket a szorongatott magyar nemzetért föláldozzuk s német testvéreinket, a hol csak velük találkozunk, Magyarország igaz ügye iránt felbuzditjuk; az ellenséget, bárhol legyen is az, minden rendelkezésünkre álló eszközzel lebirjuk, magunkat kezeibe élve át nem adjuk, mert jelszavunk: *Győzni vagy meghalni!* Isten minket úgy segítjen! Amen“.

A halálfejes légió legnagyobbrészt ott hullott el Erdély védelmében, de egyes tagjai magukat meg nem adták. Világosnál, persze, a megmaradt egész sereg kapitulálván, *Giron* Péter is a foglyok közé jutott s október 20-án őt is megfojtá a hóhér kötele. Az 50 éves férfi ép oly bátran halt meg, mint a mily elszánt volt a csatákban; tetemei a kerepesi temető közös vértanu-sírijában nyugosznak *Abancourt* Károlyéval, kit „a bátrak bátra“ elnevezéssel tisztelték meg honvédtársai.

E kiváló szabadsághős lengyel születésű volt, de eredetileg francia származású. Lembergben látta meg a nap világát s fiatal korában a császári hadseregben szolgált mint hadapród, majd 1841-ben felségárulás miatt 20 évi sánczfogságra ítéltetett, mivel az osztrák sereg durva nyügetől szabadulni akart. Az 1848. év leszedte róla a lánczokat s ő a honvéd hadseregbe állt be őrmesternek, mely rangot utoljára a császári seregben viselt. Fejértemplom hősi megvédésénél aug. 30-án kiválóan kitűnt s ezért lett hadnagygyá, majd gyorsan lépett elő s egyik vitéz tettet a másik után hajta végre. Legutolsó alkalma az önálló vezetésre jun. 6-án Eperjesnél, s 11-én Kmety tábornok alatt nyílt, ki őt kiváló dicséretben részesíté. Dembinszkyhez osztották aztán be segédtiszti minőségben s a szegedi csatában fogságba került. A magyar szabadságért másik két külföldi társával okt. 20-án szenvedett vértanu-

AZ OLMÜTZI MAGYAR FOGLYOK III.

(Berzsenyi Lénárd ezredes festményei után.)

halált. Abancourt holttestét az 1867-iki kiegyezés után vitték át a kerepesi temetőbe s a budapesti ifjuság minden évben megemlékezik róla, halottak napján.

Ez időtájt, tehát október közepe felé történhetett az a jelenet, melyet Mezösy László, szintén uj-épületi fogoly ír le az „1848—49. Tört. Lapok“ 1892-iki 24-ik számában. A szemtanu leírásához kétség nem fér s az osztrák brutalitást semmi se jellemezheti jobban, mint Perényi kivégeztetése, melyről leírása szól.

„Este erős lépteket hallottunk a folyosón s a közös kulcslyukon kivehettem, hogy egy öreg, zömök testalkotásu embert, hálóköntösben, lábravalóban, papucsban öltözve, emelnek karjaikon katonák és profósok, leteszik ágyára. Magyarország 1848—49-iki ország-bírája s a főrendiház elnöke, b. *Perényi* Zsigmond volt.

„Perényit már tudtuk, hogy azelőtt pár héttel behozták, de hire futott a pavillonban köztünk, hogy az öreg lelki beteg s közel áll a megőrüléshez. Külön szobát adtak számára. Egész nap, de már akkor október végén igen hűvös éjjeleken át is, nyitva, kitarva tartották szobája ajtaját s folyvást egy haditörvényszéki biztos leskelődött utána, hogy nemcsak tetetésből mutatja-e magát örültnek. Pollák profósok kérésére dr. Balassa János is bement egy párszor az öreg beteg báróhoz, megnézni, észlelni állapotát s ha lehet, gyógyítani, segíteni állapotán. Néha félórát is elidőzött vele Balassa. Nekem is, Polláknak is mindig így nyilatkozott: *Perényi megőrült.*

„Örült embert törvényszék elé idézni s Európa ítéletét affélek által még inkább maga ellen zudítani nem akarhatta az osztrák, de a kamarilla elhatározta, hogy b. *Perényi* Zsigmondnak ép úgy, mint Batthyánnak is mindenáron meg kell halnia; azért az egész katona-vérbiróság *Perényi* czellájába jött fel testületileg s ott vallatták, ott hallgatták ki betegségán feküdve. Én is hallgattam a vékony közös ajtón keresztül, minden szót hallottam, minden feleletét, két szót nem felelt soha összefüggéssel. Mindazon szokásos s auditor által fölített kérdésekre: kinek hívják önt? miért van haditörvényszék előtt? stb. mindig csak ennyit felelt: „Én szeretek, te szeretsz, ő szeret, mi szeretünk, ti szerettek, ők szeretnek“; mindig kis fia oktatásával foglalkozott zavart elméje, a vérbirák eredménytelenül oszlottak széjjel. Bizonyosan Bécsbe tettek jelentést. Harmadnap ismét rátörtek, kérdéseket intéztek hozzá, de ő most is csak rögeszméit sorolta elő s mindamellet tizenkét órakor a dob megperdült és az ágyban fekvő örült beteg felett Bécs a halálos ítéletet kihirdette. A katonák és a profósok újra ölbe emelték s bevitték a siralomházba s másnap reggel *Csernyus* Manóval s a 48—49-iki képviselőház egyik legjelesebb jegyzőjével, *Szacsvay* Imrével, bitófára feszítették. Mint a többi kivégzettek, ők is napszállatig függtek az oszlopon; a profósok ablakából délután megnéztem a martirokat: fehér ingükben, félretört nyakkal, eltorzított arczvonásokkal rémitően néztek ki. A három oszlop egymás mellett, kevés távolságra egymás mellé volt leásva, katona-örizet állt mellettük egész estig. Mind az ő, mint a többi vértanuk meggyilkolásánál, mintegy elbujt, elrejtőzött a főváros népe, egy-két kíváncsi vénasszony s utca-gyermekek bámulta őket levéttetésökig.“

Ime a szemtanu leírása a megtébolyodott 70 éves agg *Perényi* meggyilkoltatásáról. Hogy *Szacsvay* Imre nem kerüli el a halált, az bizonyos volt: az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat oly lángoló hazafisággal és igazságszeretettel van megírva, hogy ezért meg kellett gyilkolni az alig 30 éves fiatal, lángeszű képviselőt.

Leggaládabb gyilkosság azonban a három között is a *Csernyus* Emánuel megöletése volt. *Csernyus* pénzügyi tanácsos volt a miniszteriumban, tevékeny, szorgalmas hivatalnok, ki Budapestnek Windischgrätz által történt elfoglalásakor mint egyszerű tisztviselő, szabadon bocsáttatott. Ő azután Debreczenbe ment s a haza ügyét szolgálta tovább. Mesélik, hogy Kossuthnak kémszolgálatot teljesített, hogy *Csernatony* helyett akasztották föl, stb. Ez utóbbi csak legenda, melyet régen megczáfoltak, *Csernyust* önmagáért végezték ki. Hogy a kémkedésből semmi sem igaz, azt maga a gyilkosság főokmánya, az ítélet bizonyítja:

„*Keökeszii Csernyus Emánuel*, liczei, gömörmegyei születésű, 41 éves, róm. kath. vallásu, nő, a volt magyar kir. udvari kamara tanácsosa, törvényes uton bevallotta, hogy folyó évi márczius havában Budáról Debreczenbe ment azon elhatározással, hogy a forra-

THERESIENSTADT.

(Gróf Kreith Béla tulajdonában levő eredeti festmény után.)

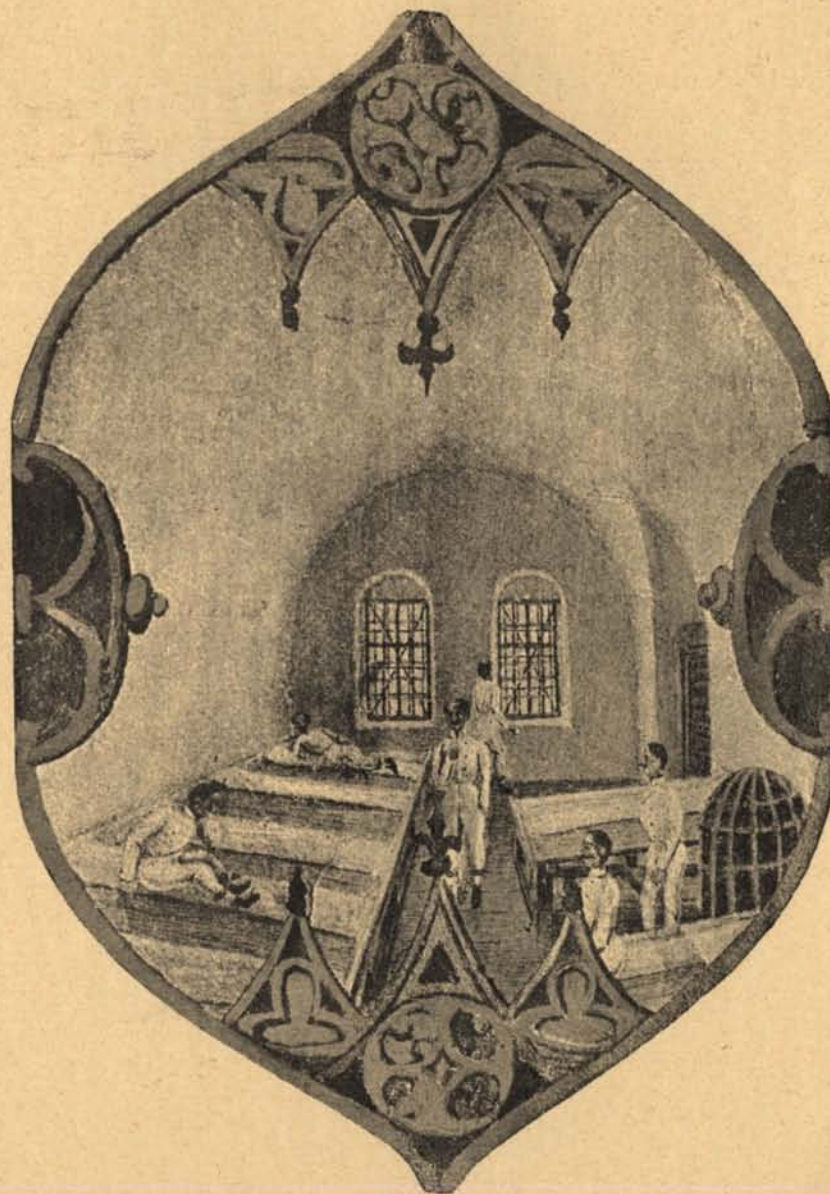
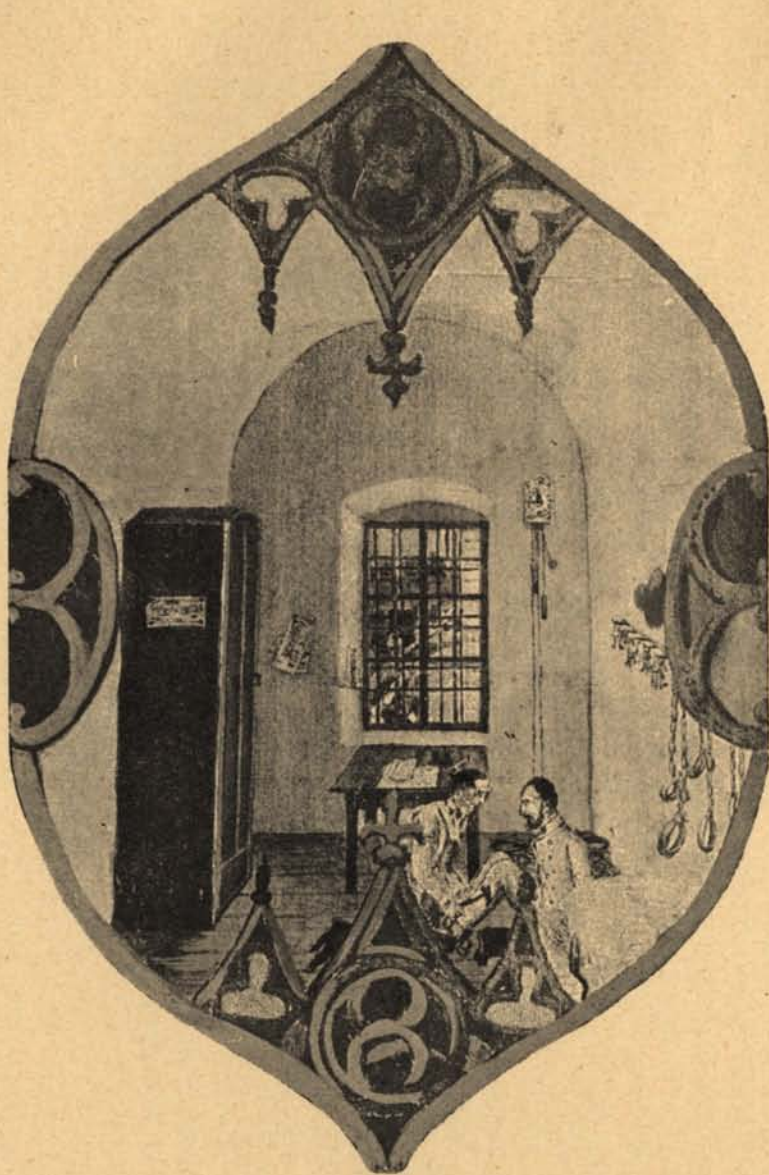
dalmi kormánynak szolgálatait följánlja, ettől csakugyan mint pénzügyminiszteri tanácsos állást fogadott el s e minőségben, megfedekezvén a törvényes kormányzatnak korábban tett esküjéről, folyó évi július 1-jéig a forradalmárok szolgálatában állott.“

Ez alapon íteltetett kötél általi halálra. Világosan látható tehát, hogy egy örült szeszélyének esett áldozatul, mert ha mindenkit, ki közhivatalnoki minőségben pár hónapot a magyarok között szolgált, akkor első sorban Duschek Ferencz pénzügyminisztert kellett volna felakasztani, ki egészen a fegyverletélig vezetője volt azon miniszteriumnak, melyben Csernyus tanácsos volt. Az örült Haynau azonban megkimélte id. Szász Károly államtitkárt is (kinek még börtönbüntetést sem kellett elszenvednie), meg az összes tanácsosokat, titkárokat, csak éppen a vidámkedélyű, szép jellemű, kiválóan szeretetreméltó Csernyust szentencziázta ki gyalázatos halálra. Mezösy írja fennebb hivatkozott cikkében, hogy Csernyus éppen Lévy egri nagypréposttal és Szalatsy pesti kereskedővel kártyázott unaloműzésből, midőn a profószt őt ítélethirdetésre szólította ki. Biztosra vette, hogy felmentő ítéletet nyer, mert ártatlan volt; kártyáit átadta Mezösynek: „vedd át a játszmat, a mig vissza nem jövök.“ Sohase jött vissza, mert egyenesen a siralomházba kísérték le s másnap megölték. A bitófa alatt is tréfálkozott, sapkáját magasra dobta fel: „Isten veled, világ!“ kiáltással s bátran halt meg 1849 október 24-én.

A mig Pesten a hóhérmunka lankadatlanul folyt, a vidéken sem szüneteltek az egyenruhás bakók. Első helyen említhető ezek között „komisz Urbán“, azaz Urbán Károly ezredes, ki Bem elől annyiszor futott ki Moldovába, Oláhországba s most midőn orosz segítséggel visszajöhetett, iparkodott mesteréhez Haynauhoz méltónak mutatkozni. A kit csak keze elérte, azt elfogatta, a legtisztességesebb polgárok botoztatása napirenden volt, az önkényesen kiszabott büntetéseket csak pénzért engedte el. Dühét aztán két agg magyar hazafin, *Tamás* András nyug. őrnagy s magyar honvéd-alezredesen és *Sándor* László kormánybiztoson tölté ki. A tizenhárom aradi tábornokhoz hasonló magasrangu foglya nem lévén, a legrangosabb kettőt, Tamás alezredest és Sándor Lászlót íteltette halálra és gyilkoltatta meg Kolozsvárott 1849 okt. 18-án. E kivégzésnél ő is Haynaut majmolta, tudniillik az egész idő alatt a fellegrvár ormára ágyukat huzatott fel, tüzekeket állított melléjük égő kanócczal, mintha a várost akarná porrá lövetni.

Tamás András alezredes 65 éves, erőteljes aggastyán volt, ki Mádéfalván, Csik-megyében született. Egész életében katona, mint őrnagy ment nyugalomba. A haza veszedelmére ismét felköté kardját, mert a székelyek vezére, a hős Gál Sándor ezredes maga kereste föl Tamást, felkérendő, hogy lépjen a hon védői sorába. Az agg katona Csik-szeredában elvállalta a térparancsnokságot s a nemzetőrséget kezdte szervezni és betanítani. Bem őt 1849 márcz. 7-én alezredessé nevezte ki hasznos szolgálatai folytán. Seps-Szent-Györgynél harczolt aztán lándzsásaival a tulnyomó fegyveres erő ellen, a fegyverletétel után hazájába tért vissza. Itt azonban Csik-Szépviz faluban felismerték, midőn egy boltban bevásárolt s Gergely István falusi bíró elfogatta őt s az osztrákoknak átadta, kik aztán a szintén elfogott csiktaplócza *Sándor* Lászlóval, mádéfalvi Székely Zsigmond volt királybíróval és Csutak Ignáczzal együtt Kolozsvárra vitték, hol Urbán garázdálkodott akkor.

Sándor Lászlót gyilkosság miatt ítelték el. Midőn mint kormánybiztos Páloson 16 oláh rablógyilkost összefogdostatott, kik a nagy-enyedi, kis-enyedi, zalathnai és egyéb vérengzésekben részesek voltak s ezeket Székelyudvarhelyre kísértette, utközben a Homoród völgyében levő Czeken hegy aljában nagy tömeg oláh fölkelő rohanta meg Sándor csapatját, hogy társait kiszabadítsa. A foglyoknak sikerült is részben megszabadulniok s már a támadókkal egyesülni akartak, midőn a kormánybiztos kénytelenségből ezeket lelövette. A gyilkosok így hamarabb vették el büntetésüket, mint hogyha Udvarhelyt akasztják őket föl, Sándornak azonban ezt sulyosan számíták be és kötél általi halálra ítelték a szintén öreg Tamással együtt. Sándor elmenekülhetett volna, de szándékosan maradt. „Én már törődött öreg ember vagyok“ — mondá, mikor bujdoklásra ösztönözték, — „az élet rám semmi beccsel sem bír és a halált szivemből óhajtom“. Ők azt hitték akkor, hogy a haza

RÉSZLET A THERESIENSTADTI BÖRTÖNBŐL. I.

(Keretrajzok a „Theresienstadt” képről.)

meghalt, minek akkor élni. Csik-Taploczán, régi udvarházában fogták el Sándor Lászlót s hajadonfővel, gyalog hurczolták Kolozsvárra. Czipője leszakadt lábairól s jóformán meztláb tette meg az utat Kolozsvárig, hol Urbán sietett meggyilkoltatásukkal. A városból kihurczolván őket, a szamosfalvi országutttól körülbelül 200 lépésnyire állították föl a két bitófát, melyre okt. 18-án két galambösz aggastyánt huztak föl. Nagy hősiesség is volt ez, igazi osztrák hadi vitézség. A vértanuk halála helyét az 1896-iki millenniumi évben látta el a honfiui kegyelet hatalmas obeliszkkel; holttestük nem volt föltalálható. Ez obeliszk felavatása nagy fénynyel történt meg, az ezrekre menő közönség egy részét 317 uri fogat és 27 szekér szállítá ki a színhelyre s a félkarját 1848-ban elvesztett gr. Esterházy Kálmán, honvédegyleti elnök, Szász Gerő esperes volt honvéd, Deáky Albert muzeum-igazgató, E. Kovács Gyula színész, Szabó Gyula h. polgármester, Capper Sámuel, angol bíró, békekongresszusi elnök, Megyeri Dezső a Nemzeti Színház igazgatója és mások tartottak beszédeket és szavaltak költeményeket. Kolozsvár méltóan ünnepelte meg két vértanuja emlékét s a diszes siremlék, — mely ellen azonban éretlen szász diákok még azon évben ocsmány merényletet követtek el — jelenleg is a honfiui kegyelet tárgya.

Az októberi Golgotha utolsó vándora *Kazinczy* Lajos honvéd-ezredes volt, ki az orosz betörés alkalmával a Felföldön volt önálló csapatparancsnok. A nagy Kazinczy Ferencznek legifjabb fia, 29 éves fiatal emberként jutott a magyar vértanuk sorába. Mint hadvezér nem tartozott a kiválóbbak közé, a forradalom alatt főhadnagyi rangból emelkedett ezredességgig s feladata az lett volna juliusban, hogy az oroszokat feltartóztassa, ennek azonban nem felelt meg. Mig Lázár Vilmos ezredes, a másik aradi vértanu, csekély seregével élethalálharcot vívott az oroszok ellen, Kazinczy tétlenül nézte a beözönlést, majd augusztusban az erdélyi Sibóra hátrált vissza, hol tisztjei legnagyobb részének heves ellenzése daczára körülbelül 10,000 főből álló, érintetlen seregével letette a fegyvert az oroszok előtt. Kazinczyt Görgeinek hozzáintézett levele bírta arra rá, hogy haditanácsa ellenére bejelenté Grotenhjelm orosz tábornoknak a kegyelemre meghódolást, mire serege felbomlott. Görgei környezetéből valamelyik gonoszlelkű főtiszt biztosítá Kazinczyt, hogy a magyar seregben viselt rangjával léphet be az orosz seregbe, minek Kazinczy oly vakon hitt, hogy Sibóról azonnal Arad felé sietett s utközben a világosi gyásztérrel jövő honvédtiszteknek, kik intették, hogy ne menjen Aradra, biztos nyugalommal válaszolta, hogy az ő rangja biztosítva van, csak jelentkeznie kell. Mikor aztán az oroszok vonaláig jött, ott elfogták s Haynaunak átadták. A bresciai hiéna a fegyverletételt augusztus 24-én eszközölt Kazinczyt október 24-én tétette az aradi siralomházba s másnap golyó által kivégeztette a sánczokban. Így esett még e nemes ifju is Görgei ármányainak áldozatul, így volt biztosítva rangja, a magyar vértanuk között. A sibói viharos haditanácsban a fegyverletétel ellenzőinek lett igaza: Fornét Kornél őrnagy Gácsországon át Amerikába menekülván, ott Kossuth diadalutját készíté elő, Várady Gábor nemzetőr-őrnagy csapatját Mármarosba hazavezetvén, bántatlanul maradt. A kegyelemre megadás hívei elvérzettek, a bátrak életben maradtak.

Közvetlenül Kazinczy kivégzése után a fiatal császár parancsot küld Haynaunak, hogy a tömeges kivégzéseket egyelőre függessze fel. Egész Európa felzudult a gyáva gyilkosságok felett, melyeket a császári hóhérok nap-nap után végeztek. Batthyány megöletése nagy hírlapi polemikákra és diplomáciai jegyzékekre adott alkalmat s az osztrák kormány kénytelen volt külföldi lapokban is mosakodni és Batthyányt tőle telhetőleg befeketíteni, hogy vele szemben követett hitszegő eljárása valamiképen menthető legyen. Az európai közvélemény nyomásához még azon körülmény is járult, hogy a császárság újabb kölcsönöket akart fölvenni külföldi bankároktól s ezek vonakodtak a kölcsönadástól olyankor, midőn a folytonos kivégzések folytán vérig ingerelt nemzettől esetleg újabb zavarokat várhattak. Október 26-án tehát a császár titkos parancsban elrendeli a kivégzések felfüggesztését, melynek azonban Haynau és hóhértársai csak annyiban tettek eleget, hogy az eszközölt kivégzéseket többé hírlapilag közzé nem tették, az egy évnél kevesebb börtönbüntetésre ítélt foglyokat szabadon bocsátották s e kiváló kegyelmi tényrt aztán világszerte hirdették. E szabadon

Ant. Kersch & J. Schopf in Jauerstadt

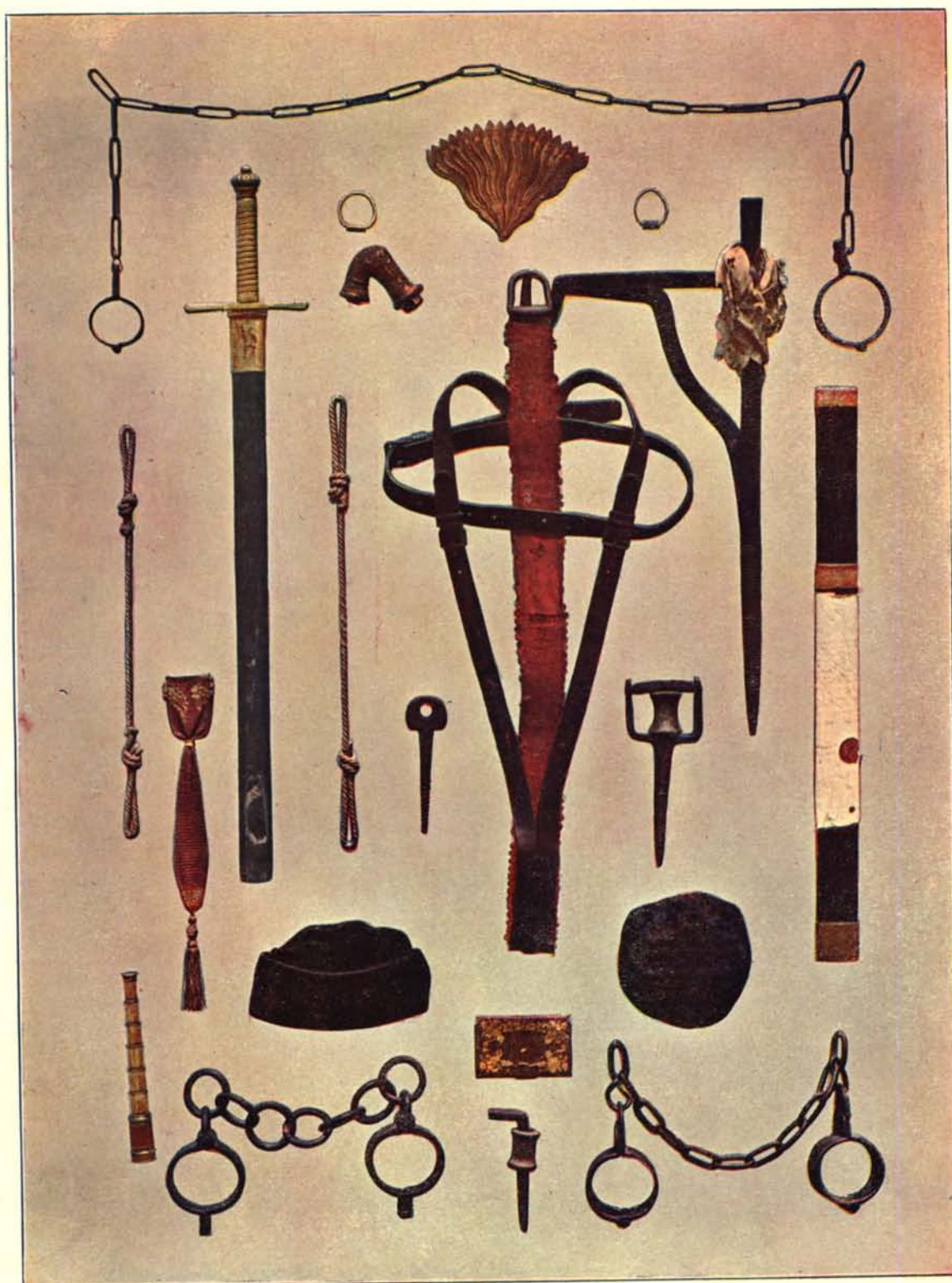
KUFSTEIN VI. Mai. 1851.

Kedves Sogorom és Nina Hugom !!

Bocsánat hogy oly sokáig nem vettetek értesítő" soraim, de hidjétek hogy ez nem
maki sokom változatlan hajlandóság és meretemen hanem azon bizonytalanság
fátyolán, mely sorokat döttem mind az ideig, elta kara. Sajost kértém, sőt fel-
festvénég hogy a fátyol lepte le, s tudotson felöltek és egyéb rokoninkról,
de ő a törtelt oly hiányosan hogy ne mondjam hanyagul feljésitő miszerint sa-
vali novemberi levelében kévő uaggsémi felvilágosítást nyújtott; és átaljában
hammadévi is sávalj minden oot irádom mellett egészen elvottam hagyatva, - és
sáti vioronyainkról csupan csak két levelet olvashatam, - az idén pedig kültő:
«nös kégyelem a regény beteg Anyámtól v. level érkezt regédoigekkel a minden
«napi regény élet mod' kipótlására; de oncsellenül járt kedves Anyánk jótél-
tal a hiányt, s tudótott a ti megelegédel hársapágtok felöl mellyet is a jögs-
zen hiányt megelegédel elöljön meg. En részemről boldogságról nem or-
«hatok mert amak első feltétele az egyéni szabadságot nem bírom de jöten
«iranti hiányt kebellet még is nyugodtam irom hogy a rivatar fejem fölött egésze-
gem kára nélkül vonult el, s itt a fográban: is folyvást jó egészegetek öröndek.
Elfogatásom történt Junius elején 1849. ejfelkor - mint Elebárust, mindenemül
megfektetve Krakova vlték, hol 2 holnapi maradás után Gallician kerortül
«Wadowice és Djala felé eshortirortak Bosonyba, a' hol is vasban sőttenő Cér-
«jár fográgra elíteltetvén azon év Dec. 25én rendelkezem helyére Kufsteinbe érke-
sem. - Mint férfi és kerortény nem rakadok le a fájdalom' kerortjónak sálga dök

GRÓF KREITH JÓZSEF

MATISZOVAI LELKÉSZ KUFSTEINI LEVELE ANNA NÓVÉRÉHEZ ÉS DESKÓ JÁNOS PLÉBÁNOSHOZ.

bocsátásnak oka egyébként az volt, hogy mindegyre tömegesen hozták be az újabb foglyokat s ezeket elhelyezni nem bírták másképp, mint hogy a Kossuth-bankókért becsukottakat eresztették szabadon. A volt honvédek üldözése azonban folytonosan tartott hivatalosan és magánuton. A bujdosókat folyton keresték s a hol megtalálták, befogatás helyett meggyilkolták. Némely császári magyar, mint báró F. a fejérmegyei császármadár, úri passzióból lesbe állott s a hazatérő bujdosó honvédeket lelövöldözte (a mint ezt nekem a pár év előtt elhunyt dr. Schvarcz Gyula egyetemi tanár beszélt), mások mint császári biztosok ártottak honfitársaiknak, különösen Erdélyben, hol hamarabb veszvén el a nemzeti ügy, a dögre járó hollók is hamarabb bujta elő fészkeikből. Az egész kegyelmi komédia az idegen pénzcsoportok zsebére spekuláló rút fogás volt, melynek eredménytelen volta felett Schwarzenberg Félix e bűnös kéjencz és a fekete-lelkű gr. Grünne Károly a császár főhadsegéde és egykori játszótársa feldühödvén, 1850-ben ott folytatták a vérengzéseket, a hol 1849 október 26-án abbahagyták. A gyilkosságok azonban — mint fennebb említém — e két hónap alatt sem szüneteltek. A látszólagos kegyelem csak csalógató volt a bujdosóknak, hogy jelentkezzenek, adják meg magukat, mert ime, életüknek nem lesz bántódása. A kik aztán bíztak ebben, keservesen lakoltak a *kötél-korszak* alatt.

A gyászév végén s a következő sötét év elején csak az elvetemültek mulattak Magyarországon. Kinek ne lett volna sirban nyugvó valóságos, vagy börtönben senyedő élőhalottja? Azonban a néma ország méltóságos gyásza bántotta a hatalmon levőket, kik az elszörnnyedt külfölddel szerették volna elbitetni, hogy a levert ország boldog, mert „megszabadult a forradalom hidrájától”. A farsang kezdetén tehát bálokat akartak rendezni, hogy kikürtölhessék világszerte Magyarország mulatozását. Az első ilyen bál a régi álarczos-bálok folytatása lett volna Pesten s egybe is gyűlt némi összeparancsolt közönség s katonatisztek és főispánokká megtett köszörüsök és cseh trombitások családja, köztük magyarok is, — asszonyok, leányok. Csak fanyalogtak egy darabig a színházi zenészek által előadott valczerek és czeperlik mellett (mert nem akadt cigány, a ki ezeknek huzta volna); azonban egyszerre csak megjelent a teremben egy sugárnövésű, magas hölgy, ezüsttel diszitett fekete gyásruhában, arcán fekete csipke-álarczczal, minden magyar nőnek kezébe egy nyomtatott lapot nyomott s azzal hirtelen eltűnt. Mikorra az első az átadott nyomtatványt elolvasták, a deli hölgy már nem volt az erőszakolt mulatók között.

A röpülő-lapra a szintén fogoly Sárosy Gyulának legújabb költeménye volt nyomtatva :

Tánczolatok, lányok, csak tánczolatok,
Hiszen olyan régen nem tánczoltatok!

— — — — —

Tekintsetek Arad és Pest felé,
Ott is járják, — szinte fulnak belé!
Járják az osztrákok kötéltánczát,
Csörgetik a zsarnokok rablánczát.

Perényitek nincs, nincs *Batthyánytok*,
Nagy-Sándor sorsa szintén nem titok,
Elveszett *Aulich*, *Damjanics*, *Csányi* ...
Tánczolatok, magyar hon lányi!

Itt a táncznak vége-hossza ne legyen,
Mert a hazának sorsa jól megyen:
Akasztófákká lettek tölgyeid,
Oh hon! ... azért tánczolnak hölgyeid.

A kik elolvasták e büntető sorokat, arcukba szökött a vér és sirva fakadtak. A bálterem pár percz alatt kiürült és a köté-korszak alatt nem volt bál a magyar lányok számára. A honfinak és honleánynak csak egy igazi öröme volt akkor: ha az Isten boszuló keze utolérte a nemzet valamelyik hóhériját és az gonoszul veszett ...!

VII. FEJEZET.

Az élő-halottak.

Százszor boldog volt az, a kit egyszer öltek meg hazafiságáért, legalább hamar meghalt és nem szenvedett többet. Százszor boldogtalan volt az, kit eleven halálra ítélték, elrothadásra egy ronda börtönben, kitéve idegen, durva emberek örökös kínzásának addig, míg végre a jóltevő halál meg nem váltá őket szenvedéseiktől. Emberfeletti lelkierő kellett ahhoz, hogy ezeket elbirják s a forradalom leveretése után körülbelül 3000 ember szenvedett rövidebb-hosszabb rabságot, személyválogatás nélkül. Valóságos, belső titkos tanácsosoktól s érsekektől kezdve, át a magyar főuri osztály hölgyein le a koldusig és a béna honvédig ezreket nyeltek el a magyarországi és ausztriai tömlöczök, hogy egy részüket csak a temetőnek adják át, más részüket pedig testben-lélekben megtörve, további ellenállásra képtelenül adják vissza a társadalomnak. Igen kis résznek volt annyi lelki ereje, hogy össze nem tört a szörnyű szenvedések alatt, hanem teljes épségben került vissza a kinok után és ott folytathatta életét, a hol azelőtt elhagyta.

Megrázó tragédiák játszódtak le az élő-halottak birodalmában, az osztrák börtönökben. Egyiké sem oly sötét, mint *Lenkey* János tábornoké, kit mint délczeg huszárkapitányt, a haza védelmére siető századával, *Petőfi* énekelt meg „*Lenkey százada*“ című költeményében. A bátor harcos hamar lépett elő, gyorsan lett vezérré és „száz csatán, ezer veszélyben küzde éretted, hazám!“ Világosnál tizenhárom tábornok társával fogságba került, kötélahálra ítéltetett, de az ítéletet nem lehetett rajta végrehatani, mert október 5-ére már *Lenkey* dühöngő örült lett, kit meg kellett kötni, hogy magában kárt ne tegyen. Sorsa ezentul rémes volt. Az osztrák hóhérok szabadon nem bocsáták, sem tébolydába nem helyezték át, hogy életét megmenthessék. Letépve magáról minden ruházatot, elvadultan kuczorgott fekhelyén, mint egy állat, éktelen piszokban, összemarczangolva. Végre aztán 1850 február 5-én halva találták meg: állítólag önmagát ölte volna meg, valószínűbb azonban, hogy megszabadulni akarván tőle, e szörnyű élő szemrehányástól, meggyilkolták börtönében, mint annyi mást. A szegény élettelen testet az aradi ó-temetőben tették örök pihenésre; a halál okát és módját soha senki meg nem állapította. *Lenkey* vére is *Haynau*, *Grünne*, *Schwarzenberg* s a még hatalmasabbak lelkén szárad.

Hányan pusztultak így el ez élő-halottak közül, ma már azt a császári titkos levéltárból, az osztrák bűnök e szörnyű tárházából sem lehetne kideríteni. Nagyjából itt adom azok jegyzékét, kiket forradalmunk lelkes buvára szentkatolnai *Bakk Endre* kanonok, mint a börtönökben elhaltakat jelölt meg.

B. Bánffy János székely-husár ezredes, Bem legvitézebb katonái egyike, az új-épületben halt el több havi fogság után; *Bányay* Antal, a Horváth-Török-Gálfi-féle erdélyi mozgalmakban részes ügyvéd, meghalt *Josefstadt*-ban 1855-ben várfogságában; *Bedő* Sándor földbirtokos, ugyanazért elítélve, ugyanott halt meg 1854-ben; *Bereczky* Sándor, szintén

földbirtokos, ugyanazért elítélve, Josefstadtban megőrült és 1854-ben kiszenvedett. *Bergmann* József honvéd-ezredes, legutóbb aradi várparancsnok, 1849 őszén aradi fogságában hirtelen meghalt. *Bertalan* Áron erdélyi birtokos, szintén a Török-féle összeesküvés részese, meghalt Péterváradon, sánczfogságában. *Bocskor* Mihály erdélyi születésű honvéd-hadbíró, meghalt Theresienstadtban mint várfogoly. *Bratics* János fiumei születésű törzstiszt, meghalt Péterváradon a sánczfogságban, melyet öreg teste nem viselhetett el. *Csiky* Áron unitárius esperes 1853 decemberében a gyulafejevári börtönben saját torkát metszette el s három heti kínlás után kiszenvedett. *Csóka* Sándor szokolyai plébános theresienstadti várfogságában

halt meg. *Csulak* Dávid huszárkapitány nagy-szebeni fogsága alatt halt meg még 1849 végén. *Csunkó* Antal huszár-őrnagy pedig 1851-ben halt el az aradi kazamatában. *Dimény* Józseffelvincziref. pap, Gyulafejevárt hunyt el várfogságában. *Farkassányi* Mihály százados, szintén az aradi kazamatákban halt el 1850 elején. *Gálfy* József az összeesküvés gyanújában elfogott maratonosi birtokos Nagy-Szebenben, valószínűleg a kínzások következtében pusztult el vizsgálati fogsága alatt. *B. Hrabovszky* János altábornagy, országos főhadi parancsnok, There-

GRÓF TELEKI BLANKA KUFSTEINBAN.

sienstadtban halt el várfogságában 1852-ben, mint 70 éves agastyán. *Jakoby* Sándor örmény lelkész és tanár Komáromban halt el várfogságában. *Keller* János erdélyi országgyűlési képviselő Kolozsvárt halt meg vizsgálati fogságban. *Kiss* Sándor, a vitéz székely huszár-ezredes és gr. *Korniss* Elek alispán, mindkettő kötél általi halálra ítéltetvén, megmérgezte magát és így elkerülte a bitófát. *Legény* Márk kispap egy dal elénekléseért kapott sánczfogságot, de Szebenben előbb elhalt, mintsem élve eltemethették volna. *Magoss* Ernő ügyvéd, Kossuth ki-

küldöttje, ki a Horváth-Török-Gálfy mozgalom lelke volt, a josefstadti várfogságban halt el 1854-ben. *Máy* János alezredes, ugyanezen mozgalom főnöke a bécsi börtönben elégette önmagát és iszonyu kínok között halt meg, hogy a bitófától meneküljön meg, szalmazsákját a bécsempésztetett vajjal itatta be s azután felgyújtotta és ráfeküdt e rémes máglyára s összeégett. Valóságos magyar Mucius Scaevola, kinek párja nincs a világtörténelemben. *Mercz* Ede pesti körrajzoló 1849 december 2-án halt meg az Uj-Épületben, — miként — azt csak Haynau pribékjei tudhatták. *Mesterházy* István huszárezredes, Olmützben hunyt el várfogságában. *Miklós* Lajos százados, 1850-ben gyulafejevári fogságában halt el. *Reznicsek* József 1851 áprilisban Aradon a börtönben; ugyanott *Sághy* Lajos volt testőrhadnagy, honvéd-százados. Zilahi *Sebes* Emil őrnagy kétszer is szenvedett

várfogságot, másodszor az 1863-iki Almási-féle mozgalomban, midőn Pesten elfogatván, állítólag menekülni akart volna s az őrt álló katona agyonlőtte 1864-ben. *Soltész József* alezredes is Aradon hunyt el 1850 június 24-én, mint várfogoly. *Szabó Nándor*, szintén alezredes, Olmütz halottja. *Szász Antal* erdélyi harminczados a maros-vásárhelyi várban pusztult el. *Szászi József* erdélyi ref. lelkész, a Horváth-Török-Gálfy mozgalom gyanujában elfogatván, mint josefstadti sánczfogoly halt meg. *Szekeres György*, horgosi plébánost, 1856-ban temették el az olmützi várból, ugyanott halt el *Tóth Károly* százados mint várfogoly. *Topler Simon* országgyűlési képviselőt is kétszer zárták el, először 1851-ben szabadon bocsátották, de a következő évben ismét elfogták s Nagy-Szebenben 1852 augusztus 16-án börtönében megmérgezte magát, hogy Török és Gálfy sorsára ne jusson. *Vermes Ignác* őrnagy az aradi kazamaták halottja lett 1850 május 16-án, *Zsidó Sándor* polgárember pedig 22 társával Szebenbe hurczoltatván, ott hirtelen meghalt. Mi lett társaiból, nem tudhatni. *Vasváry Ferencz*, a Noszlopy-féle összeesküvés részese azt írja a „Hazánk“ történeti közlöny V. kötetében, hogy akkor az is szokásban volt, hogy a foglyot a keskeny börtönajtó ablakán át lövették orvul agyon minden ítélet nélkül, különösen Bécsben, a mi persze legegyszerűbb módja volt a láb alól eltételnek. Annyi sok száz embert nyeltek el az osztrák börtönök, kikről soha be nem számolt senki!

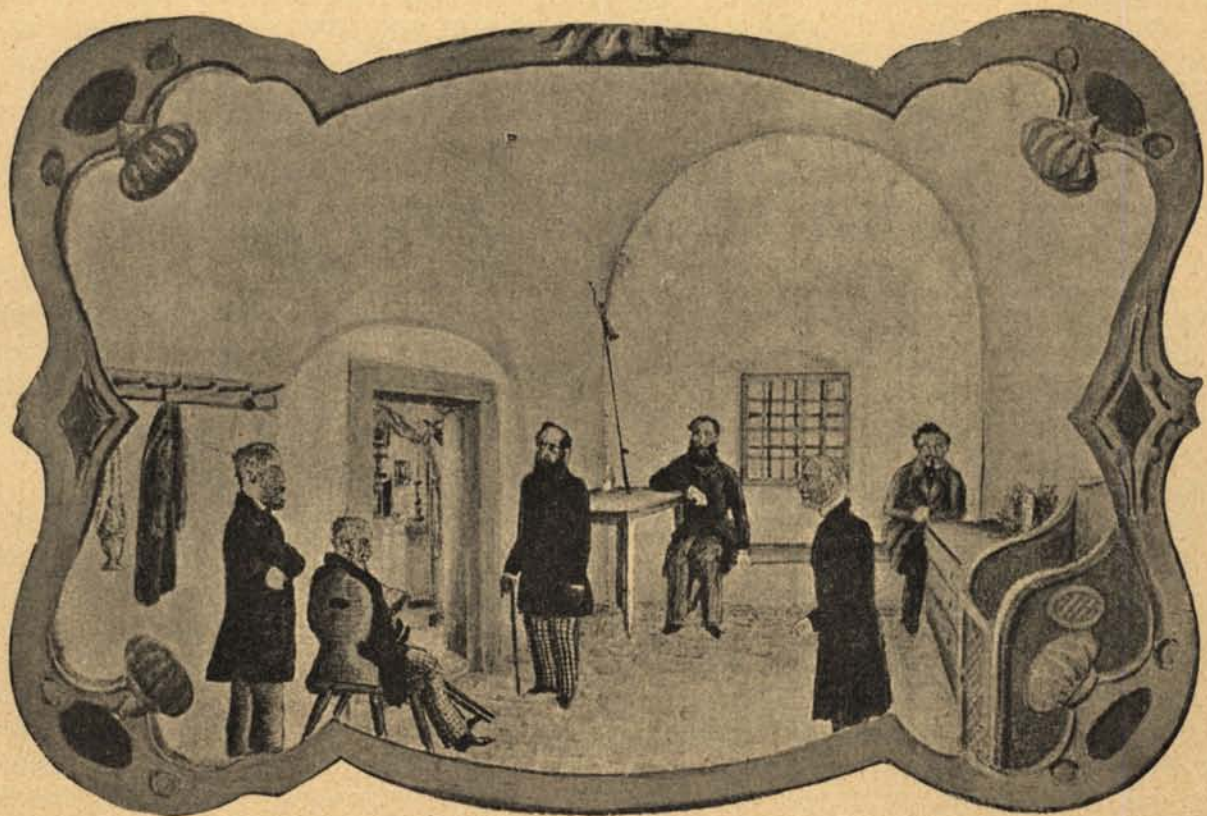
A tehetetlen düh nemcsak a férfiakon tölté boszuját, de a nőkön és gyermekeken is. Köztudomásu, hogy egy darabig Kossuth három gyermekét is fogságban tartották s csak Európa elszörnyedésére bocsáták szabadon. De elfogták Kossuth összes női hozzátartozóit is, édes anyját Kossuth Lászlónét, ki aztán Brüsszelbe menekülve halt meg, Kossuth Lajosnét, Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsannát, Rutkayné Kossuth Lujzát és Zsulavszkyné Kossuth Emiliát, a kormányzó három nővérét, kik csak több havi fogság után szabadultak meg.

A női martírok közül az üldöztetésben elhalt *Berzenczey Lászlóné* Cserey Druzsiannát emelhetem ki, kit a Horváth-Török-Gálfy összeesküvése miatt üldöztek halálra. *Kenderessy Elekné* Boér Nina ugyanez ügy miatt kötél-halálra ítéltetett, de aztán tíz évi várfogságot kapott vasban, mit Josefstadthban állott ki, *Benkő Rafaelné* Lázár Rozália 15 évi várfogságának felét Nagy-Szebenben és Temesvárott szenvedte el, *Szotyori Nagy Tamásné* Vajna Teréz félszeme világát és testépségét veszté nagyszebeni börtönében, *Nekosza Jozefa* Olmützben szenvedett két évet, *Törökné Gálfy Róza*, férjének, a Makk-féle összeesküvés fejének méltó hitvese tizenkét évre „kegyelmeztetvén meg“ kötélhalálból (melyre ítéltetett), azt erdélyi börtönökben és szintén Olmützben szenvedte el.

Mi volt a *sánczfogság* és a *várfogság*, melyre oly bőkezűleg osztogatták az éveket, az egykoru lapok így írják le hivatalos forrás alapján:

Sánczfogsággal vele jár, hogy az elítéltől mindent, a mit magával hozott, elvettek, tehát nemcsak pénzét és ékszereit, de ruháit és fehérneműit is, ezek helyett aztán állami öltözetet kapott. Ezenkívül a beállítottak haját levágták s az öt éven aluli rabságot kapott egyénekre 3¹/₂ fontos, az öt éven felüliekre 5¹/₂ fontos bilincseket raktak. A fegyencz teljesen elkülönített szellős, tágas, száraz, kikövezett és ablakán vasrostélyokkal ellátott casemattában őriztetik, fekhelye az egyik falhoz hozzáerősített pries, melyre csupán a téli hónapokban jön egy takaró-pokrócz. Kosztjukat a törzsfoglártól kapják s az az 1817 február 17-iki hadkormányi rendelet szerint naponként egy meleg ételből s hetenként kétszer húsetelből, ez utóbbi csont nélküli félfont husból áll. A sánczfogsággal a munkára kényszerítés is vele jár s ez a haditanács 1816 november 16-iki határozata szerint a következő: mindenféle napszámos munka az erődítéseknel, a tüzérségnél előforduló mindenféle munka, pl. huzás, hordás, föl- és lerakodás stb., ezenkívül favágás, kőművesmunka, utczaseprés, kőhányás, stb. Sánczfogságra olyanok ítéltetnek, kiknek rangja egy alhadnagyéval föl nem ér.

Várfogság abból áll, hogy minden fogoly egy várnak minden más fogolytól elkülönített helyiségében tartatik. A rabnak saját ruhája megmarad használatul, csak pénzét és egyéb értéktárgyait veszik el. A büntetés ideje alatt netalán mutatkozó ruhahiány a rab vagyontalansága esetén a kincstár által fedeztetik; a várfogolynak saját ágját is szabad használnia, de ez csak szalmazsákból, szalmavánkosból, egy lepedőből s egy gyapjutararóból állhat. A fegyencz nem fogadhat látogatásokat, de iróeszközöket sem szabad használnia. A várparancsnokság különös esetekben megengedheti a felügyelet alatti beszélgetést; hasonlóan eltűrheti az olvasást és írást is, az utóbbi azonban csak egy tiszt jelenlétében történhetik, olvasni pedig csak gyanutlan tartalmu könyveket szabad, mint imádságos, vagy erkölcsi tanulságokat

THERESIENSTADTI KÉPEK. II

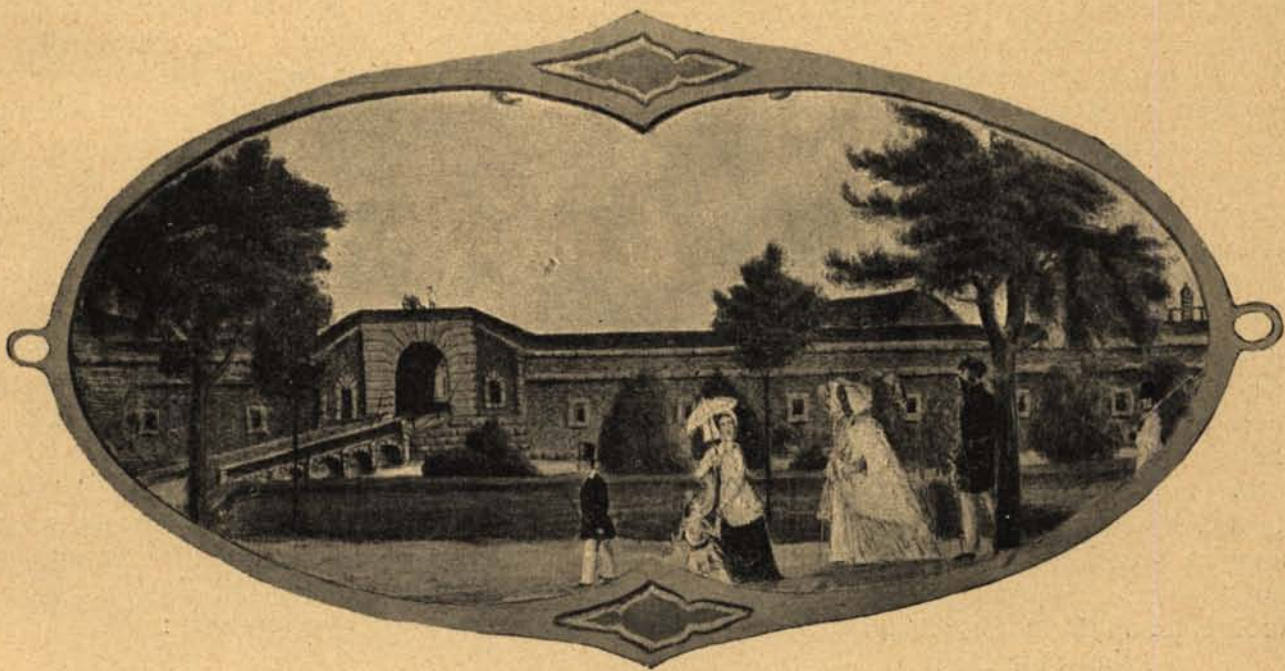
(Az őrszobában; foglyok találkozása séta közben.)

magába foglaló s vallásos tárgyú könyveket. A várfogságra ítéltnek csak akkor tesznek könnyű vasat kezére és lábára, ha az ítéletben ez határozottan kimondatott. A fogságból kimehetés csak orvosi rendeletre történhetik. A törzsfoglár által adandó táplálék naponként egyszeri meleg étel, főzelék vagy tésztás hussal vegyesen. Az ételmezési illeték napi 8 krajczár, az 1820 november 16-iki rendelet óta készpénzben fizetendő. A rab ennyi erejéig kötelezhető megtérítésre, hasonlólag a fáért, világításért és mosásért járó illetékek megfizetésére. Italul csak vizet használhat. Várfogság tisztokra és tiszti ranggal bírókra mondható ki. Ugy ezzel, mint a sánczfogsággal a rendjelek és egyéb kitüntetések elvesztése is kimondatik. A büntetés a hadi törvényszéki ítélet kimondása napjával kezdődik. Letelt büntetési idő után a fegyenczek a politikai hatóságoknak adatnak át hazájukba szállítás végett. Nőszemélyek sánczfogságra nem ítéltetők, de időleges fegyházbüntetésre igen s várfogságra is, ha tisztok feleségei voltak.

Ez volt a szabályzat *papiron* a sánczfogságra és várfogságra elítéltek számára. Azonban e szabályzatot a vérbíróságok teljességgel nem tartották meg, mert az elítélés teljes önkényesen történt. Így például a sánczfogság-szabályzatnál ott van, hogy e büntetésre csak tiszti ranggal nem bíró, vagy legalább alhadnagyi ranggal föl nem érő polgári állású egyének ítéltetők. Azonban a pesti vérbíróság *gr. Zselénszky* László dzsidás-kapitányt, ki tehát jóval magasabb rangú volt, mint egy alhadnagy, mégis tíz évi sánczfogságra ítélte el. Polgári foglalkozását illetőleg *dr. Brandner* János főorvos és *Stefanovics* szolgabíró csak több volt egy alhadnagynál s mégis megkapta az első az öt, a második a tíz évi sánczfogságot, hasonlólag *Schritt* Adolf prágai színész is, ki 3 évet szenvedett el így. Gróf *Niczky* Kristóf főúri rangja csak felért egy alhadnaggyal s mégis öt évig söpörte az utcákat és hányta a havat, megvasalt lábakkal *Josefstadt*-ban; kettős hazugság volt *gr. Lázár* György honvédtábornok és *b. Wiedersperg* Alajos honvéd-őrnagy sánczfogságra ítéltetése ugyanazon okokból és száz más magyar úri emberé, kik polgári állása jóval magasabb volt, mint egy 24 frtos alhadnagyé, de azért sánczfogságra ítélték őket (*Boronkay* főispán, *Komáromy* György, *Thaisz* Elek, *Müle* Ferencz, *Lomniczy* Endre, *Bene* Lajos, *Kövér* Gusztáv stb.). Hasonló önkénykedés volt az is, hogy habár nők csak akkor ítéltetők várfogságra, ha tisztok feleségei voltak, sánczfogságra pedig teljességgel nem, mégis elítéltek várfogságra egész tömeg magyar nőt, kiknek vagy sohasem volt férje (*gr. Teleki* Blanka, *Leövey* Klára, *Hajnal* Róza, *Nekosza* Jozefa stb.), vagy csupán polgári foglalkozású férjük volt, mint *Török* tanárné, *Kenderessy* Elekné, *Jászy* Alajosné (nyomdász felesége), özv. *Czirják* Antalné *Josefstadt*i fogoly és mások. A szabályzat tehát csak *papiron* maradt, a valóságban a vérbíróságok minden szabály és törvény ellen ítélték.

A mi az élő-halottak életét illette, ez többnyire attól függött, milyen gondolkozású volt a börtön parancsnoka. Akadt jólelkű ember is, ki részvéttel viseltetett a szerencsétlenek iránt és a tőle telhető enyhítéseket megadta. Ilyen volt a jólelkű *Kastellitz* tábornok, az aradi várparancsnok, ki a gaz *Howiger* fölrobbantatása után következett. E derék ember a foglyoknak teljesen szabad mozgást engedett a várban, sőt a várparancsnoki kertet is átengedte nekik, hogy foglalkozásuk legyen. Nem bánta ha irnak, olvasnak s egymás között szórakoznak. Halála után azonban vége szakadt a gyöngyéletnek s utódja külön záratta a foglyokat, naponként egy órára bocsáttatta ki őket egyenkint, írást-olvasást eltiltott s alárendeltjeit is rászoktatta a foglyokkal durván bánásra.

A *Josefstadt*i rab-életéről *Barsi* József plébános, a husz évre elítélt várfogoly, *Deák* Farkas és *Kempelen* Győző számolnak be könyveikben. Itt is parancsnokok szerint változott a bánásmód, de zeneszereket, szabadabb szellemű könyveket, állatokat tartani csak jóra való parancsnok alatt volt szabad. Koronként egy-egy szigorú rendelet jött s akkor elkoboztak mindent, átlag azonban szabad volt rabmunkát végezni s ez időből való az a sok apróbb-nagyobb faragvány, melyek *Josefstadt*ból, *Olmütz*ből, *Theresienstadt*ből kerültek a várfoglyok bus czelláiból a távol Magyarországon őket sirató családok körébe. *Barsi* írja könyvében, hogy koronként bosszantásul elszedték a foglyok óráit, majd ezüst kanalaikat, miket hazulról kaptak, aztán a késeket is (nehogy azokkal az öröket leszurják — e hazug ürügy alatt) elszedték a tintát, papírt, íróeszközöket, hogy szellemi foglalkozásuk se legyen, hanem ha lehet, megtébolysítsák őket. E czélt *Josefstadt*-ban néhány fogollyal el is érték, így *Szekeres*

THERESIENSTADTI KÉPEK. III.

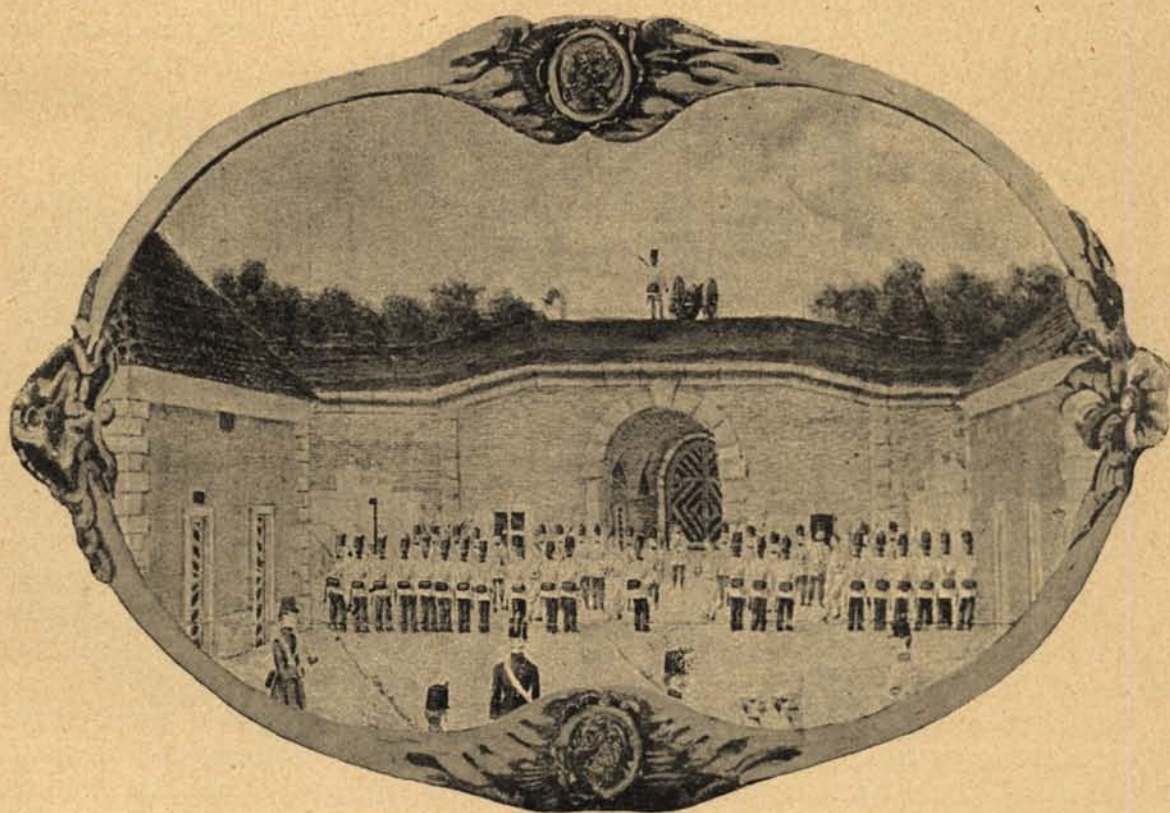
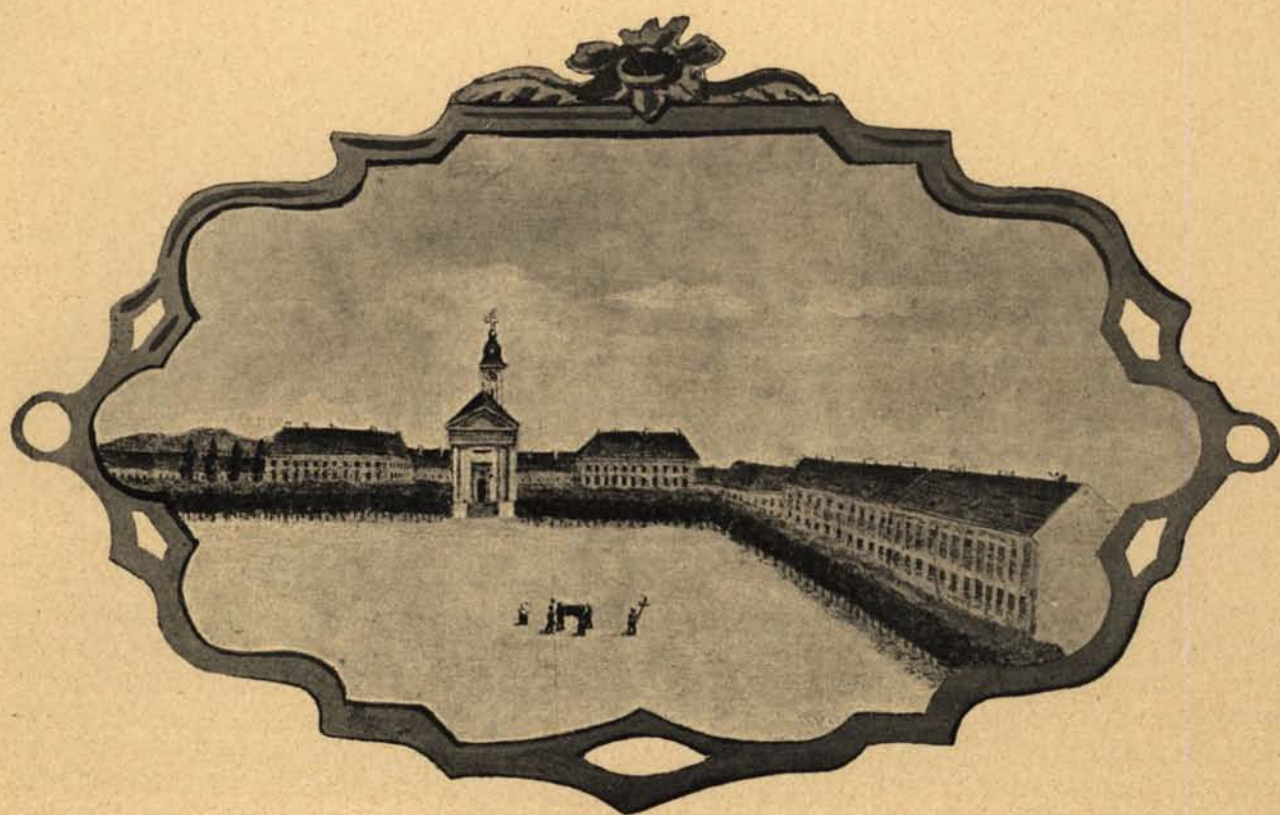
(Isteni tisztelet, séta.)

plébánossal (ki ott halt meg mint fél-örült), Magoss Ernővel (ki szintén a josefstadti temető örök lakója) és Neuwirth Adolffal, ki Josefstadtban és Olmützben tizennégy évet töltvén, ezalatt megtévelyodott s mint ilyen élt a slavoniai Verőcze városkában még 1890-ben is.

Legkegyetlenebb rabság volt a kufsteini, melyet különösen *gr. Teleki* Blanka élet-történetéből ismerünk. *Gr. Kreith* Józsefnek, a 20 évi várfogságra elítélt rabnak a 111. és 112. lapokon közölt levele sejtetni engedi, minő életük volt az ottani raboknak. E kökoporsóban sinylődött hét évig Kazinczy Ferencz és az idősb b. Wesselényi Miklós, itt tévelyodott meg 1840-ben Lovassy László. Leginkább megható és minden emberi érzésünket fellázító azonban *gr. Teleki* Blanka szenvedése, kit 1851 május 13-án hurczoltak el pálfalvai kastélyából a pesti Uj-Épületbe barátnőjével Leövey Klárával és kis cselédjével, a 13 éves Bernwaller Erzsivel együtt, ott Bilkó hadbíró két évig gyötörte vallatásaival, mindenképen összeesküvést akarván rásütni, mivel nővérével de Gerandoné Teleki Emmával levelezett s végre 1853 június 30-án elítélték a grófnőt tiz évi, Klárát öt évi, Erzsit pedig 13 havi fogságra. Az ítélet szerint főbűnök az volt, hogy „egyletet alakítottak (ők hárman) politikailag kártékony tartalmu könyvek megszerzésére, az ország nyelveire lefordítására és olcsó kiadásokban terjesztésére.” *Teleki* Blanka megvetőleg csak annyit mondott az ítéletre: „Ez csupa hazugság!”

Egy hét mulva már Kufsteinban voltak, hol őket a vártoronyba zárták, két kökoporsóhoz hasonló szűk czellába. A várparancsnok Nehiba ezredes enyhített rabságukon, a mennyit lehetett, azonban e derék ember ép úgy hirtelen halt meg, mint az aradi parancsnok s a kufsteiniak helyébe egy Kämpf nevű brutális osztrákot kaptak, ki aztán minden enyhítést rögtön megszüntetett. Ennélfogva elrendelte, hogy saját ágyneműjök helyett ezentul csak állami szalmazsákon hálhatnak, csupán rabkosztot kaphatnak, pénzük 10 krajczárnál több nem lehet (a többit elvette), nőcseléd nem szolgálhatja a grófnőt, hanem csak egy lánczos-rab, külön csukatnak el mindketten, semmiféle olvasmányt, író- vagy rajzeszközöket nem használhatnak, kézimunka tilos, szabad levegőre nem mehetnek. Tehát egyenesen megőrülésre akarták kárhoztatni az ártatlan két uri nőt, miután a metsző szeleknek kitett toronyban még el nem pusztultak. Kämpf kapitány, a hányszor baromi kedvtelésből eljött hozzájuk, szenvedésüket látni, mindig e kérdéssel nyitott be hozzájuk: „No, élnek még?” Ha ez ember lett volna sokáig börtönőrük, pár hónap mulva nem kérdezhetne volna, mert mindkét nő a sir felé hervadt ezalatt; azonban Kämpfet gróf Mercadin alezredes váltotta fel, ki aztán emberileg bánt velük s először is a napi sétát, majd a kézimunka és rajz végzését engedte meg, mely utóbbinak eredményei az e könyvben látható rajzok, melyeket *Teleki* Blanka rabságban készített albumából másoltattunk le. Érdekes ezek között a sétájukat ábrázoló kép (75. lap) hol két szuronyos őr között sétálhatnak csupán. Másik rajzán azon kanárimadár-fiókat látjuk, melyet rabtársa Csiky Sándor képviselő ajándékozott neki, s melyet Bibi névre kereszteltek, továbbá a Josipovich Antal turmezei gróf, szintén fogoly ajándékát, a Fiucska nevű kanárit látjuk, sok ideig egyetlen örömét *Teleki* Blankának és Leövey Klárának, mely utóbbit azonban, letelvén öt éve, 1856 július 16-án elbocsátottak s most már a grófnő maga maradt. Egészsége rohamosan hanyatlott s így a várparancsnok kénytelen volt előterjesztést tenni, hogy vigyék el, a mi meg is történt s ő az utolsó évet, 1857 május 11-én történt szabadon bocsátatásáig a laibachi várbörtönben tölté. Megtört testtel, de meg nem tört lélekkel lépett ki börtönéből. A kiállott szenvedések azonban annyira megviselték, hogy már csak árnyéka volt önmagának. Hol a megvakulás fenyegette, hol tüdőbaj s életének központja sem levén, elhervadt és Párisban 1862 október 25-én örökre lehunyta szemeit; utolsó szava, melyet kiejtett ajkán, ez egy szó volt:

— Magyarország!

THERESIENSTADTI KÉPEK. IV.

(A vártér; bejárat a várba.)

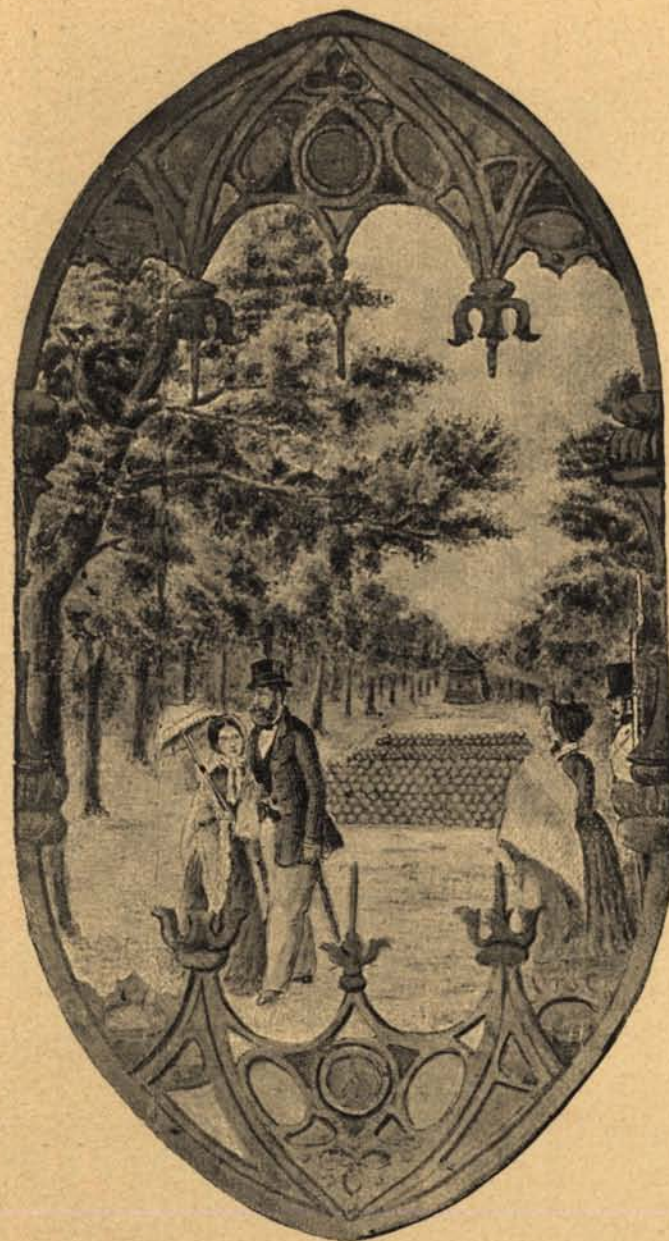
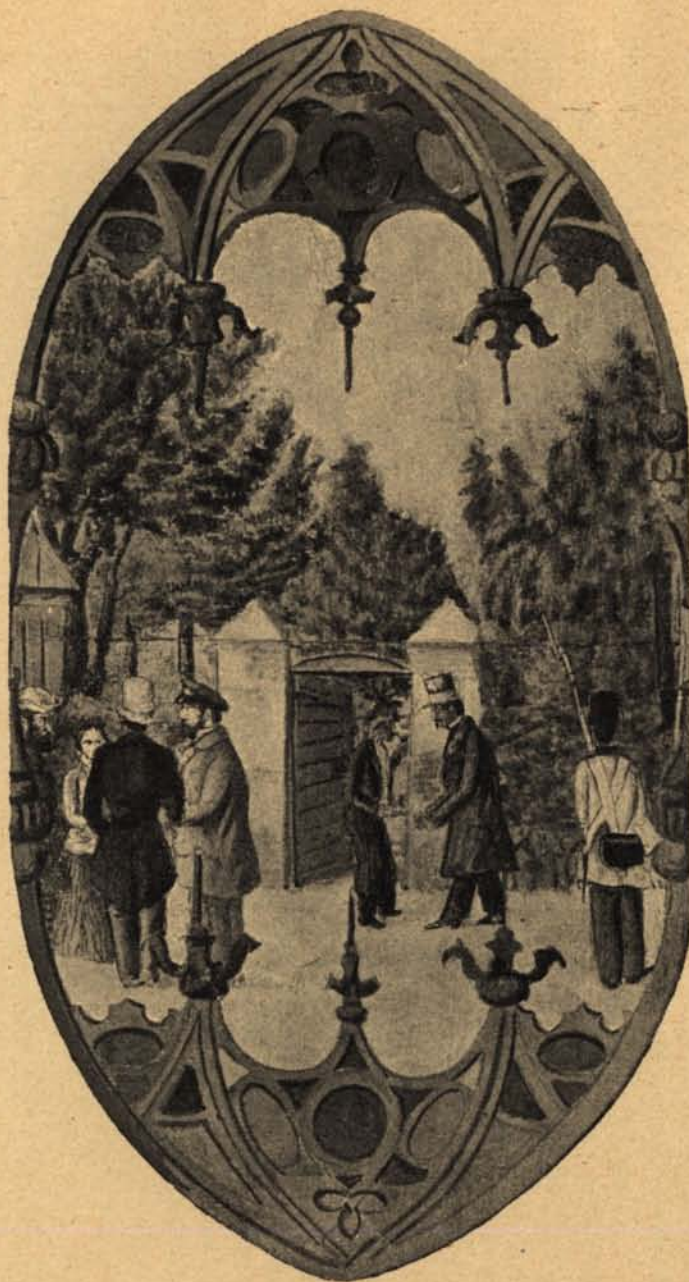
VIII. FEJEZET.

A Kötél-Korban.

Az osztrák kormány számítása, hogy a megbékéltetett Magyarország jövedelmeire kölcsönt vehet föl nem sikerülván, ismét az irtó politikához fordult, mint czélszerűbbhez. Már 1849 végén megindítá a „Magyarország gyarmatosítására“ czélzó mozgalmat, ingyen földet, államsegélyt, olcsó kölcsönt ígérgetve az osztrák állampolgároknak, kik a Magyarország nevü „koronatartományba“ hajlandók bevándorolni. Jött is a sok mindenféle sehonnai, különösen Galicziából, Morvaországból, sőt Németországból is, mert az osztrák kormány még németországi embereket is idebolondított a „pacifikált“ országba. A bevándoroltakból, ha irni-olvasni tudtak, hivatalnokokat csináltak, ugynevezett „becirker“-eket, kiket aztán a magyar nép életének és vagyonának uraivá tettek meg. Ezt látva, sok tisztességes hazafi inkább belépett az osztrák államszolgálatba s a bíróságokhoz ment szolgálni, hogy legalább ha honfitársaik az ő kezükbe kerülnek, megmenthessék őket, a mennyire lehet. Sok bujdosót mentettek így meg a bíróságoknál alkalmazott magyarok s adták tudtul a felfedezetteknek, hogy rejtekhelyük fel van kobozva, meneküljenek másfelé.

A másik oldalon a bujdosók állottak, ép úgy mint a Thököly- és Rákóczi-kor végeztével. A mely harczos kezéből nem hullott ki a fegyver az általános kapitulációkor, megtartá azt, mint hazája mentőjét és jobb időkre várt. Az egy czélra törekedett, egységes nemzet forgácsokra hullott szét: a legnagyobb tömeg tompa kétségbe esésbe süllyedt, azt hivén, hogy itt van „a nagyszerű halál, hol a temetkezés fölött egy ország vérben áll“. A külföldre menekültek legnagyobb része még török földön volt félfogságban, megbénítva; kisebb része Európa fővárosaiban, rendőri felügyelet alatt. Benn a hazában azonban szét-szórtan, apró csapatkákban napról-napra éltek a bujdosók, a csüggedtebb rész, mely életét félté, fegyvertelenül, álnév alatt, békés foglalkozásban, vagy vendégként jó hazafiak házában, a merészebb fegyveresen, az Alföld tanyáin, a Bakony sűrűjében, a Nyirvidék zsombikjai között, a hegyvidékek szakadékaiban. A volt honvédek egy része így lett szegény-legénynyé, kitaszítva a társadalomból, harcban az államhatalommal, megélhetéseért küzdött a hogy tudott. Egy része rablóvá lett, másik része csak a nemzet boszuállójává. A hol egy-egy kémet, feladót, vagy a Bach-rendszer más hívét megcserkelhették, rajta ütöttek, kirabolták, esetleg meg is ölték. Némelyek egyedül, maguk kezére dolgoztak, mások szervezett bandába állottak s egy közös fő parancsainak engedtek.

Az ujonnan megalapított „Uj-Ausztria“ eleinte tehetetlen volt ez apró szervezetek ellenében. A mint azonban a csendőrség intézményét felállítá s a megyékből is mind több magyar állott az uj-rendszer szolgálatába, hamarabb boldogult az olyanokkal, kik a forradalom előtt nem voltak hivatásszerű haramiák. A Rózsa Sándor bandáját sohase birták kézrekeríteni, mert annak orgazdája, szövetségese és oltalmazója volt az egész Alföld, ellenben a volt honvédek egymás után kerültek kézre s a császári hivatalnokok mindegyikre

THERESIENSTADTI KÉPEK. V.

(A foglyok feleségeinek látogatása.)

ráfogták, hogy rablók és részint agyonlövették, részint felakasztották őket. E szakadatlan kivégzések hat éven át tartottak, ezért nevezzük az 1849 végétől 1856-ig terjedő kort kötél-korszaknak.

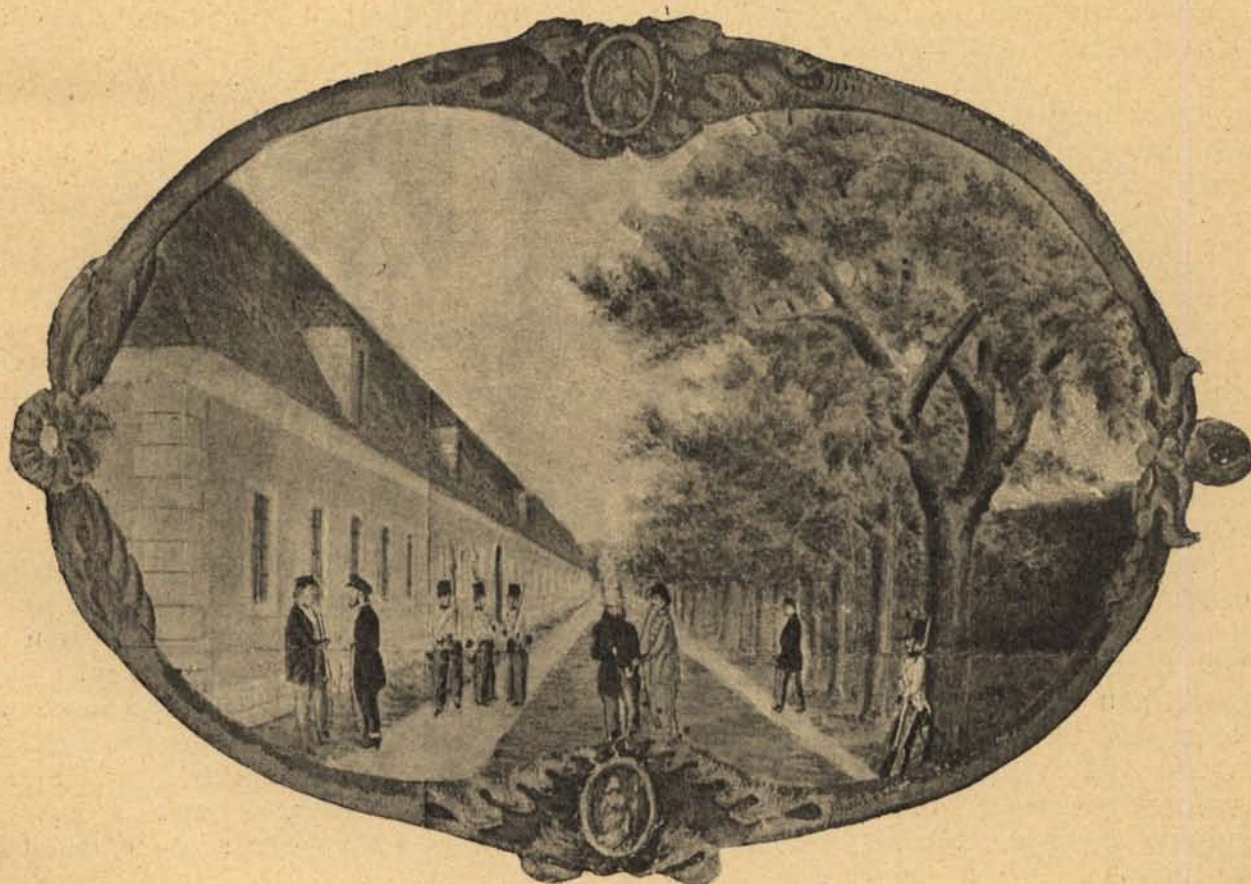
A zsandárság és egyéb rendőri hatóságok működésére pár jellemző számadatul csak az 1851. év második felét említem fel, melyről hivatalos kimutatást olvastam. A Magyarországnak nevezett „*koronataromány*“-ban (melyhez Erdély, Horvát-Tótország, a Temesi Bánság és a Határőrvidék *nem* tartozott hozzá) a mondott félévben a csendőrség és rendőrség 89,815 egyént „kezelt“ és pedig rablás miatt 611-et, gyilkosság miatt 360-at, lopás, csalás miatt 24,236-ot, gyújtogatás miatt 343-at, katonaságtól megszökés miatt 2884-et, gyanusság és utlevél hiánya miatt 61,281-et. Ha most ez emberszám kétszeresét vesszük az egész évre, csaknem 180,000 emberre rug azon magyarországiak száma, kik egy év alatt különböző büntényekért és gyanuért kezeltettek a rendőrség által, átlag tehát, ha azon kor lakosságát a szűkebb értelemben vett Magyarországon 8 millióra tesszük s az 1850-től 1856 végéig terjedő hét évet vesszük átalányozva, úgy találjuk, hogy egymillió kétszázhatvanezer embert boldogított a csendőrség elfogatásával, azaz minden ötödik ember ült több-kevesebb ideig a hatóság börtönében.

A kivégzésekről persze nem vezettek statisztikát, de ezeket nagyjából ismerjük a határtalan cinizmussal közzétett ítéletekből s látjuk azt, hogy egyenruhás rablók és tolvajok ítéltek halálra olyanokat, kiknek rájuk fogott bűne az ítéletet kimondókéhoz képest semmiség volt.

A magyar nép legarczátlanabb kirablása ez idő alatt állandóan folyamatban volt: egy-egy vagyonosabb ember házán zsandárok, hivatalnokok, esetleg katonák is, rajta ütöttek azon a czimen, hogy elrejtett fegyvert, Kossuth-bankót, forradalmi jelvényeket vagy nyomtatványokat keresnek. A ház népét összeterelték egy szobába, melynek ajtaját elállották a fegyveresek. A többi szobában a mi pénz, arany, ezüst vagy egyéb értéktárgy volt, össze-szedték, zsebrevágták s a tulajdonos soha többé viszont nem látta azt. Ha ezt magyar szegény-legény tette, ezért felakasztották, ha osztrák hivatalnok tette, rendjelet kapott érte, az elrablott összeg megtarthatásán kívül.

A míg így tartott a hazafiak sanyargatása, a kormány jutalmazni is tudott. Gróf Radetzkynek, ki az olaszok között csinálta ugyanazt, a mit nálunk Haynau (azaz zsarolt, öletett, börtönözött és nőket korbácsolatott) 400,000 forint jutalmat adott a császár, az el nem számolt pénzeken kívül, melyeket birság czimen hajtottak be; Haynau ugyanannyit kapott jutalmul, a többi tábornok szintén pénzt nyert, még a leghitványja is, mint a fülíg eladósodott gr. Szirmay István, ki a magyar kormány ellen a felvidéken egy rablócsapatot szervezett, Paskievicstől 2000 orosz aranyat, az osztrák császártól 40,000 forintot és Szent István rendjelet kapott. Hullott a sok rendjel, nem volt olyan muszka hadnagy, ki osztrák rendjelet ne kapott volna, a főbbek a Magyarország körül érdemeket szerzetek számára alapított Szent István-rendet kapták, közel 2000 orosz tiszt osztozott az osztrák kitüntetésekben. S a kivégzések egyre tartottak, a pesti temetők egy-egy külön része csupa névtelen sirral telt meg, hova a titokban megölt magyarokat temették.

Január 10-én Kőszegen egysorjában nyolcz polgárt akasztottak föl, kiknek kivégzéséről már fennebb (a 62. lapon) megemlékeztem. Január 23-án Pesten ismét három akasztófát ástak le a földbe s három fiatal ember veszté el rajtuk életét. Az első *Kolosy* György volt, a 24 éves heveslelkű ifjú hazafi, ki 1848 szeptember 28-án nagy néptömeg élén ment Budára, hogy az előtte való napon megérkezett gr. Lamberg Ferencz császári altábornagyot (kit az országgyűlés szétkergetésére küldtek s ki ellen az országgyűlés kemény határozatot hozott) ártalmatlanná tegye. Gróf Lamberg polgári ruhába öltözve jött át kocsin Pestre, a tömeggel a hajóhídon találkozott, ez őt kivonszolta kocsijából s *Kolosy* György volt az első, ki fejére halálos csapást mért, mire a tömeg agyonverte a szerencsétlent. Nyolcz nap mulva gr. Latour hadügyminisztert végezte ki Bécsben a feldühödött nép s róluk irta Petőfi ily kezdetű költeményét:

THERESIENSTADTI KÉPEK. VI.
(Munka és üdülés, vasban.)

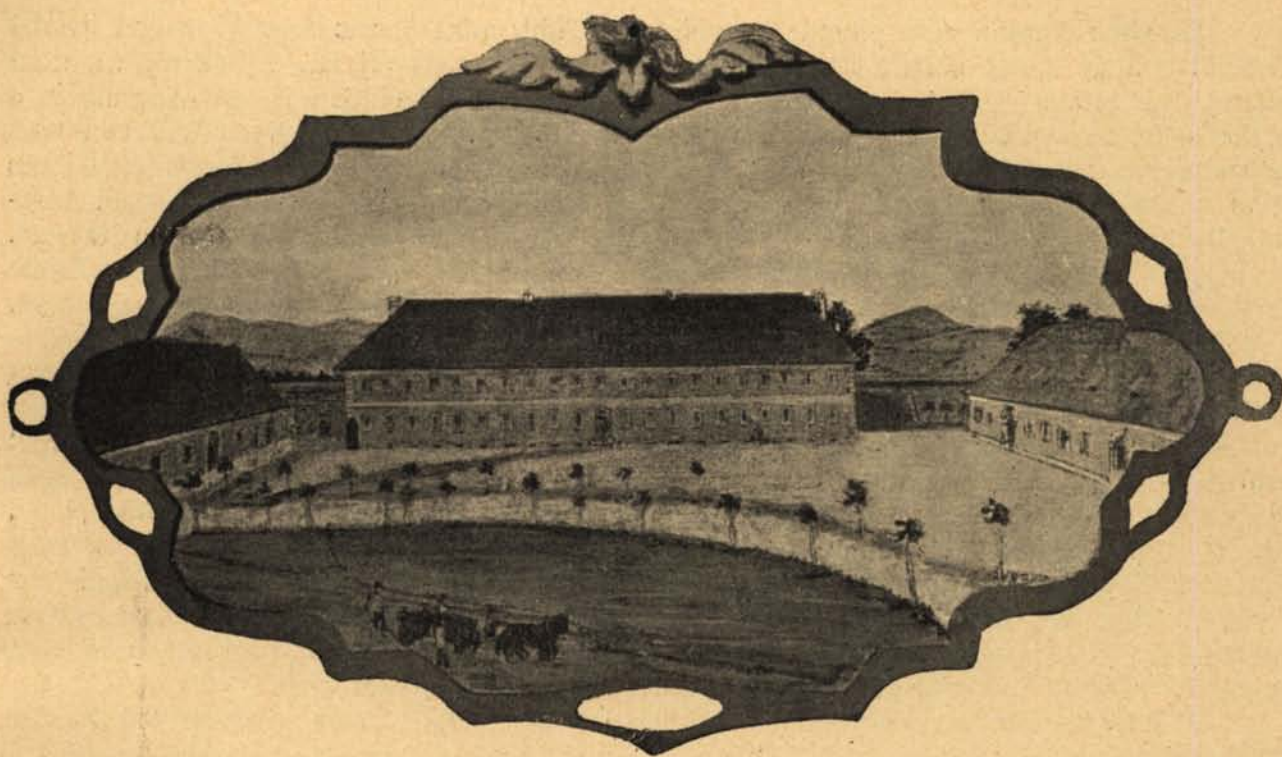
Lamberg szívébe kés, Latour nyakán
Kötél, utána több is jön talán,
Hatalmas kezdesz lenni végre, nép,
Ez mind igen jó, ez mind igen szép,
De ezzel még nem tettetek sokat, —
Akasszátok föl a királyokat!

A mit a magyar közvélemény helyeselt, azért lépett Kolosy György az akasztófa alá. Melléje feszítették föl *Márkus* János gyöngyös-patai születésű 19 éves saári segédtanitót és *Pállik* Ignác szintén 19 éves egri érseki uradalmi vadászt, kik 1849 július 26-án a Mező-Kövesdről a Mátra vidékén futárként utazó báró Hacke cs. alezredest s egy vele menő orosz törzstisztet s ennek tisztí szolgáját megtámadták, az osztrák tisztet lelőtték, iratait elvették, az orosz futárt azonban a magyar hadseregnek átadták. Kézre kerülvén, a két fiatal embert halálra ítélték s Kolosyval együtt végezték ki. Ugyane hó végén még két halálos ítéletet hajtottak végre Kassán. Egyikük örökké jellemző adat marad ismét az osztrák igazságszolgáltatásra és szégyenfoltja a kassai vérbíróságnak.

Börcsök István, 59 éves, elcsi (Gömörmegyei) születésű invalidus katona 1849-ben szintén beállott a honvédek közé s mikor Görgői Ármin dandárja Vogel osztrák tábornokot kergette a hegységben, ez a tótságból szedett magának támogatókat, többnyire a szétvert hurbánisták csapatjaiból. Ezek közül egy csomót a magyarok össze is fogdostak s Börcsök felismerte közülök azt, a ki a csatározás közben rálőtt és őt megsebesíté. Az öreg erre előfogta puskáját és merénylőjét agyonlőtte. Ezért tenát mint közönséges gyilkost felakasztották. Hát akkor Haynau mit érdemelt volna, a ki a hadi fogoly Mednyánszkyt és Grubert gyáván meggyilkoltatta? Vele együtt akasztották föl 1850 január 30-án *Zehnmark* János, neutitscheni (Morvaország) születésű 41 éves tornaalljai korcsmabérlőt, ki Czikó Ferencz hadnagy és Gotthardt Károly nevű guerilla-társával Mois János és Groszmann Ignác muszkaliferánsokat megtámadván, azokat agyonlőtte és az általuk szállított holmit tőlük elvette. *Zehnmark*ot felakasztották, Gotthardt két évi várfogságot kapott. E szerencsétlenek csak a magyar kormány rendeletének engedelmeskedtek, mely az oroszoknak minden módon ártást parancsolta meg. E két ítélet annál feltűnőbb, mert ezekkel együtt tétetett közhirre egy csomó más ítélet is, melyek között Barna Antal, Szécsényi János és Lóczi István, kik egy megsebesült császári katonát agyonvertek, ezért csak hat és nyolcz évi sánczfogságot kaptak, Börcsököt ellenben felakasztották.

A kassai vérbíróság e munkán nekibátorodva, más hasonló gaz ítéletet is hozott. Még 1849 február 14-én történt a gömörmegyei Somfalva községben, hogy ott egyszerre csak megjelent egy osztrák vasasokból álló csapat: egy altiszt és hat közlegény és nagy tömeg élelmiszert követelt. *Istók* Imre szolgabíró, ki jó hazafi volt és tudta kötelességét, hirtelen fegyverbe szólítá első sorban saját rokonságát, melyből *Istók* Gergely, Lajos, József és János ragadtak fegyvert, hozzájuk csatlakozott Dalán János haszonbérlő, Tamás János bíró, Valent György földbirtokos s Molnár András, a törvénybíró bérese s bátran szembe szállván a közéjük vágó vasasoknak, egyet közülök lelőttek, a többit pedig elfogván, a legközelebbi magyar táborba beszolgáltatták.

A midőn ez a honvédelmi bizottmánynak értésére jutott, ez az eseményt a hivatalos „Közlöny“-ben leiratta és hasonlóra buzdítá a lakosságot. Persze ezóta a somfalvi és lankfalvi lakosságot az osztrákok szemmel tarták és lestek a boszura. A fegyverletétel után a félalut összefogdosták s Kassára hurczolták, hol aztán *Istók* Imrét az évfordulón, 1850 február 14-én tették siralomházba, mint kötélhalálra ítéltet, a többit pedig rövidebb-hosszabb sánczfogságra ítélték. Haynau a hozzá fölterjesztett ítéleteket ismert kegyességével változtatta meg: *Istók* Imrét kötél helyett agyonlövételre kárhoztatván, s így a 38 éves, három gyermekes családapát mint közönséges gyilkost végezték ki azért, a mért a zsaroló ellenséggel szemben hivatalos kötelességét teljesíté. Az ítéletet rajta február 15-én hajtották végre Kassán; a többit elhurczolták osztrák várakba rabokul.

THERESIENSTADTI KÉPEK. VII.

(A kaszárnya. A rabnők sétája.)

Eközben Aradon sem pihent a vérbíróság. Több mint ötszáz fogolyra kellett ítéletet készíteni s hogy a sok kötélre ítélet indokolni lehessen (mert ott alig ítélték másra, mint halálra), sok adatot kellett összeszednie a hadbíráknak. Szakadatlanul mondogatták ki a halálos ítéleteket és küldözték utána Haynaunak, ki a szerint, hogy milyen kedvben volt, változtatta át ezeket husz évtől egy évig terjedő vár- vagy sánczfogságra. Az elítélteket aztán külön választották a többtől s vagy elvitték őket a külföld rabjaiként, vagy az aradi kazamatákba zárták le. A volt katonák közül egynek halálos ítéletét sem hagyta helyben Haynau, mindegyik kinjait növelni akarta hosszú fogsággal. Midőn azonban eléje *Hauk* Lajos ítélete került, ezt már kéjjel erősíté meg: Hauknak is lógnia kell, mert ez erre nagyon rászolgált.

Hauk Lajos eredetileg bécsi születésű ember volt, ki hosszabb ideig szolgált a hadseregben, majd tisztí rangjáról lemondván, hírlapíróvá lett. Szatirikus természete kitört belőle s nem csak tollát, de ügyes rajzoló levén, rajzónját is a világszabadság eszméjének szolgálatára szentelte s különösen a kamarilla női fejének Zsófia főhercegnőnek személyét sértő karikaturákat rajzolt és adott ki nyomtatásban. Majd midőn Bécs fegyvert fogott Windischgrätz hadai ellen, a régi katona odaállott a csatasorba, fölismerte Bem tábornokban ban a katonai lángészt s oldala mellett harczolt egészen október 30-áig, midőn Bécs kapitulált. Ugy Bern, mint Hauk szerencsésen elmenekültek Magyarországra, hol mindketten a nemzeti ügy szolgálatába álltak. Hauk már izgató czikkeivel is rászolgált az osztrák kormány gyűlöletére, gunyképei végtelen sértők voltak Zsófiára és Jellacsicsra, most még fegyverrel is ártott a közös ellenségnek, tehát sokszoros halált érdemelt.

A Haynau által megerősített halálos ítélet 1850 január 31-én érkezett Aradra, hol Hauk fogolytársaival csendes életet élt a kazamatákban. Unalomüzből kártyáztak s (mint Kovács Ernő írja) Haukot e foglalkozás közben szólítá el Uthyka porkoláb és kérte egy szóra. Hauk átadta kártyáját egyik társának s Uthyka megindultan közölte vele, hogy halálos ítélete megérkezvén, azt ma fogják kihirdetni s őt holnap felakasztják. Volna azonban egy kis kérése „Hauk urhoz“ a porkolábnak. Felesége, Uthykáné asszony holnap korán szeretne falura menni és ő elkíséri. Ha azonban itt kell lennie az akasztásnál, akkor a kirándulásból nem lehet semmi, mert ilyen jó alkalom nem akad más. Ha tehát „Hauk ur“ megtenné azt a szivességet, hogy most rögtön fölakasztatná magát, akkor Uthyka ur és neje kirándulása nem romlanék el. Utóvégre Hauk urnak ugyis mindegy, egy nappal előbb, vagy később, kegyelemre úgy se számíthat s egy napig ülni a siralombházban nagyon kellemtelen. Uthykáné asszony is mindig tett szolgálatokat Hauk urnak, ezt a kis szivességet ne tagadja meg most Hauk ur a derék asszonytól, ne rontsa el örömét, hanem akasztassa föl magát előbb egy nappal. Minden készen van már ugyis, a hóhér kéznél s a hadbírák is. — E hosszú előadásra Hauk egy szóval válaszolt: „Jerünk!“ s félóra mulva a hős alezredes kiszenvedett a bitófán. Kivégeztetése tehát január 31-én történt meg, a mely napon az ítéletet kihirdették előtte s őt (hogy úgy szóljunk) saját szivességéből akasztották föl ekkor.

Még egy kivégzést jegyeznek föl a kötélkor krónikái az 1850. évről: július 1-én akasztották föl Gyöngyösön *Posztóczy* Istvánt, ki Potoczky Gyula, Almássy Gyula és Mossóczi István név alatt is ösmeretes volt. E gömörmegyei csetneki születésű guerilla-hadnagy a muszka betörés alkalmával Gyöngyösön csapatot szervezett az oroszok ellen s lehetőleg az osztrákoknak is ártandó, több vakmerő támadásban vett részt az egyesült elnyomó seregek ellen. A fennebb említett Pállikkal és Márkussal, Foith Józseffel és Alajossal részt vett b. Hacke alezredes megölésében, majd egy orosz ezredest támadott meg Hellmann József nevű társával a Budapestre vivő kis-rédei csárdában és azt foglyul ejtvén, a magyar csapatoknak átszolgáltatta. Július 29-én guerilla-csapatával a Gyöngyösön levő orosz tiszteket megtámadta és összefogdosta, július 31-én pedig több osztrák érzelmű lakost sarczolt meg ugyanott.

E harmincz éves vakmerő guerilla a forradalom után csaposlegénynek állott be egy gyöngyösi korcsmában Almássy Gyula név alatt s így lappangott. Felismertetvén, elfogták, halálra ítélték és Gyöngyös-Püspöki alatt fel is akasztották. Az ő ítélete volt az utolsó halálos

A pozsonyi kis diákok kinoztatása.

(1853. márczius 2.)

ítélet, melyet Haynau életében megerősített, mert hat nap múlva hirtelen elcsapták a vérengző embert, — nem vérengzéseieért, hanem mert július 1-én az általa szerzett Haynau-alapítvány kamataiból száz volt honvédnek adott nyugdíjat. Haynau azzal állott boszut elcsapatásáért, hogy a pesti Uj-Épületben levő foglyok közül annyinak, a mennyinek ítéletét elkészíthették a vérbirák 24 óra alatt, megkegyelmezett s valamennyit szabadon bocsátotta. Kivételt csak Madarász József, Parcsetics-Rákóczi Hugó (18 évi várfogság!), Kubinyi Ferencz és Buda Sándor képeztek, kik nem nyertek kegyelmet.

Haynau elbocsáttatván a katonai szolgálatból, utána egy darabig csend lett. A „főbűnösök“-nek megkegyelmezett Haynau, a kisebbeket nem lehetett kivégezni. Azonban az osztrák udvari ész leleményes s új forrását találta ki a jogtalanságnak. Mikor Albrecht főherczeg lett Magyarország kormányzójává és Haynau utódjává, a volt honvédekre ráfogták, hogy rablók s e czímen végezték ki őket. Az 1852. évben megindul tehát a kivégzések új sorozata, ámbár a rablás czímén eszközölt kivégzések az 1851-ik évben sem szüneteltek.

Főindok a kivégzésekre ekkor az volt, hogy az illetőnél fegyvert találtak. A közbiztonság a lehető legrosszabb levén, ha valakinek utaznia kellett, vitt magával egy puskát vagy pár pisztolyt, mert hiszen a rablónak is volt fegyvere. A békésen utazót a csendőr feltartóztatta, megmotozta, a fegyvert nála megtalálta, ezért elfogták az illetőt és felakasztották, mert tiltott fegyverviselés bűntényét követte el. Az erre vonatkozó hirdetés 1851. december 20-án jelent meg a német ujságban s azontul több száz embert lőttek agyon e hirdetés alapján. Egy részükre ráfogták, hogy rablók voltak, másik részük csak azért öletett meg, mert nála fegyvert találtak.

Igy lőtték agyon *Berta* Péter 37 éves, volt guerillát 1852. szeptember 22-én Szegszárdon, mert egy duplapisztolyt találtak nála, *Aich* (másképp: *Elek*) Jakab, hódmezővásárhelyi 26 éves, volt honvédet, ki besoroztatván 1850-ben megszökött s Répáshia nádasaiban ellenszegült az elfogására jött zsandároknak, április 15-én Szegeden agyonlőtték. *Papp* János nagykárolyi születésű 23 éves szökött katonát, kinél egy töltetlen pisztoly volt elfogatásakor, április 1-én Kecskeméten lőtték agyon; Szegeden *Juhász*, másképp Takarits András volt honvédet lőtték agyon október 11-én; *Levotkay* János exhonvédet november 15-én lőtték agyon, *Malla* Jánost másnap, *Oláh* Mihályt is november 16-án Szegeden. Ez utóbbiak állítólag raboltak is, de a ki az akkori osztrák igazságszolgáltatást ösmeri, tudhatja, hogy ezeket voltaképen volt honvéd mivoltukért gyilkolták le.

Minden jellemzés nélkül emlitek föl néhány nevet, melyeket osztrák hadbirósági ítéletekben találtam: felakasztották *Sántha* Mihályt (Jászberény, decz. 17.), *Koros* Mihályt (ugyanott), *Banaczký* Istvánt, *Illés* Istvánt (Szeged, decz. 20.), *Tózsér Bunkó* Jánost (Gyöngyös, decz. 21.), *Kiss* Jánost (Kecskemét, márcz. 1.), *Tóth Bandi* Andrást (Szeged, febr. 16.), *Csekán* Ivánt (Pest, febr. 13.); agyonlőtték *Szabó Vastag* Józsefet (Győr, nov. 29.), *Sánta* Józsefet (Kecskemét, decz. 6.), *Komáromy* Ferencz exhonvédet (Kecskemét, decz. 13.), *Kátai Orbán* Mártont (Szeged, decz. 30.) és száz mást még.

A rablás ráfogása a legegyszerűbb eszköz volt a magyarság pusztítására. Pakson 1852. december 30-án hat fiatal embert akasztottak föl egyszerre, kik a Noszlopy-féle összeesküvésben állítólag részesek voltak s azon év november 10-én a tolnamegyei tengeliczi pusztán a 70 éves Gindly Antal nagybirtokost meggyilkolták. *Nagy* Albert, az alig husz éves, erdélyi származású költő és postahivatalnok, *Hegymeghy* Sámuel ügyvéddel a Noszlopy-féle összeesküvésre pénzt akarván szerezni, más hat társával együtt a gazdag Gindlyt kereste föl, hogy tőle a vállalatra pénzt szerezzen. (A hadbirósági ítélet így adja elő, azonban valószínűbb, hogy az osztrák érzelmű és besugással gyanúsított Gindlyt csak ártalmatlanná akarták tenni.) Gindly a hozzá belépőket pisztolylyal fogadta, mire Nagy Albert őt lelőtte. Nem vittek el mást, mint a pisztolyokat, a zürzavarban elkallódott Gindly zsebórája is. A csendőrség a vállalatban részes vagy azzal gyanúsított nyolcz egyént hamarosan elfogván, ezeket gyorsan elítélték s a két *Benke* testvért Istvánt és Sándort, *Kovács* Jánost (másképp Halasi Sándort), *Gellér* Károlyt, *Hallai* Sándort és ifj. *Mező* Sándort Pakson december 30-án,

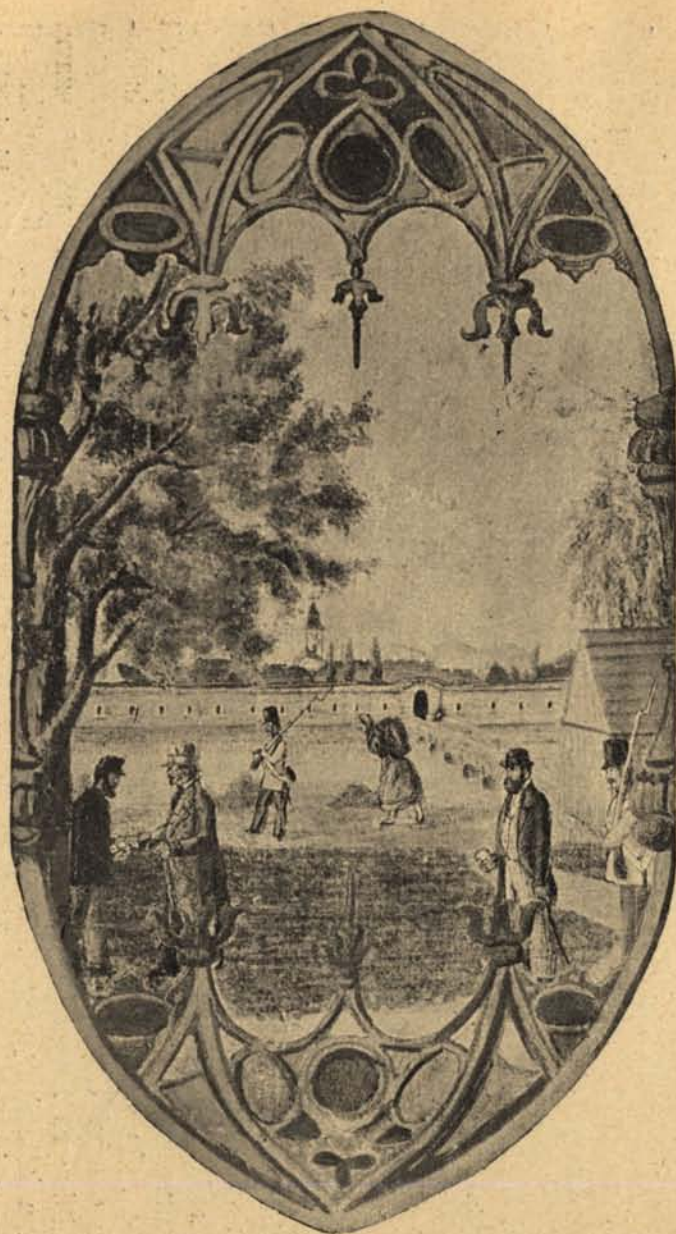
Nagy Albertet és Hegymeghyt pedig Pesten deczember 31-én felakasztották, mint rablókat. Közülök öten voltak a szabadságharczban mint honvédek vagy guerillák részesek, — az osztrák boszuszomj bennük tehát a volt szabadsághősöket sujtá.

B. Vay Miklós, a koronaőr, ki 1852-ben az Uj-Épületben volt fogoly, írja Emlék-irataiban, hogy legtöbbnyire az ő ablakai alatt történtek a kivégzések s ezekre a magyar politikai foglyokat nézőknek is kirendelték. Duschek Ferencz, a volt pénzügyminiszter betege volt e gyilkosságoknak s maga Vay is alig várja, hogy elvigyék valamelyik várba... „az Uj-Épületben maradni is irtóztató volna. A sok kivégzés közben magát az embert is felköthetnék egy kis elnézésből, vagy félreértésből. A mire a nélkül sem hiányzik nálok a jóakarát!“ (224. lap.)

Ugyancsak az ő ablaka alatt végezték a sűrű botoztatásokat is, melyekben személy-, kor- és rangkülönbség nélkül mindenkit részeltettek, a kire foguk volt. A Vay által említett kivégzések néhányát itt említem meg: Kovács Sándort 1852. szept. 6-án, Juraszik Jánost szept. 9-én lőtték agyon, Vig Jánost szept. 18-án (katonaszökevény, volt honvéd), Singer József volt honvédet jan. 7-én (1853.), Fodor András volt honvédet márcz. 30-án. Kecskeméten augusztus 22-én Lövey Jánost és Káplár Györgyöt, Szegeden jan. 7-én Bagyin János volt honvédet, Sója-Ugró Pált és Lugosi Istvánt. A legtöbbre ráfoglák, hogy rabolt, s így pusztították a magyarságot.

De pusztíták a magyart nemcsak itthon, de külföldön is. Bécsben is akadt egy nemes magyar és egy idegen vértanuja ügyünknek. Piringer Mihály, ki Pataky Mór név alatt szolgálta a forradalom után a magyar ügyet, Bécsben végezték ki Goszlár Juliánnal együtt 1852. február 5-én. Piringer a forradalom előtt ügyvéd volt, szeredi születésű lelkes magyar, ki a szabadságharcz alatt nemzetőr lett, majd a Hunyady-csapatban őrmester s Bem hadi irodájában dolgozott. Így lett tiszté s maradt az egész hadjárat alatt Bem közelében, kiről „Bem Erdélyben“ című könyvét is írta 1850. elején. Brüsszelben, hova sok veszély között kimenekült. Könyve most is becses forrásmű Bem harczaira. Onnan Párisba, Londonba ment, hol kimenekült társaival együtt új felkelést tervezett; 1851. végén a szintén Londonban levő nagy olasz hazafival Mazzinival tanácskozott Magyarország felszabadítására s november elején egy csomó forradalmi proklamációval átjött Hamburgba, hogy az ott levő magyar katonaságot megnyerje a forradalom ügyének. Itt volt egy Ruczák Ignác nevű magyar szabó, kinek segítségével november 16-án a közlegényekké besorozott volt honvédtisztekkel jött össze, majd másnap Rendsburgba ment át, hogy ott a 19. gyalogezred legénységével (győri fiuk) érintkezessen. Innen jelentést küldött Londonba s Máty János századossal Bécsbe akart indulni, hogy ott is megközelítse a magyar katonákat, azonban feladták még ott a katonák között levő árulók, a német rendőrség elfogta s Mátyval együtt Bécsbe vitték, hol Máty börtönében elégette magát, Piringert pedig február 5-én felakasztották. Az ő bitófája mellé másodikat is ástak le s erre a lebergi születésű 32 éves Goszlár Juliánt akasztották, ki a bécsi lengyel légió tagja volt, majd ott elfogatván, 1850-ben kiszabadult, beállott magyar politikai emisszáriusnak s megbízatást vállalt a magyar emigránsoktól. Robbanó golyók gyártása iránt alkudozott külföldi gyárosokkal s vakmerően Bécsbe is eljött, hogy a magyar ügynek hiveket szerezzen. Itt elfogták és Patakyval egyszerre ölték meg.

Az 1852. évre esik a fiatal császár első utazása Magyarországon. Mikor ez köztudomású lett, Noszlopy Gáspár, volt 1848—49-iki magyar kormánybiztos agyában merész terv fogamzott meg. Lovas legényekből légiót akart szervezni s ezzel az utazó császáron rajta ütni, kiragadni őt a kísérek kezeiből, elvinni a buvó-helyekre s ott rákényszeríteni arra, hogy az alkotmányt visszaállítsa, a nemzet szabadságát visszaadja. Ha nem teszi meg, életét sem kimélik. Az Alföldön össze is toborzá légióját, azonban Noszlopy gondolata az volt, hogy embereit egyenruhába öltözteti. Ezt hiába ellenezték az okosabbak, ő makacsul ragaszkodott az egyenruhás összeesküvéshez, a mivel az időt és alkalmat elszalasztották s mivel a magyarok természetében nincs a titoktartás, a dolog kipattant. Noszlopy társait, köztük Jubál Károly műegyetemi tanárt, Kossuth nővére gyermekeinek nevelőjét, Sárközy Aurél

THERESIENSTADTI KÉPEK. VIII.

(Levél hazulról; horgászás szuronyok közt.)

Soma, vidéki földbirtokost, *Andrásffy* Károly volt gárdistát és honvédtisztet, *Vasváry* Ferencz kecskeméti birtokost, *Gál* József volt honvédfőhadnagyot, *Zabolay* Károly volt guerilla-hadnagyot, *Bobory* Károly czeplédi plébánost, *Szabó* Károly ref. lelkészt (ki a vállalat céljára 4000 ezüst forintot áldozott) összefogdosták, de a vakmerő vezér, ki már egyszer elmenekült fogságából (betegség czimén az Uj-Épületből áthelyeztette magát a kórházzá átalakított Ludoviceumba, itt valami vegyi szerrel felismerhetlenné tevén arczát, lepedőkön ereszkedett le az ablakból s menekült el télvíz idején egy szál fehérneműben) nem bírták elfogni sokáig.

Az elfogottakat, sőt Vasváry agg atyját is, éktelen kinzások között akarták vallomásra bírni, miután azonban ez nem sikerült, egy részüket Pestre, más részüket Bécsbe hurczolták. Majd midőn Noszlopy is kézrekerült, kinek jobban örültek, mintha Kossuthot kapták volna kezükbe, most már ki lehetett mondani a halálos ítéleteket. Dühök főleg Noszlopyra összpontosult, ki már a forradalom alatt is sok kárt okozott Somogy megyében és a Bakony környékén az osztrák ügynek vakmerőségével, vaserélyével és lángoló hazafiságával. *Jubál* Károlyra, ki 35 éves, székesfejevári születésű, komoly tudományos ember volt, csak ráfogták, hogy Noszlopy vakmerő tervében részt akart venni, de azért keverték bele a pörbe, mert Meszlényiné gyermekeinek tanára s a Makk-féle összeesküvés részese volt. Semmit sem tudtak rábizonyítani, hasonlólag *Sárközyre* is csak annyit, hogy a vállalatra némi pénzt adott. A negyedik elítélt, kit Bécsben állítottak vérbíróság elé, a daliás *Andrásffy* Károly, volt magyar testőr-hadnagy, a forradalomban huszárkapitány volt, ki Világos után Törökországba menekült, honnan álnév alatt jött haza, hol elfogták. Elítéltetése égbekiáltó igazságtalanság volt, már csak azért is, mert idegen országban, idegen bírák elé állíták, mint egykor Nádasdyt, Zrinyi Pétert és Frangepánt. Mind négyüket kötél általi halálra ítélték s egy napon hajtották végre rajtuk. *Andrásffynak* a „szelid Kempen“, mint bécsi főparancsnok, agyonlövetésre szóló „kegyelmet“ adott, a Budapesten levő háromnak Albrecht főherczeg ennyi könnyítést sem engedett. *Andrásffyt* Bécsben 1853 márcz. 3-án lőtték agyon, Noszlopyt, *Sárközyt* és *Jubált* ugyanaznap akasztották föl Pesten a régi ferenczvárosi temetőben. Lehet, hogy az ártatlan *Jubált* meg sem ölték volna, ha pár héttel azelőtt *Libényi* János, a 21 éves magyar szabólegény nemzetéért boszút állandó, nem követi el rosszul sikerült merényletét Bécsben a fiatal császár ellen. (1853 febr. 18-án.) E szerencsétlent hat nap mulva akasztották föl ugyancsak Bécsben, de már mint halottat, mert a börtönben agyonkínózták. E merénylet miatt szigorították meg mindenfelé az élő-halottak fogságát s végeztek ki ártatlan embereket is.

Ugyanez ügyből kifolyólag, mint Noszlopy társa, halt ártatlanul vértanu-halált a dicső *Gasparics* Kilit Márk, az ékesszóló hitszónok, egyházi író, ferenczrendi szerzetes. Noszlopy összeesküvésében már csak azért sem lehetett részes, mert őt már 1852 február 9-én elfogták Gyöngyösön, Noszlopy pedig akkor még egyetlen embert sem toborzott vakmerő vállalatára. No de az mellékes dolog volt ekkor: *Gasparics* honvédtiszt volt a forradalomban, utána kibujdosott, de ismét visszatért, állítólag Mazzinival is összeköttetésben lett volna, aztán elfogták, másfél évig vallatták, sanyargatták, végre is Bécsben halálra ítélték (1853 aug. 10-én), kivánságára magyar földre hozták le s Pozsonyban az ugynevezett disznó-mezőn szept. 2-án felakasztották. Nagyobb lelki nyugalommal egy szent sem halhatott meg, mint *Gasparics*, ki 49 éves férfi levén, a mellé rendelt ifju papot ő vigasztalta a vesztőhelyre menet közben. „Éljen — és élni fog a haza!“ — ez volt utolsó szava, midőn a kötelet nyakára tették. Holttestét rendtársainak sem volt szabad eltemetniök, ott ásták el a bitófa alatt és betapostatták, hogy a honfiak ne zárándokolhassanak ki sirjához. Hamvai ott porladtak el magyar földben, emléket Pozsonyban a *Gasparics* Kilit-utcza őrzi.*

* Könyvem korlátolt terjedelme nem engedi meg, hogy a Noszlopy-féle összeesküvésről és a Makk-féle szövetségről részletesen írjak. Amarról *Vasváry* Ferencz közleményére utalom az olvasót (Abafi: *Hazánk*, történelmi közlöny V. és VI. kötet), emerről *Hentaller* Lajos kitűnő művére „A balavásári szüret“ és *Orbán* Balázs „A Székelyföld leírása“ című nagy munkájára.

JUBÁL, SÁRKÖZY ÉS NOSZLOPY KIVÉGZÉSE.

(Pest, 1853. márczius 3.)

Ugyancsak Pozsonyhoz fűződik azon szégyenteljes eset emléke, melyben a császári hadsereg néhány gimnázista diákkal szemben mutatta ki hősiességét. A pozsonyi reáliskola néhány diákja: *Malinkovszky* Viktor, *Horváth* János és *Schulek* Sándor 1853-ban beszélgetvén, gyerek-emberek szokásaként hőstettek végrehajtására vágyakoztak s azt sajnálták, hogy nem voltak 1848-ban idősebbek, hogy a dicső honvédek közé beállhattak volna. Valamelyik osztálytársuk e beszélgetést névtelen levélben följelentette a rendőrségnek, mely az ügyet gróf Attems kerületi főnöknek juttatta tudomására. Újabb följelentés a liceum három növendékét: *Paveszka* Pált, *Ruttkay* Rezsőt és *Kiss* Istvánt mondotta hasonló rebelleseknek. Gróf Attems és a pozsonyi hadiparancsnok, Ruckstuhl tábornok nagy diák-összeesküvést szimatoltak ez ártatlan beszélgetésekben s az összes, kompromittált fiukat elfogatván, Pablasek reáliskolai igazgató és a hozzá méltó tanárok segítségével a fiatal „Kossuth-kutyák” körében a legszigorubb nyomozást tartotta, majd a Prers alezredes elnöklete alatt összeült haditörvényszék útján Paveszkát 40 botütésre, a 15 éves Ruttkayt 30 botra, Kisst pedig 20 botütésre ítélték márczius 2-án s rajtuk az ítéletet rögtön végre is hajtották. Miután a 14 éves Malinkovszky és a 16 éves Horváth gyöngé szervezete a botütést nem bírta volna el, ezeket hat és négy heti fegyházra ítélték vasban. Ezenkívül Paveszkát az összes középiskolákból kizárta a kultuszminiszter.

E baromi ítélet egész Pozsonyt föllázította, annyival is inkább, mert a gyermekek szülői előkelő állásu egyének, többnyire hivatalnokok voltak. Közbenjárásuk azonban hiábavaló volt, mert az ifju martiroknak ki kellett szenvedniök a rájuk rótt büntetést. Milyen elrettentő hatása volt ez állati kegyetlenségnek a többi diákra, mutatja az, hogy mikor a megbotozottak visszatértek az iskolába, a 12 éves kis *Gussner* Károly első osztálybeli diákocskája helyeselte az apró vértanuk cselekedetét. Az osztrák hadsereg dicső intézménye, a hadbíróság újra összeülvén, *Gussner* Károly 12 éves tanulót tiz botütésre ítélte s ez rajta végre is hajtatott. Így oltották bele az ötvenes évek diákjaiba a rajongó szeretetet „a császár és a közhaza” iránt, a mint a „Gotterhalte” magyar fordításának első sora mondja.*

Az ötvenes évek utolsó nagy mozgalmáról kell még szólanom, mielőtt letenném a tollat. Ez a *Horváth—Török—Gálffy-összeesküvés* név alatt ösmert ábrándos terv volt, melylyel néhány rajongó, lelkes hazafi a leigázott hazát akarta fölmenteni sulyos bilincsei alól. E mozgalom főnöke és külső mozgatója a merész Makk József, 1849-iki tüzérezredes vala, kinek 1848-ban Komárom vára megtartásában kiváló érdemei voltak.

Makk jellemével még mindig nem vagyunk teljesen tisztában. Annyi azonban bizonyos, hogy ő 1851-ben Kossuth nevét jogtalanul használta föl az „összeesküvés” népszerűsítésére s ennek egész tervezete az ő gondolata volt. Ösmervén a magyar ember titoktartásra nem való természetét, arra gondolt, hogy a leendő összeesküvők ne ismerhessék s így el se árulhassák egymást, csupán a közvetlen főnök ismerje alárendeltjét, kihez rendeleteit küldi. Így eszelte ki az „Évszaki rendszer” név alatt ismertté vált szövetkezetet, melynek feje (az Év) ő volt, egyes hónapjai a nagyobb országrészekben működő alparancsnokok, hetei, napjai és órái a közbeeső ügynökök, perczei pedig a közharczosok. A „perc” csak az „órát”, az ő közvetlen főnökét ismerte, az „óra” a „nap”-ot, ez a „het”-et, emez a hónapot. Az „Év” által adandó jelre egyszerre kellett volna kitörnie a felkelésnek egész Erdélyben, melynek területén a „Terv-vázlat” számai ágaztak el. Az egész azonban oly nagy nyilvánossággal történt, hogy az erdélyi városok piacznán kérdezgették a székelyek a kaputos emberektől: „No, uram, mikor üt már az óra?” Lehetetlen volt erről tudomást nem vennie a katonai kormányzatnak, mely aztán 1852 január 24-éről 25-ére virradó éjjelen a következő egyéneket fogatta el egyszerre: *Török* János ref. főiskolai tanárt, *Topler* Simon és *Dobolyi* Sándor volt képviselőket, *Andrássy* Rafael ferenczrendi guardiánt, *Albert* János ref. lelkészt és *Demjén* Lajost Maros-Vásárhelyt; *Nagy* Samu és *Bereczky* László birtokosokat

* Az ifju martirok történetét *Prém* József jeles írónk adta a *Hazánk* politikai napilap tárczájában 1904-ben.

A MAROSVÁSÁRHELYI VÉRTANUK.

(1854. márczius 10.)

maros-nyéki birtokaikon; *Gálfy* Mihályt, Török sógorát Martonoson; *Cseh* Sándort Háromszékmegyében; *Veress* Sándort, a csik-somlyói zárdá főnökét; *Bányai* Antal ügyvédet, *Dáné* Károly és *Bereczky* Sándor birtokosokat Udvarhelyszéken; *Beregszászy* Imrét Küküllő megyében; *Minorich* Károlyt és *Lugossy* Józsefet Kolozsvárt; *Magoss* Ernőt Pesten, *Simon* Eleket Bécsben, gr. *Smiaglovskyt* Lembergben. Horváth Károly Török tanár leglelkesebb tanítványa s a mozgalmakban jobb keze, menekülés helyett Schobel tábornok, katonai parancsnokhoz ment, felelősségre vonni őt, a miért Törököt és társait elfogták, mire a tábornok őt is letartóztatta. Nemsokára ezután a főiskolának több tanulóját fogták el s megindult a vallatások reneszere.

Már 1849-ben az aradi várban kiadták a hazafiak egymás vigasztalására e jelszót: „Lesz még szőlő, lány kenyér“, mely verssornak rimes felét („Lesz még a kutyára dér“) mindenki utána gondolta. Ez lett jelszava a Makk-féle „összeesküvésnek“ is, melynek részesei e köszöntésről ismerték meg egymást: „egészséges vagyok, mint a makk“. Áruló mindenütt elég akad s az egész ügy fölfedezésével s a „Tervvázlat“ és „Évzsaki rendszer“ kézbeadásával *Biró* Mihály kiskörményi földbirtokost gyanúsították, ki e vádat 1870-ben kiadott „Önvédelem“ czimű füzetében magáról elhárítani iparkodott. A közvélemény ma is őt tartja árulónak, hogy azonban tényleg ő volt-e az áruló, csak akkor lehetne eldönteni, ha a vallatási jegyzőkönyvek valaha napvilágra kerülnének. *Biró* maga is el volt zárva, de úgy ő, mint a hős *Földváry* Károly ezredes, szabadon bocsáttatott s a gyanu innen érte őt.

A vallatások Nagy-Szebenben történtek, hol *Bartels* ezredes, a vérbiróság elnöke nagy érdemeket akart szerezni ez összeesküvés kiderítésével. A lelki kínzásokat a foglyok hősléleküleg tűrték, azonban *Bányay* Antal megőrült és meghalt, *Topler* Simon pedig elcsüggedve, megmérgezte magát a börtönben, miután előzetesen *Andrássy* Rafael gvardiánnak öngyilkosságát bejelenté kopogtatás útján adott szavakkal: „Rafi barátom, én már megyek.“ Elment, meghalt. A börtönökbe behozták *Törökné Gálfy* Rózát, *Kenderessyné* Boér Ninát, s még néhány hőslélkű nőt, kikből azonban a legnagyobb lelki kínzásokkal se lehetett vallomást csikarni ki. A vége egy sereg halálos ítélet volt, melyek közül hármat 1854 márczius 10-én hajtottak végre Maros-Vásárhelytől a Posta-réten. Először *Horváth* Károlyt akasztották föl a három öles magas bitófára, utána a férfias öntudattal kimult *Gálfy* Mihályt s végül a fél-ájult *Török* Jánost. Néhány halálos ítéletet, (mint a fennebb említett két asszonyét) hosszú tartalmu várfogságra változtattak át, így 18 évet kapott *Boér* Antal és *Dobolyi* Sándor, 15 évet *Andrássy* Rafael, *Beregszászy* Imre, *Tompai* Lajos, *Magoss* Ernő, *Kese* Elek, *Nagy* József, 12 évet *Bereczky* Sándor, *Dáné* Károly, *Varga* Zsigmond, *Marosi* János, *Lőrinczy* Mihály, *Lengyel* Ádám, *Bitai* Mihály, *Finna* János, *Minorich* Károly, *Törökné Gálfy* Róza és *Hajnal* Róza. Tíz évi várfogságra ítélték *Árkosi* Mózes, *Gál* Antalt, *Beke* Dénest, *Szabó* Lajost, *Elekes* Józsefet, *Dózsa* Sándort, *Bedő* Sándort, *Bányay* Antalt (ki aztán megőrült), *Jakó* Antalt, *Muzsnai* Pált, *Kenderessyné*t, *Boncza* Imrét, *Lugosi* Józsefet, *Tilts* Jánost. Ötől nyolcz évig terjedő büntetést kaptak tizennégyen.

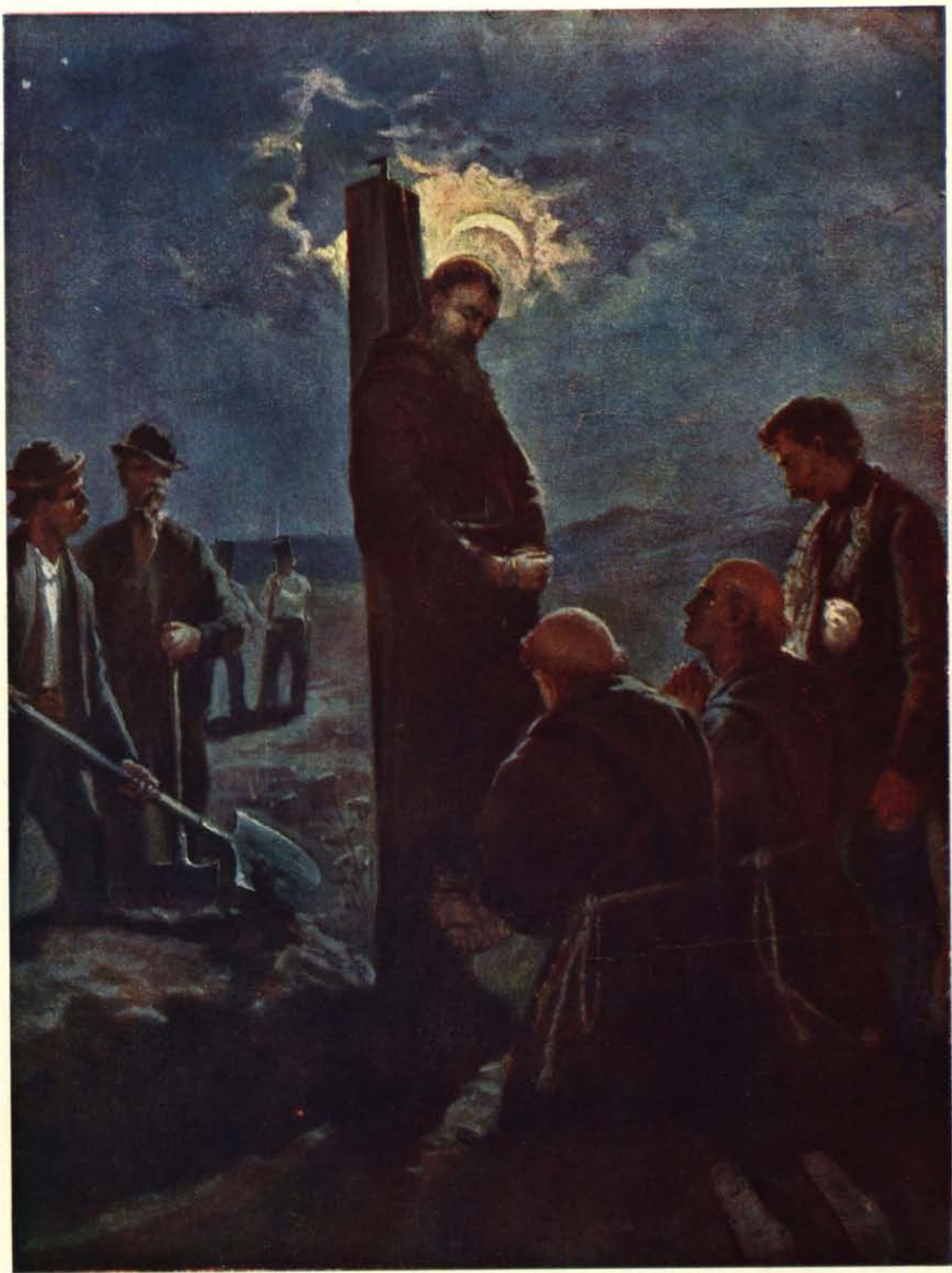
Mikor a tervezett kivégzés híre elterjedt, a város polgárai küldöttséget menesztettek a katonai parancsnoksághoz, hogy ha már meg kell lennie a szörnyű esetnek, legalább golyó által történjék a kivégzés, azonban a parancsnok polgári adlátusa *Lázár* János, ki már az elfogatásokat is eszközölte, így kiáltott fel: „Elég fa van a város erdeiben az ilyen szép madarak számára!“ majd maga ment ki megmérni a bitófákat, hogy birnak-e a három öl magassággal, mint azt megrendelte. A vértanuk halálában bestiális örömmel gyönyörködött, azonban a fiatal *Horváth* a kivégzés helyére menetel közben is derülten társalgott; sőt élcelődött is, a komoly *Gálfy* elszántan fogadta a halált, csak az öregebb és beteg *Török* ájult el a kivégzés előtt közvetlenül. A kivégzésnél jóformán csak magyar nézők voltak jelen, de ezek végtelen szomorúsággal látták a kegyetlen eljárást.

Utolsó két áldozata még hátra volt a Makk-féle összeesküvésnek. A fiatal *Várady* József volt honvédtiszt és társa *Bartalis* Ferencz földmives szintén fogságba került az 1854. év tavaszán. *Bartalis*t előbb fogták el pár nappal, a deli szép ifju *Várady* azonban még

Gasparics Kilit vértanú.

(Pozsony, 1853. szept. 2.)

lappangott a Székelyföldön, míg végre könnyű vére és szerelemvágya által vezettetve, el nem ment kedveséhez Raffainéhoz, kit a spiczlik szemmel tartottak. Itt fogták aztán el és erősen megvasalva vitték Sepsí-Szent-György katonai börtönébe.

Várady József már 1850-ben keresett összeköttetést a Kiutahiában fogva volt Kossuthtal, majd a szintén Kossuthnak ajánlkozott Rózsafi Mátyás (volt kispap, ábrándozó forradalmár) útján Makkal megösmarkedvén, a Székelyföld egy részének szervezője lett s még azután is folytatta az agitációt, mikor Kossuth egyrészt a külpolitika kedvezőtlen fordulását látva, másrészt jól értesülve a hazai állapotokról, hogy ott az a lelkes tömeg, melyre számított, nincs meg, minden mozgalmat letiltott, Várady jóformán saját szakállára eszközölte a szervezést, de sokra nem ment vele, majd midőn Horváthot, Gálft és Törököt 1852 januárjában elfogták, belátta, hogy egymaga pár emberével mitsem kezd, beállt bujdosónak. Két év múlva fogták el, (mint fennebb említém) hamar halálra ítélték és Sepsí-Szent-György városának is megadatott azon látványosság, hogy két vértanu meggyilkolását végignézheti.

Az ugynevezett Örök hegy aljában állították föl a két különálló oszlopbírófát, 1854 április 29-én s ezekre előbb az elájult Bartalis Ferenczet huzták föl, majd a délczeg és vidám tekintetű fiatal Várady Józsefet. Reggel 8 órakor vitték ki a két áldozatot s gyorsan végeztek velük, mert $\frac{1}{2}$ 10-kor már visszajött a jelenvolt nagyszámu nép. Az áldozatokat közös sirba temették, (mely még most is jeltelen) oltatlan meszet tettek rájuk s vizet töltöttek rá, hogy a mész összeégesse a testeket. Várady haláláról, kevéssel a kivégzés után, egész tömeg dal keletkezett a Székelyföldön.

Háromszék be van kerítve,
Váradyt kerítik benne,
Ha Váradyt megfoghatnák,
Hóhérok kezibe adnák.
Háromszéken kiadatik,
Felvidéken befogatik,
Három zsandár az ajtóba,
Leste, hogy karéjba fogja.
„Ne fogj engemet karéjba,
Elsétálok uri módra.“
Váradynek szép körhaja,
Gesztenyeszin kondorhaja,
Fel van a vállára csapva,
Hogy a kötél ne surolja.
Váradynek szép körhaja,
Meszes gödör a sirhalma.

Várady és Bartalis halála képezte záradékát az ötvenes évek mártir-csinálásának. A nemzetnek egy jó angyala került messze Bajorországból s megfogta szeliden a lesujtani készülő kezét . . . A kivégzések megszűntek, de jöttek helyébe — melyekről a jó angyal nem tudott és nem tehetett — az alattomos orgyilkosságok . . . 1860-ban „a legnagyobb magyar“ gr. *Széchenyi István* halt meg vértanu halállal, 1861-ben gr. *Teleki László*, kiknek vére szintén a „rendszer“ véreibeinek lelkén szárad. Közben a szép fiatal *Forinyák Géza* vérzett el 1860 márczius 15-én a zsoldosoktól nyert sebében s 1864-ben zilahi *Sebess Emil* volt honvédőrnagy, kit szintén osztrák katona lőtt le.

Aztán jöttek Ausztriára a szörnyű megaláztatások, szétzüllött az egész toldozott-foltozott birodalom. Az uralkodó fején megingott az osztrák császári korona, a befolyásos családtagok Miksa mexikói császárt akarták helyére tenni, ez azonban inkább feláldozta magát, mint vértanu idegen földön. A porig alázott „hatalom“-nak segítségére jött a levert, szenvedő Magyarország, letörölte könyeit és békére nyujtá behegedt sebekkel telt jobbját. Azóta nyíltan megünnepelhetjük vértanuink emlékezetét, fizetjük az osztrák adósságokat s az azóta szerzett magunkét, türjük a hatalom paczkázásait s csüggedve nézünk a jövőbe. Szeretnénk felejteni — de ha nem lehet! A kiontott mártir-vér mindig áttör a fekete fátyolon, melyet 1867-ben a multra borítottak s átítatja azt sötét pirosával.

Zárszó.

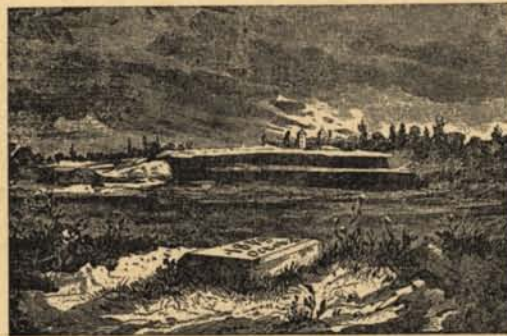
Bús történetem itt véget ért. Hazámnak a mennyi vértanuját, kik a dicsőséges szabadságharcz alatt és után szenvedtek halált alkotmányunk védelméért, a mennyire lehetséges volt, följegyeztem s róluk beszámoltam. Könyvem szűkebb terjedelműre volt szabva, hogysem részletesen tehettem volna ezt, de kutatásaim alatt annyi anyag halmozódott föl kezembe, hogy jelen művem négyszeres ivterjedelmét kitevő munkát lehetne írnom a magyar vértanukról. Eredetileg nyolcz ivre tervezett művemet így is kibővítém, kiadóm azonban, az én derék Vass Józsi barátom sem ezért a költségtöbbletért nem zugolódott, sem akkor nem volt ellenvetése, midőn a színes képekre a fedőlapokat kívántam, mert e művel ő is hazafias áldozatot akart hozni a Nagyok dicső emlékezetének.

Kutatásaimban derekasan támogattak mindazon derék hazafiak, kikhez adatokért gr. *Kreith* Béla gyermekkori barátom útján fordultam. Először őt illeti meg köszönetem, ki a levelezéseket egyes adatok beszerzésére elvállalta és ritka lelkiismeretességgel végezte. Azután azoknak tartozom köszönettel, kik az adatokat beszolgáltatták. Természetesen a történelmi kritika gyakorlásával rostálván meg azokat, a megbízhatókat kiválasztottam és fölhasználtam, a többit félretettem. Így tisztázódott könyvemben sok eddigelé kétes kérdés s jött felszínre sok ismeretlen adat. Kézirati gyűjtést és lelkiismeretes naplójegyzeteket nyertem így szentkatolnai *Bakk* Endre vizaknai plébános és tiszteletbeli kanonok urtól s *Kovács* Ernő volt 1848—49-iki honvéd-örnagytól, kitől könyvem néhány festmény-másolata is származik. Hálával tartozom kívülük *Káplány* József gyöngyösi főjegyző, *August* János kőszegi levéltárnok, *Kincs* István kőszegi plébános, ifj. *Teszéry* László alsódabasi főszolgabíró, *Török* József ócsai ev. ref. lelkész, dr. *Szücs* Zsigmond ócsai ügyvéd, *Páder* Rezső soproni plébános, *Mészáros* János soproni városi levéltárnok, dr. *Kovács* István soproni ügyvéd, *Kazácsay* Árpád pozsonyi plébános, *Bohus* György kisszebeni v. aljegyző uraknak, kik megkeresésünkre szíves készséggel válaszoltak s vagy pozitív vagy negatív eredményű adatokat bocsátottak rendelkezésemre. Külön kell megköszönnöm *Körömy* János ur szíveségét, ki a székesfejérvári vértanuk kivonulását, elfogatását és kinoztatását mint nemzetör látván, kérésemre terjedelmesen leírta. A pozsonyi vértanuknál *Kumlik* Emil városi levéltárnok lelkiismeretes könyve volt főforrásom, melynek megjelenése épen művem iratására esett.

Az igazi főforrás természetesen a császári törvényszékek által hozott halálos ítéletek szövege volt. Az ezekben foglalt adatok lelkiismeretes összehasonlítása a többi tudott tény-nyel, a megkérdezett szemtanuk, vagy előbb megjelent művekben, szemtanuk által megírt adatokkal adta meg a megközelíthető valóságot, mely könyvemben foglaltatik. De a mint könyvemben több helyen megjegyeztem, ez csak a megközelíthető valóság, az igazinak megállapítása még mindig távol áll korunktól.

Szerettem volna az elítéltek névsorát is csatolni könyvemhez — közel 3000 egyénnek adatai birtokomban vannak — de ez maga egy külön mű, mely legalább három nagy ivvel szaporította volna a könyv terjedelmét és hátráltatta volna megjelenését. El kellett ejtenem e kedvencz eszmét, mert akkor művem nem jelenhetett volna meg ez év október 6-ára, a nagy vértanuk iránti hazafias hódolat jeléül. Talán jobb idők bekövetkeztével erre is rákerülhet a sor.

Az időpont, melyben művem megjelenik, ismét végzetesnek látszik hazánkra. Talán a Gondviselés elhárítja fejünkről a nagy csapást, mely fenyeget, ha azonban nem mulik el tőlünk a keserű pohár, szolgáljon könyvem buzdító például azoknak, kik a vértanui halálra készek, hogy a késő utókor hálás kegyelete őrzi meg nevüket, ha hazánkért halnak, mint a hogy megszentelte nevét azoknak, kik négyszázados harczunkban eddigelé megdicsőültek. Csak testi halál az, a mit a Nagyok szenvedtek, oly adó, melyet előbb vagy utóbb ugyis le kellett vala róniok, de ez nem halál, mert belőle annál dicsőbb a *Föltámadás!*

Képek magyarázata.

A *Magyar Vértanúk Könyvéhez* mellékelt képek legnagyobb része nem szorul magyarázatra. Fájdalom! nagyon is beszédes képek ezek. A melyiket meg kell magyarázni, azokat részben a fedő borítéklapon megmagyaráztuk. Néhányhoz azonban kell tennünk pár szót az érthetőség kedvéért.

A 4. lap után jövő színes kép a 13 aradi vértanút azon ruházatban ábrázolja, melyet e halhatatlanok a szabadságharcz alatt rendszeren viseltek.

Az 56. és 70. lap után levő színes képek:

Az aradi kazamatákban I—IV.

(Kovács Ernő őrnagy rajzai.)

Az 1., 2., 3. sz. képek ábrázolják a vár déli szegletének egy farácskerítéssel bekerített részét, — szemben az Arad városa felől levő fővárkapuvval — melyet akkor „Czvinger“-nek hívtak. Itt voltak fogva az 1853—54. években az 1848—49-iki magyar szabadságharcz vagy mozgalomban résztvett honfiak, kik mint politikai foglyok várfogságra ítéltettek s Arad várában ülték le büntetésüket. Ezen képek azokat mutatják, azon ruhákban, melyeket személyüket jellemzőleg akkoriban leginkább hordoztak, szokásos járásukat, testi mozgásaikat és apróbb szokásukat feltüntetve.

I. kép. A „Czvinger“-udvar déli szegletét mutatja. A) Az udvar, melyben a foglyok sétálnak és — a mint a képen látható — virágcsoportokat is rendeztek. B) Egy belső szegletbástya — Kavalier nevű, mely alatti kazamáták a foglyoknak lakhelyül szolgáltak. C) Rácskerítés, mely a Czvinger udvarát kerítette be.

Foglyok. 1. Vizkeleti Gusztáv, temesmegyei esküdt — a képen Potyakos nevű kutyáját dresszírozva, — el volt ítélve 12 évre. 2. Lénárt Máté, Szabadka város kapitánya s az ottani vészbiróság tagja, 1875-ben városi főispán, (18 évre). 3. Asbóth Lajos, honv. ezredes, (18 év). 4. Kráin János, alezredes a 3-ik Württemberg huszár ezrednél, a szolnoki csatánál magát kitüntette. 5. Filipovszky Tamás, őrnagy a tűzéreknel, külföldi morvaországi születésű, jeles katona volt, Fehértemplom hős védője a rácok ellen 1848-ban, (16 év). 6. Tóth András, alezredes az 58. honv. zászlóaljnál, (16 év). 7. Freiburg Lajos, őrnagy a nógrádi nemzetőröknél, kezében kávédarálóval, (18 év). 8. Birsy József, őrnagy a 33. gyalogezrednél, éppen Kutyulusz nevű kutyával, Potyakos testvérével apportírozott, (16 év). 9. Izecsészul János, százados a gránátos zászlóaljnál a 39. Don Miguel nevű gyalogezredtől — bukovinai oláh származású — (16 év). 10. Gaál Miklós, tábornok, 1849-ben az Arad várat ostromló magyar sereg vezére volt, (20 év). 11. Vrzbiecky Longin, kapitány, a Coburg huszárezrednél — lengyel születésű — ki 1848-ban egy század huszárral szökött át Galicziából a hon védelmére, (16 év). 12. Vanner József, alezredes a tűzéreknel, jeles katona, (16 év). 13. Fekets János, alezredes a 9. sz. Miklós huszárezredtől, (12 év). 14. Benkő Rudolf, őrnagy a táborkarnál, (16 év). 15. Natáli Máté, őrnagy a 2. sz. Sándor gyalogezrednél, raguzai olasz származású, (6 év). 16. Kovács Ernő, őrnagy a 30. honv. zászlóaljtól, ezen képek rajzolója, a mint rajzol, el volt ítélve 16 évre.

II. kép. A) A vár főbástyája, mely alatt voltak azon kazamáták, melyekben a foglyok legnagyobb része elhelyezve volt. A kazamáták e szerint voltak: Balról a szeglettől Nr. 7, mely állott közepén pitvar és konyha, balra egy kis, jobbra egy nagy kazamátából. Nr. 8. közepén pitvar, balra és jobbra egy-egy nagy kazamata, Nr. 9., Nr. 10. és Nr. 11. a bejárásnál pitvar és konyha s balra nagy kazamata. B) Az udvar. C) Kavalier belső bástya szeglete. D) katonai őrszem a bástyafokon.

Foglyok. 1. Czirer József, őrnagy a 39. sz. gyalogezredtől és vészbirósági tag, (16 év). 2. Jázvicz Ferencz, alezredes, a 2. sz. gyalogezrednél, azután a 16. honvédzászlóaljnál. Szenvedélyes kocsonya-aspik készítő volt. Ezen képen is jelezve van, a mint a főző edényekkel a 8. sz. kazamátából a 7. számuba megy a hol a konyha volt, (16 év). 3. Pfennigsdorf Sándor, őrnagy a 18., előbb a 2. sz. Hannover

huszárezrednél, (12 év). 4. Nyeregyártó János, alezredes előbb a 19. sz. Hesszen-Homburg nevű gyalogezrednél, azután a 19. honv. zászlóaljnál, (16 év). 5. Czigler Mórész százados az 58. gyalogezrednél, később a tábornoknál. Külföldi német származású, a foglyok közt angol nyelvtanító, (12 év). 6. Senovics Frigyes, őrnagy a 39. Dom Miguel nevű gyalogezrednél és tábornoknál. Machatz néven nevezték, kitűnő matematikus és mulatságos utánczója a zsidó-jargon-német nyelvnek, (10 év). 7. Keresztes Lajos, őrnagy a 33. gyalogezrednél, azután a 13. honv. zászlóaljnál, (16 év). 8. Szuper Ágoston, őrnagy a 37. gyal. ezrednél, azután a 81. honv. zászlóaljnál, (14 év). 9. Apor József (6 év). 10. Klementisz Gábor, őrnagy a 62. gyal. ezrednél azután a tábornoknál; szenvedélyes virágápoló, a mint most is a virágokat szemléli, 1863-ban az Almásy-féle felkelési tervnek részese lévén, akkor ismét fogságba jutott, (15 év). 11. Virág Gedeon, őrnagy a 12. sz. nádor-huszárezrednél. Vitéz katona volt, ki 1848-ban Csehországból szökött egy század (153) huszárral a hon védelmére, (16 év). 12. Csutak Kálmán, ezredes a 27. honv. zászlóaljnál. Az Erdélyben mozgó őrsereg és kevés szerencsével működő csapat vezérője az oláh fölkelők ellen, (16 év). 13. Lázár Mihály, nemzetőri százados a székely földön, (4 év). 14. Bárány Meszéné Ferencz, alezredes a 41. gyalogezrednél, azután a tábornoknál, (12 év). 15. Reindl (magyarosítva Edényi) Lipót, százados a 31. gyalogezrednél s tábornoknál. Élces kis ember volt s mint ilyen bajtársai „mojulének” hívták, (12 év). 16. Csipik János, őrnagy az 53. gyalogezrednél, kedélyesen csak „Hanzi”-nak nevezték, (16 év). 17. Krausz Károly, százados a 61. gyalogezrednél. Ez a magyaroknál mint osztrák hadi fogoly tiszt levén letartóztatva, azért lett elítélve, hogy Szegeden a magyaroknál a kórházparancsnokságot viselte, (7 év). 18. Brencsán Sándor, százados a 19. honv. zászlóaljnál, előbb magyar kir. testőr, (6 év). 19. Tarnay Antal, százados a 27. honv. zászlóaljnál, előbb m. kir. testőr, (12 év). 20. Szekenderovics János, Szabadka város tanácsosa s vésztörvényszéki tag. Ennél megjegyeztetik, a mint itt a képen látható, azért volt rajta vas, mivel nem volt tiszt a cs. kir. osztrák hadseregben, kiknek a vasköntés még 1850. szeptember hóban el lett engedve, (8 év). 21. Danne (magyarosítva Dáni) Ferencz ügyvéd s városi tanácsos Szegeden, az 1878-iki árvíz idejében főispán, (2 év). 22. Ollik Pál, Bakabánya város polgármestere, (2 év).

III. kép. A) A Czvinger-udvar másik vége és szeglete. B) Várbeli fürdőház kádakkal berendezve. C) Zuhanyfürdő deszkakerítéssel — a foglyok tulajdona.

Foglyok. 1. Frivisz Ferencz, őrnagy a tűzérekben, (16 év). 2. Sebes Emil, őrnagy a 60. gyalogezrednél, azután az utászoknál, 1863-ban ismét részt vevén az Almásy-féle felkelési tervben, azért újra befogatott, azután mint tébolyban szenvedő Budapesten a Ludoviceum épületében lévén letartóztatva, ott a kertben szökés és ellenszegülés folytán az őrtálló katona által megöletett 1864. év május havában, (10 év). 3. Parcsetics Rákóczy Zsigmond, ezredes a 14. Lehel-huszároknál, előtte van Kutylus nevű kutyája és ennek anyja Potyakos, (18 év). 4. Jonák József, őrnagy a tűzérekben, német származású, 1849-ben Budavár ostrománál a Szent-Gellérthegyről bombákkal ő gyújtotta fel a kir. palotát, (16 év). 5. Gróf Laszberg Károly, őrnagy a 48. gyalogezrednél, kedélyes német ember volt, kit bajtársai mint ilyet „Herr Vetter”-nek hívtak, (16 év). 6. Calzada Alfonz, őrnagy a 34. gyalogezrednél, azután utászoknál, eredetileg spanyol származású, (12 év). 7. Zeunig Lajos, ügyvéd és közbíró a szegedi vésztörvényszéknél, (12 év). 8. Galvagni Caesar, alezredes a 2. sz. Hannover huszár-ezrednél, olasz szárm., (16 év). 9. Wunder (Csudafi) Mihály, őrnagy a 109. honv. zászlóaljnál. Olaszországba menvén, ott mint magyar honvédtiszt alkalmazást kapott s 1880-ban már tábornok s Róma város parancsnoka volt, (16 év). 10. Ghyczy Imre, százados térparancsnok, előbb m. kir. testőr volt, (12 év). 11. Herkalovics Antal, alezredes a 62. gyalogezrednél, azután Erdélyben Bem tábornokánál, (16 év). 12. Derra Kálmán, alezredes a torontáli nemzetőrökben, (12 év). 13. Zsámbokréthy János, őrnagy a 37. gyalogezrednél, (15 év). 14. Parcsetics Rákóczy Hugó, kormánybiztos Perczel tábornok bács-bánsági hadtesténél, (18 év). 15. Szabó József, őrnagy a 42. honv. zászlóaljnál, előbb m. kir. testőr volt, (16 év). 16. Veiszl János, alezredes a 32. gyalogezrednél s a gránátos zászlóalj parancsnoka, eredeti régi német katona, (16 év). 17. Korponay János ezredes és államtitkár Mészáros Lázár hadügyminiszter mellett, tudományosan képzett ember s a magyar tud. akadémia külső tagja, (16 év). 18. Gróf Zselinszky László, (6 év). 19. Kollig Ferencz, alezredes a 39. gyalogezrednél, (15 év).

IV. kép. Arad vár főtere. 1. Kastellitz József cs. kir. osztr. altábornagy és Aradvár parancsnoka 1849—1853-ig haláláig. Istriai görcei szárm. előbb az 52. sz. Ferencz Károly magyar ezred ezredese. Komoly. derék, egyenes és nemesszívű férfiú, ki a magyar politikai foglyok helyzetét helyesen fogta fel, azért is, a hol csak lehetett, azok sorsán segített. Több magyar honvéd törzstiszt, mint fogoly, neki köszönheti, hogy az aradi katonai rögtönítelő bíróság által rájuk kimondott halálbüntetés alul megmenekedtek s humánus bánásmódja miatt is kiérdekelte, hogy neve és emléke fennmaradjon a magyar nemzet előtt — késő korig. 2. Várparancsnoki lak. (Generals-Quarré.) 3. Vártemplom a barátságáért. Az első 3 évben a zárda lakosok között politikai foglyok voltak elszállásolva, de azután a foglyok egy nagy részét idegen városokba szállították. A Czvinger-féle kazamáták hossza 14 öl volt, szélessége $3\frac{1}{2}$ öl, elől 2 ablakkal a Czvinger udvarába s hátul egy kis mély ablakkal a vár sánczaiba, ennél fogva a kazamáták közepe táján még nappal is oly sötét volt, hogy gyertyavilágnál kellett olvasni. A levegő benne ennél fogva nyáron át oly nedves és dohos volt, hogy melegebb nyári időben egy éjszakán át megpené-

szedtek a csizmák és cipők. Ilyen helyeken tartották akkor a magyar szabadságharcz férfait — a mostani kor kíváncsiak szerint a közönséges kriminális bűntevőket nem volna szabad hasonló helyiségekben tartani! 4. Tisztik (Officiers Quarre), előtte a főtéren. 5. A fővárta (Hauptwache). 6. A vár főtere, hol a katonák fegyvergyakorlatokat tartottak és az első 3 évben a politikai foglyok is szabadon sétálhattak. 7. Várparancsnok kertje, melyet a jólelkű Kasztellitz tábornok életében a foglyoknak egészen átengedett használatul. A mint a képen látni, a várparancsnoki lak előtt szokott Kasztellitz tábornok ülni egy padon pipázva s előtte kedvencz Kasztor nevű kuttyája, egy farkatlan nagy vizsla.

Gr. Teleki Blanka albuma. A 21. laptól kezdve veszi az olvasó a nemes grófnőnek kufsteini fogságában készült összes rajzait, melyeknek legelső teljes reprodukciója könyvünkben látható. Néhányat közölök P. Szathmáry Károly is kiadott „Gr. Teleki Blanka életrajza” című művében, azonban ez alig egyharmadát teszi ki az itt láthatóknak. Magyarázatra egyik sem szorulna, de mégis figyelmeltetem az olvasót a 75. lapon látható rajzra, hol szuronyok között sétál a grófnő és Leövey Klára a Pávafark nevű bástyaaljon, a 79. lapon levőre, hol kanári madarai láthatók a kis fészekben s a 13. lapon levő „Az ereklyemúzeum vértanu-szobája II.” című képre, melynek közepén Madarász Viktor remekműve látható, gr. Teleki Blankát Leövey Klárával Kufsteinban ábrázolva.

Várfogságban. (A 83. lap alsó képéhez, mely az aradi börtönt ábrázolja) Az egyik kazamata belseje ez, melyet a benne lakó foglyok tettek annyira, a mennyre lakhatóvá. A háttérben levő spanyol falat, melylyel az alvásukra rendelt helyiséget választák el az előtértől, maguk a foglyok készítették. A képen látható hat alak balról jobbra: Derra Kálmán alezredes, gr. Laszberg Károly, b. Messzéna Ferencz, Calzada Alfonz, Brencsán Sándor százados, Benkő Rezső.

A 101., 103. és 105. lapon látható három kép az olasz foglyokat ábrázolja a következő sorrendben: 1. *Abrahámy* Károly ezredes, (10 év). 2. *Ambrus* János, vésztörvényszéki elnök (15 év vas). 3. *Arrigoni* Károly, olasz (20 év) 4. *Aranyos-Teleki Szeiff* Lajos, huszárkapitány (12 év). 5. *Bajesdi Witan* István, vészbíró (6 év). 6—7. *Balog* Lajos, zay-ugróci ev. káplán. 8. *Bárany* Mihály, honv. százados (12 év). 9. *Barsi* (Neumann) József bicskei plébános (20 év). 10. *Barthos* Sándor volt gárdista, huszárkapitány (12 év). 11. *Beránek* Ferencz, cseh (15 év vas). 12. *Berzsenyi* Lénárd. (e képek festője) ezredes, (18 év). 13. *Breicha* József, cseh (5 év). 14. *Bömches* Ede, huszárkapitány (10 év). 15. *Buday* Sándor tanító (1 év vas). 16. *Cserey* Ignác, ezredes (18 év). 17. *Czillich* Ede, ezredes (18 év). 18. és 19. *Czintula* Antal, alezredes, 20. *Dipold* Antal ezredes (18 év). 21. *Ditrich* László százados, 22. *Dobay* József, ezredes (7 év). 23. *Doszlern* Emil, százados (12 év). 24. *Duraz* Ferencz, cseh (12 év). 25. *Fekets* János, alezredes. 26. *Fényes* Dénes, vésztörvényszéki bíró (8 év). 27. *Fieba* József, bánhidai plébános, kit Susan tábornok 50 botütésre ítelt (4 év). 28. *Finta* Miklós, nemzetörkapitány (12 év). 29. *Fodor* Antal, domokosrendű szerzetes (12 év vas). 30. *Forró* Elek, ezredes (6 év). 31. *Földi* János, vésztörvényszéki bíró (15 év vas). 32. *Frumer* Antal, alezredes (14 év). 33. *Tucsek* János, cseh (14 év). 34. *Gallasz* Ignác, krstyenyi plébános (3 év). 35. *Buda* Bálint, százados. 36. *Gancz* Nílem, cseh (6 év). 37. *Girotti* Károly, olasz (15 év), 38. Gróf *Guerrieri* Ágoston, olasz (10 év). 39. *Haczell* Márton kormánybiztos (6 év). 40. *Hajdu* Lajos, szentesi ref. lelkész (20 év vas). 41. *Hazai* Ferencz, kapitány (8 év). 42. *Hegyesi* Sándor, százados (16 év). 43. *Horvát* János, ezredes (18 év). 44. *Hunyadi-Göttmann* Ede, őrnagy (10 év). 45. *Tankó* Ferencz, nemzetör-százados és szolgabíró (12 év vasban). 46. *Jekelfalussy* Tamás, n. ö., őrnagy (8 év). 47. *Kalaus* Ferencz, cseh (15 év). 48. Báró *Kemény* Lajos, vésztörvényszéki elnök (15 év). 49. *Keresztes* Imre, őrnagy (6 év vas). 50. *Kiss* Sámuel, őrnagy (6 év). 51. *Komáromy* István, őrnagy. 52. *Kontz* György, százados (2 év). 53. *Kossuth* Sándor, alezredes (16 év). 54. *Kovács* József, huszárkapitány (10 év). 55. *Kovács* Károly, százados (6 év). *Kögelsperger* Ferencz József, osztrák irodaigazgató (1 év). 57. *Kökényesi (Gärtner)* Szaniszló, ezredes (18 év). 58. *Könyves Tóth* Mihály, debreczeni ref. lelkész (20 év vas). 59. *Krasznai* Pál, őrnagy (8 év). 60. *Trevisi* Cézár, olasz (15 év). 61. *Cronberg* János, osztrák kapitány (1 év). 62. *Kutzelmann* Antal, lengyel, a lengyel légió parancsnoka a bécsi forradalom alatt (8 év). 63. *Laky* Demeter, premontrei kanonok és nemzetör-főhadnagy (8 év). 64. *Lehótzky* János, vágszerdahelyi plébános (5 év vas). 65. *Leitner* Nándor, alezredes (16 év vas). 66. *Lezsák* Lajos, őrnagy (10 év). 67. *Lukáts* László, százados (6 év). 68. *Mara* Lőrincz, százados (2 év). 69. *Máriássy* János, ezredes (18 év). 70. *Markovits* Vincze, huszárkapitány. 71. *Marzsó* József, huszárkapitány. 72. *Mesterházy* István, ezredes (18 év). 73. *Mezei* Károly, ezredes (18 év). 74. *Miklós* József, százados (2 év). 75. *Mircse* Dénes, százados (6 év). 76. *Mircse* Ferencz, őrnagy (12 év). *Molnár* József, százados (16 év). 78. *Móritz* Dénes, huszároronagy. 79. *Móricz* József, alezredes (10 év). 80. *Muzsik* Ferencz, cseh (15 év). 81. *Nagy* Jenő, őrnagy. 82. *Németh* András, százados (2 év). 83. *Neubauer* József, osztrák tűzértiszt (20 év). 84. és 86. *Pados* János, szentszéki jegyző és honvédtiszt (6 év). 85. Dr. *Neuwirth* Adolf, lapszerkesztő (20 év vas). 87. *Oppizio* Hugo, olasz (15 év). 88. *Papp* Károly, ezredes (3 év). 89. *Paulovits* Imre, huszárezredes (10 év). 90. *Pécsi (Czapf)* Károly, alezredes (10 év). 91. *Pereczy* Mihály, ezredes (18 év vas.) 92. *Petku* György, saághi plébános (4 év vasban). 93. *Pfeiffer* József, uj-szent-annai

plébános (5 év vas). 94. *Pikethy* Mihály, százados (12 év). 95. *Poplawsky* Ádám, lengyel, huszárszázados (8 év). 96. *Psotta* Mór, tüzérezredes (12 év). 97. *Querlonde* Nándor, ezredes (18 év vas). 98. *Kédl* Miksa, százados (10 év). 99. *Rómer* Flóris, benczés pap és főhadnagy (8 év vasban). 100. *Rozanek* János, százados (2 év). 101. *Rapaics* Dániel, ezredes (18 év vas). 102. *Ruzicska* Péter, huszárkapitány (12 év). 103. *Saladin* Henrik, schweitz, huszárkapitány (6 év vas). 105. *Sebesy* Kálmán, premontrei kanonok és honvédszázados (8 év vas). 106. *Sebestyén* Gábor, csikszeredai plébános (10 év vas). 107. *Sillye* Gábor, kormánybiztos, a hajdukerület főkapitánya (10 év). 108. *Simonffy* József, alezredes (16 év vas). 109. *Sladkovszky* Károly, cseh (20 év vas). 110. Dr. *Sweinsberg* Henrik, kurhesszeni vegyész (1 év). 111. *Szathmáry* Mihály, ezredes (18 év). 112. *Szekeres* György, nádudvari plébános (10 év). 113. *Szeiff* Lajos (lásd 4. sz.) 114. *Szente* Pál, százados. 115. *Szittyá-Sztrteczky* János, rékasi plébános. 116. *Szivós* János, tanító (1 év vas). 117. *Szlávy* József, pénzügyi titkár, a későbbi miniszterelnök (5 év vas). 118. *Suardi* Péter, olasz (15 év). 119. *Frumer* Antal, alezredes (lásd 32. sz.). 120. *Timár* Nándor, őrnagy (12 év). 121. *Tóth* Ágoston, ezredes (18 év). 122. *Tóth* Ágostonné. 123. *Tóth* Károly, százados (6 év). 124. *Tóth* László, főügyész és honvéd (10 év). 125. *Ujvári* István, alezredes. 126. *Vehresa* Emil, osztrák, őrnagy (16 év). 127. *Vitai* István, tanító (2 év vas). 128. *Witán* István (lásd 5. sz.). 129. *Vochocs* Ferencz, cseh (16 év). 130. *Csudafi* (Wunder) Mihály, őrnagy (16 év). 131. *Zambelly* Lajos, ezredes (8 év). 132. *Zikó* János, alezredes (16 év vas). 133. Dr. *Zimmer* Károly, cseh orvos. 134. *Zorkóczy* László, alispán (3 év). 135—140. neve és állása ismeretlen.

Színes kép a 112. lap után. Vértanu-ereklyék és a hóhér eszközei. 1. Gróf Hadik Gusztáv rabláncza. 2. Aradi várfogoly által faragott legyező. 3. Olmützi várfogoly által faragott karperecz. 4. Komáromi várfogoly által faragott karperecz. 5. Kufsteini várfogoly által faragott pipa, rajta gr. Kreith József czimere, ki azt ajándékol kapta. 6. Az aradi hóhér pallosa. 7. és 8. Az aradi vértanuk kivégzésénél használt kötelek. 9. Szijszerszám, melylyel Noszlopyt, Jubált és Sárközyt a bitóra felhúzták. 10. Ugyanezen bitófának csigatartó készüléke, köréje csavarva: 11. Gr. Batthyány Lajos szemfödélének egy darabja. 12. Az aradi hóhér pallosának tokja, rajta egy pallossal kivégzett egyén halálos ítélete. 13. Gr. Batthyány Lajos erszénye. 14. Az akasztófa felső szöge. 15. Az akasztófa alsó szöge a csigával, melyen az elítélt lábait húzták lefelé. 16. Lázár Vilmos vértanu sapkája. 17. Láhner György vértanu sapkája. 18. Kiss Ernő távcsöve. 19. Kiss Ernő pénztárczája, benne a fogságban tett kiadásainak jegyzéke. 20. Krivácsy József ezredes rabláncza. 21. Az akasztófa alsó szöge a csigával. 22. Gr. Kreith József rabláncza.

Theresienstadti képek. A 107. laptól kezdve kilencz oldalon át közlöm Theresienstadt osztrák várbörtön látképét és egyes jeleneteit az ottani rabéletnek. E kilencz oldal rajzai egy nagy vízfestmény után készültek, mely gr. Kreith Béla muzeumában látható. E festmény közepe a várudvart a sétáló foglyokkal ábrázolja, a tizenhat keretrajz pedig a foglyok életét mutatja be. Az ott sinylődött magyar foglyokról s az ottani rab-életéről bőven ír b. Vay Miklós volt koronaőr „Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből” czimű művében. (Budapest, 1899) B. Vay, az V. Ferdinánd király által miniszterelnökséggel megkínált koronaőr 1850-ben Bécsbe rendeltetett, hogy a levert Magyarország felett Bach szellemében vegye át Haynau után a kormányzatot. Miután ezt visszautasítá, perbe fogták s 1852 augusztus 16-án kötél általi halálra ítélték, melyet kegyelem után 4 évi várfogságra változtattak. Szeptember 18-án vitték el Theresienstadtba, hol 1853 június 8-áig „ette a császár kosztját”. Az erről szóló naplójegyzetek talán legérdekesebb lapjai könyvének. Kivüle a nevezetesebb foglyok Theresienstadtban b. *Hrabovszky* János altábornagy, titkos tanácsos (ki aztán ott is halt meg 1853 január 2-án s fakoporsóját összesen volt tábornok társa Móga János kísérte ki a temetőbe). *Duschek* Ferencz magyar pénzügyminiszter, gr. *Károlyi* István pestmegyei főispán, gr. *Nádasdy* Lipót komáromi főispán, b. *Luzsénszky* Pál volt kormánybiztos, b. *Fahnenberg* Gusztáv honvédszázados, *Blaskovics* Károly őrnagy, *Hrabovszky* volt segédtsitzte, *Besze* János esztergomi alispán, a híres népszónok és nemzetőri őrnagy („General Böze”, a mint a forradalomban nevezték), *Fürdő* István tolnai alispán, *Buda* Sándor kövárvidéki képviselő (kit szintén kötélre ítélték), a 60 éves *Jekelfalussy* László véstörvényszéki ülnök, *Szentiványi* Ödön alispán (szintén kötélre ítélt fogoly), *Cseremiczky* volt külügyminiszteri titkár, *Békefi*, *Molnár*, *Pauer*, *Kofler* volt honvédtisztek, *Fülöp* Ferencz és *Csiszár*, erdélyi vészbirák, *Venturini* hajóskapitány, *Salamoni* veronai r. kath. pap, *Braun* bécsi nemzetőri kapitány, *Endes* József, *Kelemen* Károly, *Csernus* György őrnagyok voltak. Az egyik oldalképen azon jelenetet látjuk, mikor b. *Hrabovszky* tábornok találkozik gr. *Károlyi* István fogolytársával, a másik a foglyok cipésműhelyét, a harmadik a rab megvasalását, egyik a szuronyok közötti sétát, másik ugyancsak a szuronyok közötti horgászást stb. mutatja. B. Vay sokszor önté ki naplójában haragját, de végre is megnyugodván, Kisfaludy Sándor verseit idézte kényszer-pihenésére:

Innen nézem bátorságból
A világ nagy tengerét,
Innen nézem szabadságból
A föld sok rab emberét.

Csakhogy itt Ő volt a rab s azok a szabadok, a kik tömlöczöt és bitót érdemeltek volna!

Jegyzet. A képek mind a gr. Kreith Béla tulajdonát képező ereklyemuzeum eredetijeitől készültek; az okmányok egy része dr. Kacziány Géza okmánygyűjteményéből való.

